

**TOKAT MÜZESİ'NDEKİ
BİR GRUP KEMİK ESER**

Eftal BASTEM

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Korkmaz MERAL
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

Eftal BASTEM

TOKAT MÜZESİ'NDEKİ BİR GRUP KEMİK ESER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Korkmaz MERAL

ERZURUM-2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Tokat Müzesi'ndeki Bir Grup Kemik Eser" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[03.11.2023]

Aşlı ıslak imzalıdır

[Eftal BASTEM]

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Korkmaz MERAL danışmanlığında, Eftal BASTEM tarafından hazırlanan bu çalışma 03 / 11 / 2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Korkmaz MERAL

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi :Dr. Öğr. Üyesi Berna KAVAZ KINDİĞİLİ İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi :Dr. Öğr. Üyesi Elif YAVUZ ÇAKMUR

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
GRAFİKLER DİZİNİ	VI
ÇİZİMLER DİZİNİ	VII
RESİMLER DİZİNİ	IX
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA KAPSAMINDAKİ ESERLERİN GELİŞ YERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. LEYLEKLİ KÖPRÜ NEKROPOL ALANI.....	3
1.2. MAŞAT HÖYÜK	3
1.3. MAŞAT TEPE	8
1.4. NİKSAR	9
1.5. SEBASTOPOLİS	12
1.6. TOKAT	15
1.7. TURHAL KALESİ	18
1.8. UNTEPE	19
1.9. ZİLE	19

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK DÖNEM'DE KEMİK ESER TEKNOLOJİSİ

2.1. KEMİĞİN YAPISI VE TEMİNİ.....	25
2.2. KEMİK TEKNOLOJİSİ	26
2.3. ÜRETİM AŞAMASINDA KULLANILAN ALET VE TEKNİKLER	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TOKAT MÜZESİ KEMİK ESERLERİ

3.1. DOKUMA ARAÇLARI	32
3.1.1. Ağırşaklar	34
3.1.2. Bız	37
3.1.3. Dikiş İğneleri	39
3.2. KOZMETİK GEREÇLERİ	41
3.2.1. Spatula	42
3.2.2. Sürmelikler	43
3.3. OYUN ARAÇLARI	45
3.3.1. Aşık Kemiği	47
3.3.2. Oyun Taşları	51
3.4. TAKI VE SÜS EŞYALARI	52
3.4.1. İğneler	53
3.4.1.1. Düz İğneler	55
3.4.1.2. Topuzlu İğneler	58
3.4.1.2.1. Disk Başlı Topuzlu İğne	59
3.4.1.2.2. Küresel Topuzlu İğne	60
3.4.2. Yüzükler	61
3.5. DİĞER ESERLER	64
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	70
 KAYNAKÇA	 75
KATALOG	91
EKLER	108
EK 1. ÇİZİMLER	108
EK 2. RESİMLER	114
ÖZGEÇMİŞ	123

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TOKAT MÜZESİ'NDEKİ BİR GRUP KEMİK ESER**Eftal BASTEM****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Korkmaz MERAL****2023, 123 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Korkmaz MERAL**
Dr. Öğr. Üyesi Berna KAVAZ KINDİĞILI
Dr. Öğr. Üyesi Elif YAVUZ ÇAKMUR

Bu çalışma Tokat Müzesi'nde korunan kemik eserleri kapsamaktadır. 41 adet kemik ve 1 adet kemiklahşap olabilecek eser ile toplamda 42 adet obje inceleme kapsamına alınmıştır. Müzede envantere alınıp girişi yapılan bu eserlerin sayısal çoğunluğunu kazı yoluyla gelen eserler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamındaki 42 adet eser teşhir olmayıp müze deposunda muhafaza edilmektedir.

Eserlerin çoğunluğunu günlük hayatta kullanılan kemik objeler oluştururken, bu objeler işlevlerine göre benzer örnekler yardımıyla gruplandırılarak başlıklar altında incelenmiştir. Bir tipoloji oluşturmayıp işlevi tam olarak belirlenemeyen eserler ise Diğer Eserler başlığı altında incelenip eserlerin ne olduğu konusunda bir yorum yapılmaya çalışılmıştır.

Tüm eserler için katalog, fotoğraflama ve dijital platformlarda çizim çalışması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Müze, Kemik, İğne, Takı, Roma, Bizans

ABSTRACT

MASTER THESIS

A GROUP OF BONE ARTIFACTS AT THE TOKAT MUSEUM

Eftal BASTEM

Advisor: Prof. Dr. Korkmaz MERAL

2023, 123 Pages

Jury: Prof. Dr. Korkmaz MERAL

Assist Prof. Dr. Berna KAVAZ KINDİĞİLİ

Assist Prof. Dr. Elif YAVUZ ÇAKMUR

This work includes bone artifacts preserved in Tokat Museum. The finding of 41 bones and 1 bone\wood were included in the scope of the study, as well as 42 resident objects. It consists of the artifacts that came through scraping from these numerical sections, which were taken into the inventory and entered in the museum. 42 works within the scope of the study are not exhibited and are kept in the museum warehouse.

While creating bone objects used in daily life, these objects are grouped using similar pictures according to their characteristics and discussed under main headings. The works that do not form a typology and whose function cannot be determined exactly have been examined under the title of Other Works and an interpretation has been made about what the objects are.

Catalogue, photography and drawing work on digital platforms for all works have been made.

Keywords: Tokat, Museum, Bone, Needle, Jewelry, Rome, Byzantium

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
cm	: Santimetre
Ç.	: Çap
Çev.	: Çeviri
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Env. No	: Envanter Numarası
Fig.	: Figür
Haz.	: Hazırlayan
K	: Katalog No
Kal.	: Kalınlık
km	: Kilometre
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
m	: Metre
MKKS	: Müze Kurtarma Kazıları Semineri
mm	: Milimetre
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
No.	: Numara
Res.	: Resim
ss.	: Sayfa Sayısı
TAN	: Trabajos de Arqueologia Navarra
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Uz.	: Uzunluk
vd.	: Ve diğerleri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
ZPE	: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. Dokuma Araçlarının Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı	34
Grafik 2. Kozmetik Gereçlerinin Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı	42
Grafik 3. Oyun Araçlarının Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı	47
Grafik 4. Takı ve Süs Eşyalarının Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı	53

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1. Ağırşak.....	108
Çizim 2. Ağırşak.....	108
Çizim 3. Ağırşak.....	108
Çizim 4. Bız.....	108
Çizim 5. Dikiş İğnesi.....	108
Çizim 6. Dikiş İğnesi.....	108
Çizim 7. Spatula	109
Çizim 8. Sürmelik.....	109
Çizim 9. Sürmelik.....	109
Çizim 10. Aşık Kemiği.....	109
Çizim 11. Disk Biçimli Oyun Taşı	109
Çizim 12. Disk Biçimli Oyun Taşı	109
Çizim 13. Disk Biçimli Oyun Taşı	109
Çizim 14. Disk Biçimli Oyun Taşı	109
Çizim 15. Düz İğne.....	109
Çizim 16. Düz İğne.....	110
Çizim 17. Düz İğne.....	110
Çizim 18. Düz İğne.....	110
Çizim 19. Disk Başlı Topuzlu İğne	110
Çizim 20. Küresel Topuzlu İğne.....	110
Çizim 21. Yüzük.....	110
Çizim 22. Yüzük.....	111
Çizim 23. Saç Tokası\Saç Süsü?	111
Çizim 24. Saç Tokası\Saç Süsü?	111
Çizim 25. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	111
Çizim 26. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	111
Çizim 27. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	111
Çizim 28. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	111
Çizim 29. Mobilya Parçası?.....	111
Çizim 30. Delici Alet\ Bız?	111
Çizim 31. Delici Alet\ Bız?	112

Çizim 32. İp Sıkılaştırma Aparatı?	112
Çizim 33. İp Sıkılaştırma Aparatı?	112
Çizim 34. İp Sıkılaştırma Aparatı?	112
Çizim 35. İp Sıkılaştırma Aparatı?	112
Çizim 36. Kolye Sarkacı?	112
Çizim 37. Spatula\ Karıştırıcı?	113
Çizim 38. Spatula?.....	113
Çizim 39. Kolye Sarkacı?	113
Çizim 40. Kolye Sarkacı?	113
Çizim 41. Kaplama veya Levha Parçası?	113
Çizim 42. Kaplama veya Levha Parçası?	113

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Kemik Alet Üretiminde Kullanılan Hayvan Kemiklerinin İskelet Üzerinde Görüntüsü	114
Resim 2. Kemik Alet Üretiminde Kemiğin Geçirdiği İşlem Evreleri	114
Resim 3. Bir Lekytos Üzerinde Antik Dönem Kadınının Dokumacılık Sahnesi	115
Resim 4. Ağırşak	115
Resim 5. Ağırşak	115
Resim 6. Ağırşak	115
Resim 7. Bız	115
Resim 8. Dikiş İğnesi.....	116
Resim 9. Dikiş İğnesi.....	116
Resim 10. Spatula	116
Resim 11. Sürmelik	116
Resim 12. Sürmelik	116
Resim 13. Achilleius ve Aias'ın Oyun Sahnesi.....	117
Resim 14. Karkamış'tan Bir Ortostat	117
Resim 15. Aşık Kemiği	118
Resim 16. Disk Biçimli Oyun Taşı.....	118
Resim 17. Disk Biçimli Oyun Taşı.....	118
Resim 18. Disk Biçimli Oyun Taşı.....	118
Resim 19. Disk Biçimli Oyun Taşı.....	118
Resim 20. Düz İğne	119
Resim 21. Düz İğne	119
Resim 22. Düz İğne	119
Resim 23. Düz İğne	119
Resim 24. Disk Başlı Topuzlu İğne.....	119
Resim 25. Küresel Topuzlu İğne	119
Resim 26. Yüzük	120
Resim 27. Yüzük	120
Resim 28. Saç Tokası\Saç Süsü?	120
Resim 29. Saç Tokası\Saç Süsü?	120
Resim 30. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	120

Resim 31. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	120
Resim 32. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	120
Resim 33. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?	120
Resim 34. Mobilya Parçası?	120
Resim 35. Delici alet\Bız?	121
Resim 36. Delici alet\Bız?	121
Resim 37. İp Sıkılaştırma Aparatı?.....	121
Resim 38. İp Sıkılaştırma Aparatı?.....	121
Resim 39. İp Sıkılaştırma Aparatı?.....	121
Resim 40. İp Sıkılaştırma Aparatı?.....	121
Resim 41. Kolye Sarkacı?.....	121
Resim 42. Spatula\Karıştırıcı?	121
Resim 43. Spatula?	121
Resim 44. Kolye Sarkacı?.....	122
Resim 45. Kolye Sarkacı?.....	122
Resim 46. Kaplama veya Levha Parçası?.....	122
Resim 47. Kaplama veya Levha Parçası?.....	122

ÖNSÖZ

Bu çalışma Tokat Müzesi'nde yer alan 42 adet kemik esere ilişkin verileri içermektedir. Doğadan kolayca temin edilmesi insanları ve sanatçısını en çok çeken faktör olmuş, hemen hemen her dönemde kozmetik, takı, tıp, dokuma gibi birçok alanda tercih edilmiştir.

Bu konuda beni yönlendiren, danışmanlığımı üstlenen, konu seçiminden araştırılmanın yürütülmesine dek desteğini esirgemeyen, bilgi birikimiyle çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan beraber çalışmaktan ve her zaman öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Korkmaz MERAL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma süresince yorumları ve yönlendirmeleriyle bana ışık tutan ve her zaman güler yüz ile karşılayan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Cevat BAŞARAN, Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK ve Prof. Dr. Haldun ÖZKAN'a ve bizi yetiştiren üzerimizde emeği olan diğer bölüm hocalarıma, bunun yanı sıra yardımlarını asla esirgemeyen ve her zaman geri dönüş sağlayan Doç. Dr. Ergün KARACA ve Doç. Dr. Meryem ACARA ESER'e, tezimi yönlendiren ve jüri üyeliğini üstlenen Dr. Öğr. Üyesi Berna KAVAZ KINDİĞILI ve Dr. Öğr. Üyesi Elif YAVUZ ÇAKMUR'a, ingilizce çevirilerimde yardımını eksik etmeyen Öğr. Gör. Süleyman BASTEM'e ve yönlendirmeleri konusunda Dr. Öğr. Üyesi Burcu AYDEMİR ŞENAY'a ve Erzurum Müzesi Müdürü Hüsnü GENÇ'e çok teşekkür ederim.

Müze çalışmalarım sırasında desteğini esirgemeyen fotoğraf çekimi ve çizim konularında her daim yardımcı olan Yakup BASTEM'e, Arkeolog Civan DOĞAN, Murat MUTLU ve Sümeyye SANSAR'a bir teşekkürü borç bilirim.

Tez süresince her daim yanımda olan Arkeolog Berna DURMUŞ, Uzm. Arkeolog Ümit KUMARGAL ve Muhammet Ali ERCAN'a çok teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte maddi manevi desteklerini ve motivasyonlarını eksik etmeyen, kıymetli annem, babam ve kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

İnsanların her dönemde kolay şekilde erişip işleyebildiği kemik birçok farklı alanda kullanılmakla birlikte günlük hayatta da düşük gelire sahip insanların, elit kesimin kullandığı altın, gümüş gibi değerli hammaddelerden üretilen ürünleri ucuza taklit edebildiği bir araç olmuştur.

Kemik alet yapımı Paleolitik Dönem’de ilk izlerini gösterirken bir hayvanın derisinden giyinme, etinden beslenme ve kemiğinden ise çok çeşitli aletler, takılar ve kült objeleri tasarlanarak üretilmiştir. Zamanla ilkçağ insanların görsel ve bilişsel zekalarının artmasıyla kemiğin çok çeşitli alanlarda tercih edildiği bilinmektedir. Aynı zamanda kemiğin kullanımı o bölgede yaşayan insanların faunası hakkında bilgi verdiğinden birçok ilgili dalda yardımcı olmuştur.

Bu tez giriş, çalışma kapsamındaki eserlerin geliş yerleri hakkında genel bilgiler, Antik Dönem’de kemik eser teknolojisi, Tokat Müzesi kemik eserleri, değerlendirme ve sonuç, kaynakça, katalog, çizimler, resimler ve özgeçmişten oluşmaktadır.

Bu çalışmanın amacı teze konu olan 41 adet kemik ve 1 adet kemik\ahşap? objenin kataloglarının düzenlenip çıkarılması ve tipolojik açıdan tiplerine göre isimlendirilip kullanım amaçlarını ortaya çıkarıp yorumda bulunmaktır. İncelenen eserler benzer örnekler yardımıyla adlandırılmış ve bir dönem önerisinde bulunulmaya çalışılmıştır. Envanter defterinde nesne olarak geçen, bilinmeyen veya yanlış bilinen birçok eser bu tezde benzerleri yardımıyla adlandırılmıştır.

Çalışma kapsamında çeşitli yollarla müzeye envantere alınan eserler detaylı şekilde araştırılmış olup KST’ler, bildiriler, çalıştaylar, sempozyumlar, tezler, makaleler, dergi ve kitaplar incelenmiş olup Atatürk Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin kütüphanesinde katalog taramaları, online olarak ise Jstor, Google Scholar, Academia, DergiPark, Research Gate gibi veri tabanlarında detaylı incelemeler yapılmıştır.

Çalışmanın yönteminde öncelikle eserlerin geliş yerleri ile ilgili genel ve arkeolojik tarihleri incelenerek birinci bölümde anlatılmaya çalışılmıştır. Tezde bütün bölümler alfabetik olarak düzenlenmiştir.

İkinci bölümde Antik Dönem’de Kemik Eser Teknolojisi anlatılarak eserlerin incelendiği üçüncü bölüme bir giriş yapılmak ve kemiğin hammaddesi, temini ve üretimi gibi konularda bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm olan Tokat Müzesi Kemik eserleri alanında 42 adet arkeolojik kültür varlığı 5 başlık altında incelenmiştir. Eserler detaylı şekilde tanımlanarak analogiler yardımıyla tipoloji oluşturulmuştur. Tipoloji oluşturulamayıp belli bir başlığa alınamayan eserler ise Diğer Eserler başlığı altında numaralandırılarak kullanım amacının ne olduğu konusunda fikir yürütülmeye çalışılmıştır.

Değerlendirme ve sonuç bölümünde ise tezde amaç kapsam ve yöntem doğrultusunda edinilen bilgiler karşılaştırılarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA KAPSAMINDAKİ ESERLERİN GELİŞ YERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. LEYLEKLİ KÖPRÜ NEKROPOL ALANI

Niksar Kalesi'nin karşısında Harmancık Tepe'nin batısında yer alan Kültür Mahallesi-Leylekli Çeşme olarak da adlandırılan mevkii de Neocaesarea'nın nekropol alanı bulunmaktadır¹. İlk olarak Harmancık-Ayvaz üssü bölgesinde 1976'da Niksar-Urla-Hasanköy'ün yol yapımı esnasında nekropol alanına ait mezarlıklar ele geçirilmiştir². Ardından 1982 yılında özel mülkiyete ait kazı çalışması sırasında bir dizi mezarın ele geçirilmesiyle, 1982-1987 yılları arasında Tokat Müze Müdürlüğü adına, müze müdürü Birsal Özcan başkanlığında kurtarma kazıları yapılmıştır³.

Yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde çok sayıda küçük buluntular (cam objeler, şişeler, unguentariumlar, takılar, vb.) ile birçok mezar ele geçirilmiştir⁴. Kazı alanından elde edilen kontekst bulgular yardımıyla mezarlar Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerine tarihlendirilmiştir.

1.2. MAŞAT HÖYÜK

Anadolu'da eskiçağ ve arkeoloji adına en az araştırılan bölgelerden bir tanesi Karadeniz Bölgesi'dir. Bu duruma en önemli etken, coğrafi açıdan dağlık bir yapı göstermesinin yanında dört mevsim bitki örtüsünün yeşil olmasıyla alakalıdır. Bölgede ilk kez 1920'li yıllarda Amerika Şarkiyat Enstitüsü adına incelemeler yaparak yeni

¹ Bilge Umar, *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos) Bir Tarihsel coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2000, 236.

² Ü. Melda Ermiş, "Neokaisareia/Niksar'da Roma ve Bizans Dönemine Ait Arkeolojik Veriler", *Türk Tarih Kurumu Höyük*, 7, 2014, 51.

³ Ermiş, 2014, 51; Hatice Yalçın, *Niksar İlçesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, 74-75.

⁴ Ermiş, 2014, 51.

yerleşim merkezlerini ortaya çıkaran V. Der Osten olmuştur⁵. 1955 yılında bölgeyi gezen C. A. Burney'de Kalkolitik Dönem'e tarihlenen yeni yerleşmeler keşfetmiştir⁶.

Arkeoloji, tarih, etnoloji, antropoloji olmak üzere birçok bilimle interdisipliner şekilde çalışarak dünya üzerinde çok eski çağlardan beri var olan kavimlerin dil, din ve kültür gibi unsurlarını araştırarak geçmişlerine ışık tutmaya çalışmıştır⁷.

Eski çağlarda Kafkasya ve Anadolu'nun doğu kesimlerinde Kafkas kavimleriyle birlikte akrabalık bağlarına sahip olan Hattiler ve Hurriler yer almaktaydı⁸. Hititler bölgeye göç etmeden evvel yüksek düzeyde bir kültürel gelişmişlik düzeyine ulaşmadıklarından anavatanlarında mimari, seramik, yazılı kaynaklar veya mezar buluntularının olmadığı düşünülmektedir⁹.

Hititlerin bırakmış olduğu maddi kalıntıların keşfinden ve bu kalıntıların Hitit uygarlığına atfedilmesinden çok zaman önce ilk başta Tevrat'tan, ardından da Eski Mısır ve Babil yazılı kaynaklarından tanınıyorlardı¹⁰. Kaynaklarda Hititler ile sınırlı bilgiler yer alırken Kuzey Suriye bölgesinde ele geçirilen Hititçe tabletler daha önceki kaynaklarda kısmen bahsedilen bu büyük kavimle ilgili büyük merak uyandırmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda başkent Hattuşaş'ın keşfi, devlet arşivinin bulunması gibi sonuçlarla araştırmacıların dikkati Orta Anadolu'ya çevrilerek Hitit merkezlerinin keşfi ve yazılı anıtların aydınlatılmasıyla Hititlerin Kuzey Suriye\Filistin değil, bir Orta Anadolu kavmi olduğu yargısına varılmıştır¹¹.

Hititlerde yazılı kaynaklarında nereden ve ne şekilde göç ettiklerini belirtmedikleri için bilgilerimiz sınırlı araştırmalar ve bilimsel kişilerin önerileriyle mevcuttur. Hititlerin Anadolu'ya geldiği esnada Anadolu'da henüz yazının kullanılmaması da bu kavmin geçmişini araştıran araştırmacılar için oldukça büyük bir kayıptır.

Hititlerin Kafkasya ya da Avrupa'nın kuzeylerinden göç eden azınlık halde yaşamış olabilecekleri tahmin edilirken bu uygarlığın başkent Hattuşaş'a geldiklerinde bölgede

⁵ Mehmet Özşait, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (ss. 124-131) Samsun, 1990, 124.

⁶ Özşait, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", 126.

⁷ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, 11.

⁸ Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, 18.

⁹ Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, 30.

¹⁰ Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, 30.

¹¹ Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, 30.

yaşayan yerel halk savunma açısından gelişkin, silah kullanmasını bilen ve kentlerinin etrafını surlarla çevirmiş bir halktı¹². Bölgeye yerleşen Hititler bu yerli halkla yani Hattilerle kaynaşarak onların tanrılarına tapmış, dinleriyle birlikte mitolojilerine, gelenek göreneklerine sahip çıkmışlardır¹³.

Tarih boyunca Hitit İmparatorluğu Boğazköy\Hattuşaş başkentli tek bir hanedan tarafından yönetilmiş ve bu büyük imparatorluğun resmi dili Hititçe olarak adlandırdığımız Hint-Avrupa dil ailesi mensubu olan Neşa dili olarak bilinmektedir¹⁴. Hitit diline olan karakterler ve diğer dillerle olan etkileşimini 1916-17 yılına kadar “Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft” (Hititlerin dili) adlı çalışmasında birçok Hitit tabletinin translatesini yaparak Bedrich Hrozny yorumlamıştır¹⁵. Bu yayınlarda Neşa dilinin Hint- Avrupa dili olduğu kanıtlanmıştır¹⁶.

Önemli bir Hitit yerleşmesi olan kentlerden biri de Maşat Höyük’tür. Yerli halkın Höyük Tepe olarak adlandırdığı Maşat Höyük, Tokat’ın Zile ilçesine kuş uçuşu 20 km güneyde, Ankara iline 312 km kuzeydoğuda ve çağdaş adıyla Yalın yazı köyüne 1500 km batıda yer alan bir Hitit yerleşkesidir¹⁷. Köyün eski adı olan Maşat, Meşhed’den gelirken burayı Horasan’ın başkenti olan Meşhed’den göç eden Türklerin kurduğu bilinmektedir¹⁸. 1943 yılında Cahit Öztelli, Zile’de bulunduğu sırada çeşitli çanak çömlek parçaları ve Hitit dönemine tarihlenen bir tableti bulması üzerine Maşat Höyük keşfedilmiştir¹⁹. Yüzeyde bulunan tabletler H. G. Güterbock tarafından 1945 yılında yayınlanmıştır²⁰. H. G. Güterbock tableti betimlerken sarı küllengi bir tableten yapılmış olup gayet küçük puntolu bir yazı ile tabletin her tarafının yazılmış olduğundan bahsetmektedir²¹. Yüzeydeki tabletlerin ele geçmesiyle birlikte 1945’te Ekrem Akurgal başkanlığında T. Özgüç, N. Özgüç ve Y. Boysal’ın oluşturduğu heyetin kazı çalışmasına zemin

¹² Ali Narçın, *A’dan Z’ye Hitit*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2015, 9.

¹³ Narçın, 9.

¹⁴ Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (Çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara 2003, 24-25.

¹⁵ Bedrich Hrozny, *Ancient History of Western Asia India and Crete*, Artia Publishing, Czechoslovakia, 1953, 106.

¹⁶ Hrozny, 106; Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, 37.

¹⁷ Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara 1978, 1.

¹⁸ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, 2.

¹⁹ Hans Gustav Güterbock, “Zile Yakınında Maşattan Gelme Bir Eti Mektubu”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 2(3), 1944, 389.

²⁰ Tahsin Özgüç, “Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery”, *American Journal Archaeology*, 84(3), 1980, 305.

²¹ Güterbock, 389.

hazırlamıştır²². Bu kazılar bir süre devam edip sonlandırıldıktan sonra ikinci kazı sezonu 1973 yılından 1977 yılına kadar devam etmiştir²³. 1975 yılında heyet üyesi olarak kazıya katılan E. Kutlu, azımsanamayacak ölçüde varlığı saptanan Eski Tunç Çağı'na tarihlenen buluntular üzerinde araştırmalar yaparak bunları 1979 yılında yayınlamıştır. Bunlar Maşat Höyük ile alakalı mimari kalıntılar, seramik parçaları, testiler, çanaklar, madeni eserler ve kemikten yapılmış delgi, ok ucu ile geyik boynuzundan çekiçler ele geçirmiş bu eserlerin kataloglarını çıkararak başlıklar altında incelemiştir²⁴.

1973-1977 yılları arasında Maşat Höyük'te ele geçirilen çivi yazılı tabletler Hitit çağındaki şahıs ve yer adlarını vermesi açısından oldukça önemli olup Mşt. 75\113'teki yazıların transkriptini bizlerle paylaşan S. Alp, özetleyerek metinlerde yer alan Tapigga'nın Maşat Höyük olduğunu doğrulamaktadır²⁵.

Hititler yapı işçiliği konusunda oldukça iyi bir işçiliğe sahip olup koca kentleri basit bir plan tahtası üzerinde şekillendirmekle kalmayıp, zekice düşünülmüş ve planlanmış kent kaleleri, tapınaklar, saraylar inşa etmişler ve ayrıca bu yapıları görsel açıdan da zenginleştirmişlerdir²⁶. T. Özgüç tarafından yapılan kazılarda büyük bir saray ortaya çıkarılmış ve incelemeler neticesinde beş Hitit yapı evresi ortaya konmuştur²⁷. Bunlar Erken Tunç Çağı, Asur Ticaret Kolonileri, Eski Hitit Dönemi, Büyük Krallık Dönemi ile Demir Çağı'na tabakalanmaktadır²⁸. Kazılarla kuzey duvarı en az 100 m doğu duvar uzunluğu 80 m olan bu devasa saray, Erken Tunç Çağı'nda yerleşimi olan alana inşa edilmiş ve yapının inşasına başlanılmadan evvel eski yapılar kaldırılarak bütün ölçüler en ince ayrıntısına kadar planlanarak yapı derin temeller üzerine kurulmuştur²⁹. Yapı çok

²² Özşait, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", 126; Muzaffer Süleyman Şenyürek, "Study of the Skulls from Maşat Höyük Excavated Under the Auspices of the Turkish Historical Society", *Belleten*, X (38), 1946, 243.

²³ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, 2.

²⁴ Emre Kutlu, "Maşat Höyük'te Eski Tunç Çağı", *Belleten*, XLIII (169), 1979, 1.

²⁵ Sedat Alp, "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesi'nin Coğrafyası Hakkında", *Belleten*, XLI (164), 1977, 640; Kutlu, 1979, 1; Umar, 8-9; Nurcan Boşdurmaz, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, Tokat 2021, 12; Yener Duran, *Boğazköy-Maşat Höyük- Ortaköy Çiviyazılı Belgelerine Göre Tarihi Coğrafya Araştırmaları* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, 74; ; Özlem Akyüz, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Geçmişten Günümüze Tokat* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, 28.

²⁶ Birgit Brandau, Hartmurt Schickert, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, 173.

²⁷ Machteld J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, 85(4), 1981, 466.

²⁸ Filiz Divarç, *Hitit Döneminde Maşat Höyük: Arkeolojik Açından Bir Yeniden Değerlendirme Çalışması* (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 16-17.

²⁹ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, 3.

şiddetli bir yangının ardından tahrip olmuş her tarafının kömürle kaplanarak, taşlarının kirece dönüşüp eridiği ortaya çıkmıştır³⁰. Yangın esnasında sarayın üst katında ahşap raflardan düşerek yanan ve okunamaz hale gelen tabletler haricinde bulunan arşiv, Boğazköy dışında ortaya çıkarılmış ilk Hitit arşividir³¹.

Hitit imparatorluğu kurulduğu dönemden beri sıklıkla onları rahatsız eden Kaşkalar ile sınır komşusuydu³². Bu zorluk çıkaran kavimlerden bazılarını anlaşmalar yoluyla itaat ettirmiş, bazı kavimleri itaat ettirme konusunda güçlük çekmiş, bazılarını ise hiçbir şekilde kendilerine bağlayamamıştır³³. Kendine bağlayamadığı ve sıklıkla istila eden kavimlerden biri de Kaşkalar olmuştur³⁴.

Hitit metinlerinde Kaşkalar ile ilgili oldukça fazla bilgi yer aldığı için Anadolu'nun diğer halklarına nazaran daha fazla bilgi sahibi olmaktayız³⁵. Yeni Krallık Dönemi'nde başa geçen her kral Kaşkalarla karşı bir direniş mücadelesi verdiği için çatışmaların nedenini çeşitli yollarla aktarmışlardır³⁶. Birçok belge içinde Kaşkaların adı geçmekte olup I. Şuppiluliuma'nın yaptığı işlere ilişkin rapor, II. Muşşili'nin yıllıkları ve III. Hattuşili'nin otobiyografisinde istilacı kavim olan Kaşkalarla ilgili bilgiler yer almaktadır³⁷.

Tapigga yani güncel adıyla Maşat Höyük'ün önemli bir merkez olduğunu saptayarak sürekli Kaşka tehdidi altında kaldığını belirten Alp, bir tablette yazan mektubu aynen aktarır “*Ve Kardeşim Muwatalli benim arkamdan geldi ve Anziliya ile Tapiqqa'yı tahkim etti*”³⁸. Kral Muwatallis tarafından tahkim edilmesi bu merkezde bir Hitit yöneticisinin oturduğu ihtimalini de güçlendirmektedir.

³⁰ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, 5.

³¹ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, 8.

³² Hatice Uyanık, “Eskiçağ'da Niksar ve Çevresi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Kafdağı*, 5(1), 2020, 91.

³³ Ekrem Memiş, “MÖ. 2.Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri”, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (ss. 103-111), Samsun, 1990, 104.

³⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, 42.

³⁵ Einar Von Schuler, *Die Kaskaer Ein Beitrag Zur Ethnographie des Alten Klein Asien*, Walter De Gruyter&Co, Berlin 1965, 10; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, 43.

³⁶ Schuler, 10.

³⁷ Schuler, 10; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, 43.

³⁸ Alp, 641.

Bir diğer önemli bilgi kaynağı ise Hititlerin Kaşkalar ile yaptığı devlet anlaşmaları olup bu anlaşmalar Kaşka tarihine daha az ışık tutsa da anlaşmalar muhaliflerin siyasi örgütlenmesi, sosyal ve maddi açılardan bilgiler vermektedir³⁹. Anlaşmaların yanı sıra dini metinlerden de bilgiler edinilmektedir. Kral Arnuwanda'nın bir ağıt duasının nedeni Kaşkalar olup, bu halklarla ilgili ilk ayrıntılı bilgilerin yer alması açısından önem arz etmektedir⁴⁰. Metinlerde Hititlerin önde gelen kişilerinde verilen talimatlarda tehlikeli bir düşman tarafından işgal ve sınır ihlallerinden korkulduğu izlenimini vermektedir⁴¹.

Yapılan kazılar neticesinde T. Özgüç, bu önemli Hitit merkezi olan Maşat Höyük'ün sonuncu yapı katı yani I. Evresinde MÖ 13. yüzyıl sonlarında şiddetli bir yangınla tahrip edildiğini ortaya koymuştur⁴². Bu tahrip sonrası Maşat Höyük'ün Demir Çağı'nın ardından ömrü sona ermiştir⁴³.

Günümüzde ise çeşitli buluntularıyla Maşat Höyük, Tokat'ta Eski Tunç, Hitit ve Frig eserlerinden meydana gelen zengin bir Arkeoloji müzesinin oluşmasına olanak sağlamıştır⁴⁴.

1.3. MAŞAT TEPE

Tokat'a bağlı Almus ilçesinin kuzeydoğusunda baraj gölü yakınlarında yer alan ada-yarımada durumundadır⁴⁵. Yan yana iki tepeden meydana gelmekte olup batısında nekropol, doğusunda ise höyük bulunurken höyük yüzeyinde çok sayıda keramik parçası saptanmıştır⁴⁶. Yerleşme Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

³⁹ Schuler, 11.

⁴⁰ Schuler, 11.

⁴¹ Schuler, 11.

⁴² Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, 17.

⁴³ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, 17; Bryce, 2003, 24-25; *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, 2002, 151.

⁴⁴ Tahsin Özgüç, "Kültepe, Altıntepe, Maşat Höyük, Horoztepe", Fahri Çoker (Ed.), *Türk Tarih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları* (ss. 160-162), TTK Basımevi, Ankara 1983, 162.

⁴⁵ Salih Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, 150.

⁴⁶ Kaymakçı, 150.

1.4. NİKSAR

Niksar, Anadolu'nun Orta Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimlerinde bulunan Tokat ilinin on bir ilçesinden biridir⁴⁷. Kelkit Çayı'na karışan Çanakçı ve Maduru derelerinin oluşturduğu verimli düzlükler üzerinde yer alan bir kaleye sahipken⁴⁸; coğrafi konumu, sahip olduğu doğal kaynakları ile her dönem korunma ve savunma mekanizmasını koruyabilen gözde yerleşim merkezlerinden olmuştur⁴⁹. Niksar aynı zamanda doğuya ve kuzeye giden önemli yol ağları üzerinde yer almaktadır⁵⁰. İlçe merkezi kuzeybatıdan Erbaa, güneybatıdan Tokat, güneydoğu ve kuzey yönlerinden Ordu, güneyden ise Almus ilçesi ile sınırlıdır⁵¹.

Niksar'ın tarih boyunca bilinen ilk adı Kaberia (Cabyra)'dır⁵². İsmin kökeni oldukça eskiye dayanmakla birlikte, Hititçe Kappiri'den gelmiştir⁵³. Bazı araştırmacılar bugünkü Sivas olarak bilinen toprakların ilk adının Kabeira olduğunu iddia etmişler de güncellenen araştırma sonuçlarıyla söz konusu kent adının Niksar olduğu kanıtlanmıştır⁵⁴.

Pers asıllı Pontos Krallığı'nın MÖ 301 yılında Amasya başkentli kurulması ile Kabeira (Niksar) önemli bir yerleşim merkezi olmuştur⁵⁵. Strabon, bu şehirde Mithridates'in saray, su değirmeni, av sahaları, hayvanat bahçeleri ve maden yataklarının bulunduğundan bahsetmektedir⁵⁶. Ayrıca Strabon Pontos Krallığı'nda, Pharnakes onuruna yapılmış 'Men Pharnaku' tapınağının bulunduğundan da söz etmektedir⁵⁷.

⁴⁷ Niksar Belediyesi, *Niksar Dün Bugün Yarın*, İki Nokta Yayıncılık, İstanbul 1998, 5.

⁴⁸ Seçkin Hardal, 'Kent Kimliğini Oluşturan Coğrafi Unsurların Değerlendirilmesi: Niksar Örneği (Tokat), *Turkish Studies- Social Sciences*, 16(2), 2021, 598; M. Hanefi Bostan, 'XV. Asrın Ortalarında Niksar Şehrinin Sosyal ve İktisadi Yapısı', *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 1999, 182.

⁴⁹ Ermiş, 43; Adnan Gürbüz, "Danışmendlilerden Osmanlılara Niksar Kalesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Danışmendliler Sempozyumu* (12- 13 Kasım 2015), (ss.249-269), Tokat, 2016, 249.

⁵⁰ David French, "Küçük Asya Roma Yolları ve Miltasları 1986", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (6-10 Nisan 1987), Ankara Cilt I, 193-194.

⁵¹ Kamil Şahin, *Danışmendliler Döneminde Niksar (1071- 1178)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, Tokat 1999, 25.

⁵² Hasan Akar, M. Necati Güneş, *Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler*, Niksar Kaymakamlığı ve Niksar Belediyesi, Niksar 2002, 1; Umar, 233-234.

⁵³ Kaymakçı, 77.

⁵⁴ Yalçın, 15.

⁵⁵ Ermiş, 43- 44.

⁵⁶ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Geographika XII-XIII-XIV* (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, 42.

⁵⁷ Strabon, 43-44.

Antik Dönem Anadolu'sunda Roma'nın emperyalizmine karşı güçlü mücadele veren krallıklardan biri de Mithridatlar yönetimindeki Pontos Krallığı olmuştur. Özellikle Pontos'un Anadolu'da gittikçe güçlenmesi Roma İmparatorluğu ile Pontos Krallığı'nı karşı karşıya getirmiştir⁵⁸. MÖ 88-63 yılları arasındaki üç Mithridates Savaşı'nın sonuncusu Niksar yakınlarında gerçekleşmiştir⁵⁹. Romalı komutan Lucullus'un geri çekilmesini fırsat bilen VI. Mithridates Eupator Dionysos⁶⁰ bir süre bölgeye sahip olmuşsa da savaşın uzaması üzerine Anadolu'ya gönderilen General Pompeius, Pontos Krallığı'na ağır bir darbe indirmiştir⁶¹. MÖ 63 yılında Pompeius kazandığı zafer sonrası daha önceki adı Kabeira olan kentin ismini değiştirerek 'Diospolis'⁶² (Zeus Şehri) yapmış, ardından Bithynia-Pontos eyaletine bölgeyi ekleyerek Roma topraklarına dahil etmiştir⁶³.

Pompeius, Asia Minor'u yeniden biçimlendirirken ayrıca Galatia Bölgesi'ni de ele almış buranın bütün yönetim şeklini değiştirerek üç büyük Galat soyundan olan Tolistoboglar'ın başına Tetrarkhları getirmiştir⁶⁴.

MÖ 37 yılına gelindiğinde bölgenin idaresi I. Polemon'a verilir. Ancak Polemon ölünce yerine Pythodoris geçer. Pythodoris, Diospolis olan kent adını Roma'nın ilk imparatoru Augustus (MÖ 27-MS 14) onuruna 'Sebaste' olarak değiştirir⁶⁵. Ardından yönetimi devralan imparator Tiberius (MS 14-37) kentin adını Yeni Kayseriye anlamına gelen 'Neocaesarea' olarak güncellemiştir⁶⁶. Günümüzde kullanılan Niksar adı da muhtemelen bu kaynaktan türemiştir.

Günümüzde bölgede yer alan tapınak kalıntıları olmasa da ele geçen Kabeira sikkeleri üzerinde yer alan betimlemelerden: Ares, Athena, Nike, Perseus, Roma, Tykhe,

⁵⁸ Ermiş, 45.

⁵⁹ Ersal Yavi, *Niksar (Neocaesarea), Zile (Zela), Artova, Erbaa (Erek), Turhal (Talaura), Reşadiye (İskefsir), Almus (Alumus)*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1986, 136; Niksar Belediyesi, 1988, 2.

⁶⁰ V. Mithridates'in oğlu ve Pontus'un son kralı. Bkz. Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 159-164.

⁶¹ Ermiş, 47.

⁶² Yavi, 136; Şahin, 25-26; Kaymakçı, 77.

⁶³ Kevser Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, 97.

⁶⁴ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Basımevi, Ankara 2001, 214.

⁶⁵ Yalçın, 16.

⁶⁶ Yavi, 136.

Zeus; Neocaesareia sikkelerinden ise Apollon, Athena, Demeter, Dioskurlar, Herakles, Roma, Tyhke ve Irmak tanrılarının tapınım gördüğü anlaşılmıştır⁶⁷.

İmparator Diokletianus (MS 284-305) döneminde Roma yönetimine getirdiği tetrarşi ile topraklar eyaletlere bölünür. Bu dönemde Pontos kendi içinde on iki eyalete ayrılır ve Neocaesareia ‘Pontos Polemoniakus’ eyaletini yöneten merkez konumuna getirilir⁶⁸.

Roma İmparatorluğu’nu çökerten Hristiyanlığın yayılması ile MS 3. yüzyılın ortalarında Niksarlı Hristiyan lider Gregorius Thaumaturgos piskoposluk merkezi için Niksar’ı seçmiş ve halen kalıntıları bulunan tünel ve geçitlerde gizli ayinler düzenleyerek Hristiyanlığı yaymışlardır⁶⁹.

MS 395 yılında Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesiyle Doğu Roma sınırları içerisinde kalan Niksar, önemli bir Bizans şehri olarak varlığını sürdürmüştür. Kentin Bizans döneminde ise adının Harsanisiya\Harsanusiya olarak zikredildiği kaynaklarda belirtilmektedir⁷⁰.

Melik Danişment Gazi tarafından fethedilen Niksar ilçesi 1175’te Selçuklular, 1336’da İlhanlılar, 1379’da Taceddinoğulları akabinde 1473’te Otlukbeli Savaşı ile Osmanlı yönetimine girmiştir⁷¹.

Niksar yöresinde batıya doğru Erbaa, Lâdik dolaylarında höyük yerleşimlerinin bilinmesine rağmen, Niksar ilçesinde devamlı yerleşme merkezleri bulunmamaktadır. Roma döneminde ve ardılı çağlarda kıymetli bir kült merkezi olan Niksar, aynı önemini Danişmendliler, Selçuklular ve İlhanlılar döneminde de korumuş, oluşturduğu sanat eserleriyle tipik Anadolu kalesinin de doğmasını sağlamıştır⁷². Niksar ve yöresinde yerleşim merkezlerinin yoksunluğu ilk çağlarda bölgenin bataklık olmasıyla açıklanmıştır.

⁶⁷ Ermiş, 48.

⁶⁸ Ermiş, 49.

⁶⁹ Akar ve Güneş, 2.

⁷⁰ Şahin, 25-26; Gürbüz, 250; İsmail Turan, ‘Niksar’ın Danişmendli Hakimiyetine Girmesi ve Bu Dönemde Niksar’da Meydana Gelen Bazı Siyasi Olaylar’, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1456.

⁷¹ Gürbüz, 251.

⁷² Tahsin Özgüç, ‘‘Anadolu’da Arkeoloji Araştırmaları I’’, *Belleten*, 10(40), 1946, 596.

1.5. SEBASTOPOLİS

Anadolu coğrafyasında Kalkolitik ve İlk Tunç çağlarının ardından ilk siyasi birliği sağlayan Hititlerin doğu kollarına bağlı birçok kentin Yeşilırmak'ın kollarında Kelkit, Tozanlı ve Çekerek vadileri boyunca kurulmasıyla başlayarak Persler ve Pontus dönemlerinde hâkim olan derebeylik düzeni, Tokat ve bu vilayete bağlı olan Niksar, Zile ve Turhal gibi ilçelerde en güçlü halini almıştır⁷³. Yörenin coğrafi konumu, sahip oldukları doğal kaynakları ile birbirleriyle yaptığı ticaretlerle daha da zenginleşip büyüyen kavim ve uygarlıklar tarih sahnesinden silinmek yerine mücadele, uzlaşma, gelir ve paylaşma yöntemleriyle var olmaya çalışmışlardır⁷⁴.

Tokat il merkezine 68 km güneybatıda yer alan Sebastopolis Antik Kenti, kuzeyden Deveci Dağları, doğudan Çamlıbel Dağları, güneyden ise Ak Dağları ile çevrelenmiş yaklaşık 1000 m yüksekliğindeki verimli bir düzlük üzerinde yer almaktaydı⁷⁵. Boyu 2000 m'yi aşan bu yüksek dağlar muhtemelen antik kentin de sınırlarını belirlemekteydi.

Sebastopolis kelime kökenini Hellen dilinde Sebosto; büyük, ulu, azametli anlamlarına gelirken, polis ise şehir demek olup birleşimi büyük ulu şehir demektir⁷⁶. Bazı kaynaklarda kent adı Herakleopolis olarak geçerken bu ifadenin Çekerek Irmağı üzerine kurulu olan köprünün kitabesinde yer aldığını ayrıca aktarmıştır⁷⁷. Müze Müdürlüğü tarafından oluşturulan kazı ekibinde ne yazık ki kitabenin köprüde çalışmalar sırasında bulunmadığı tespit edilmiştir.

Antik kent, Anadolu ve Pontus Bölgesini seyahat eden Avrupalı gezginler tarafından ziyaret edilmemiş ve bu yüzden yazarlar eserlerinde kente yer vermediği için bilgilerimiz sınırlı kalmıştır⁷⁸. Yalnızca coğrafyacı Strabon tarihi gelişim bilgisi vermeden sadece coğrafi konum verilerini paylaşmaktadır. Strabon kentten Karana diye bahsederken antik kentin Ateporix isimli Galat beyinin kontrolündeyken onun ölümünün

⁷³ Emrullah Güney, Umut Güney, *Türkiye Coğrafyasının Uygarlıkları Anadolu'nun ve Trakya'nın Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011, 103.

⁷⁴ Güney ve Güney, 103.

⁷⁵ Brigitte Le Guen, Bernard Remy, "La cite de Sebastopolis du Pont", *Anatolia Antiqua*, XVIII, 2010, 97.

⁷⁶ Birsal Özcan, "Sulusaray-Sebastopolis Antik Kenti", *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (19-20 Nisan 1990), T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1991, 264; H. Mehmet Aykun, Birsal Özcan, Güven Yetişkin, *Tokat'ın İki Önemli Kültür Hazinesi Antik Comana Pontika Antik Sebastopolis* (çev. Dr. Müsteyde Dilektaşlı), T.C. Tokat İl Valiliği, 2012, 3.

⁷⁷ Özcan, 264.

⁷⁸ Le Guen ve Remy, 97.

ardından Roma İmparatorluğu'na dahil edilip Pontus Galaticus eyaletine bağlandığını ve o tarihlerde isminin Karanitis olarak anıldığını belirtmiştir⁷⁹. MS 72 yılında ise Galatya ve Kapadokya eyaletleri birleştirilmiş MS 114 yılına gelindiğinde eyaletin parçalanmaya başlamasıyla kent Kapadokya topraklarına dahil edilmiştir⁸⁰. Kentin Sebastopolis ismini alması nümizmatik çalışmalarla MÖ 3-2 yıllarında gerçekleştiği ön görülürken, Augustus ile gelen yeni yönetimle şehrin isminin Sebastopolis olarak güncellendiği düşünülmektedir⁸¹.

1830 yılına gelindiğinde Rus ordularının bir askeri olan Wrothensko ilk defa haritasında Sulusaray'ın yerini belirtmiş olsa da Sulusaray ve Sebastopolis özdeşleşmesi geç fark edilmiştir⁸². Bu ayrımı İstanbul filoloji üyesi D. Damon'a borçluyuz⁸³. 1871 yılında yaptığı coğrafi keşifler sırasında Skylax (Çekerek) yakınlarında bir antik köprünün kemerlerinde kullanılmış, günümüze yalnızca bir parçası kalmış bir yazıt üzerinde Roma İmparatoru Hadrian ve Lucius Aelius onuruna kazınan ithaf yazıtında Sebastopolis-Heracleopolis yazısını okuyarak kentin Sebastopolis Antik Kenti olduğunu deşifre etmiştir⁸⁴. Yazıt üzerinde yer alan bilgilere göre kuruluş tarihinin MÖ 8 Mart 3 ile MÖ 9 Aralık 1 arasında olduğu saptanmıştır⁸⁵. Kent isminin yalnızca Sebastopolis olarak geçmesi antik yazarlar tarafından yapılsa da Sebastopolis-Heracleopolis çifte adını yazıtlarda ve Hadrian ile Septimus Severus sikkelerinde görebilmekteyiz⁸⁶. Kentin adının geçtiği bir başka yazıt ise Captos yazıtıdır. Bu yazıtta Mısır'da askeri görev alan ve bu kişilerin geldiği şehirleri belirten yazıtta Sebastopolis'ten giden bir asker de yer almaktadır⁸⁷. Yazıtın en erken Tiberius dönemine tarihlendiği açıklanmıştır⁸⁸.

Kent aynı zamanda önemli yollar üzerinde bulunmaktaydı. Tokat iline 30 km mesafeli uzaklıkta kuzeybatıda yer alan Erbaa ilçesi yakınlarındaki Kozlu'da Erken Tunç Çağı'na tarihlenen zengin bakır-gümüş ocak ve atölyelerinin bulunduğu bilinmekle

⁷⁹ Strabon, 48.

⁸⁰ T. B. Mitford, "Inscriptiones Ponticae-Sebastopolis", *ZPE*, 87, 1991, 183.

⁸¹ Michel Amandry, Bernard Remy, *Les Monnaies de L'atelier de Sebastopolis Du Pont*, Pontica II, Paris 1998, 7.

⁸² Amandry ve Remy, 5; Le Guen ve Remy, 97.

⁸³ Le Guen ve Remy, 97.

⁸⁴ Le Guen ve Remy, 98.

⁸⁵ Ali Alkan, *Sebastopolis Antik Kenti (Tokat-Sulusaray)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, 10.

⁸⁶ Le Guen ve Remy, 100.

⁸⁷ J.G.C. Anderson, *Studia Pontica I a Journey Of Exploration in Pontus*, Bruxelles, Oxford 1903, 35.

⁸⁸ Anderson, 1903, 35.

birlikte bu merkezden Alacahöyük, Eski Yapar ve Kalinkaya'ya hazır üretilmiş eserlerin gönderildiği, ulaşımı sağlanırken ise başkent Boğazköy'ü bakır ve gümüş ocak atölyelerinin bulunduğu Kozlu'ya; Sulusaray-Bolus üzerinden sağlanıldığı düşünülmektedir⁸⁹. Aynı zamanda kent Büyük Hitit İmparatorluğu'nun kıymetli şehirlerinden olan bir sınır beyinin ikamet adresi olduğu kanıtlanan Maşat Höyük ile aynı yol ağları üzerine konumlanmış Akdağmadeni-Sulusaray-Maşat Höyük-Zile-Amasya-Samsun'u takip ederek Kapadokia Bölgesini Karadeniz Bölgesine bağlayan geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır⁹⁰. Buna ilaveten Sulusaray aynı zamanda Kapadokia'ya Akdağmadeni-Sulusaray-Gümenek (Comana)-Niksar yol güzergahı ile Karadeniz'e bağlamaktaydı⁹¹. Kent bu denli önemli yollar üzerinde bulunurken asıl önemini ise Flaviuslar hanedanlığının Roma'ya hâkim olduğu yıllarda Anadolu'nun doğusunda yaptırdığı yol ağına borçludur⁹². Bu sayede Sebastopolis, Galatya bölgesindeki Tavium'dan (Büyüknefes) Sebasteia ve Ermenistan'a giden, Roma İmparatorluğu'nun sınırlarıyla iletişim kurabildiği yol ağı üzerine kurulmuştur⁹³.

Şehir Traian zamanında kendi sikkelerini basmaya başlamış, Traian aynı zamanda yarı barbar vaziyetteki Anadolu'da ülkenin Romalılaştırması adına Sebastopolis'i merkez yapmak istemiştir⁹⁴. Antik kent büyümesini ve gelişmesini 3 km uzaklıkta güneybatıya konumlanan termal tesislerine borçluyken bu termal tesislerin yakınlarında bulunan iki sunu taşında Zeus Pylaios ve Pylon'a ithaf edildiği bilgisi verilmiştir⁹⁵. Bunun yanı sıra kentte tapınım gören diğer tanrılarla ilgili yeterli veri bulunmazken epigrafik buluntular incelendiğinde kentin en çok saygı gören tanrısı Herakles olarak ortaya çıkmış, buna nazaran Theos Hypsistos ve Asklepios'un da tapınımlarının olduğu açıklanmıştır⁹⁶.

Kentin nüfusu ise Yunanlılar, yerliler ve ele geçen bir yedi kollu şamdan üzerinde yer alan sembollerden anlaşıldığı üzere Yahudilerden oluşmaktaydı⁹⁷. Kent sakinleri

⁸⁹ Özcan, 263.

⁹⁰ Özcan, 263.

⁹¹ Özcan, 263.

⁹² Franz Cumont, Eugene Cumont, *Studia Pontica II Voyage D'exploration Archeologique Dans Le pont Et La Petite Armenie*, Bruxelles, Oxford 1906, 202.

⁹³ Cumont ve Cumont, 202.

⁹⁴ Mitford, 1991, 184; Cumont ve Cumont, 202.

⁹⁵ Alkan, 16.

⁹⁶ Amandry ve Remy, 13-14; Mitford, 1991, 183.

⁹⁷ Amandry ve Remy, 12; Le Guen ve Remy, 105.

yaşadıkları yeri bazen askerlik ya da servet bulma amacıyla değiştirdiği de bilinmektedir⁹⁸.

1986 yılında Artova ilçesi kaymakamı İsmet Bayhan'ın müzeye başvurması üzerine müze ekibi antik kentte bir çevre araştırması başlatmış ve antik kentteki binaların büyük çoğunluğunda antik mimari parçaların kullanıldığını, konutlarda kullanılmış olan temel taşların antik kalıntılardan söküldüğünü, yapılarda kitabeler, lahit parçaları, sütunlar gibi malzemelerin kullanıldığını tespit edilmiştir⁹⁹. Yapılan araştırmalar neticesinde bakanlık onayının ardından Müze Müdürlüğü tarafından 1987 yılında kurtarma kazıları başlatılmıştır.

Kazı çalışmalarına 1988-89 yıllarında da devam edilmiş, 1989 yılında kazı ekibine İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdür Yardımcısı Bernard Remy, antik kentte bulunan yazıtları okumak için Paris Üniversitesi'nden katılan araştırmacılar ise Brigitte Le Guen Pollet, Jacques des Courtils, Jean Charles Moretti katılım göstermişlerdir¹⁰⁰. Kazılarda şehir suru, kilise, hamam gibi antik yapıların büyük bir çoğunluğu gün yüzüne çıkarılmıştır. Çalışmaların ardından yerleşim yerinin Erken Tunç Çağı, Hitit, Frig, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde iskân gördüğü tespit edilmiştir¹⁰¹.

Hristiyanlık dini de Sebastopolis kentinde hızlı bir şekilde yayılım göstermiş, Bizanslılar döneminde kent bir piskoposun ikamet adresi olarak varlığını sürdürmüştür¹⁰².

1.6. TOKAT

Tokat, Anadolu coğrafyasında Orta Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimlerinde yer alan 35° 27' - 37° 39' doğu boylamları ile 39° 51' - 40° 55' kuzey enlemleri arasına konumlanan, kökeni oldukça eskiye dayanan bir vilayetimizdir¹⁰³. Bünyesinde barındırdığı Yeşilırmak, Kelkit, Çekerek gibi ırmakların yaşam verdiği, erken dönemlerden itibaren birçok kavmin

⁹⁸ Amandry ve Remy, 12; Alkan, 14.

⁹⁹ Özcan, 262.

¹⁰⁰ Özcan, 262.

¹⁰¹ Özcan, 274.

¹⁰² Cumont ve Cumont, 208; Alkan, 17.

¹⁰³ T.C. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Dergisi, *Tokat*, Ofset 2000 Matbaacılık, Tokat, 1998, 7; Seyfettin Erdoğan, Ayfer Gedikli, Ali Açikel, İlhan Eroğlu, Fatih Yılmaz, *Tokat Şehir Kimliği Çalıştayı Sonuç Raporu*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tokat, 2015, 51; Aykun vd., 1.

yerleşmesine tanık olan Tokat ilinin etrafında; kuzeyde Samsun, kuzeydoğusunda Ordu, güneyinde Sivas, güneybatısında Yozgat, batısında ise Amasya yer almaktadır¹⁰⁴. Tokat ili, temelde üç bölümden meydana gelmektedir. Yüksek kesim güneyde, ortada ikinci kısım, aşağı kesim ise kuzeyde yer alırken son yıllarda ilin kuzeye doğru genişlediği bilgisi aktarılmıştır¹⁰⁵.

Tokat adının kökeni konusunda çeşitli öneriler sunulan bazı araştırmalarda Tokat'ın Togayıt Türkleri tarafından kurulduğu 'surlu şehir' veya 'Tok-at' besili at anlamını taşıdığı çeşitli rivayetler arasında yer almaktadır¹⁰⁶. Paul Wittek, Tokat'ın Bizans kentlerinden biri olan 'Dokeia' olabileceğini ileri sürerek bu inandığı görüşü çeşitli delillere dayandırarak kanıtlamaya çalışmıştır¹⁰⁷. Sargon Erdem ise Tokat ismini çeşitli görüşler yardımıyla inceleyerek kökeni konusunda araştırmalar yapmıştır. S. Erdem, P. Wittek'in de görüşünü ele alarak 'Dokeia' kent adının aslında 'çanak memleket' anlamına geldiğinin söylenebileceği, etrafını çevreleyen dağlar arasında gerçek bir çanak görünümünde olan ve devamlı suretle içine su dolmak yani sel gelme tehdidi altında yaşayan bu memleket için verilebilecek en uygun ismin bu şekilde olduğuna kanaat getirmiştir¹⁰⁸. Öte yandan W. M. Ramsay ise, Tokat'ın eski isimlerinden Eudoxiana-Eudoxata olarak bahsetmektedir¹⁰⁹.

Tokat ilinin tarih sahnesine çıkışı yaklaşık olarak MÖ 2. binde gerçekleşmiştir¹¹⁰. Vilayet ve çevresinin prehistorik dönemlerden itibaren var olduğu bilinmekle birlikte MÖ 2. binden itibaren çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Bunlar ise sırasıyla Hititler, Frigler, Medler, Persler, Hellenistik Krallıklar, Pontus, Roma, Bizans, Selçuklular, Beylikler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'dir¹¹¹. Merkezde yer alan Aktepe (Bolu) Höyüğü ile, Zile'deki Maşat Höyük bize yörenin erken dönemlerden itibaren iskân

¹⁰⁴ T.C. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Dergisi, 1998, 7.

¹⁰⁵ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat*, (1771- 1853), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları Tokat, 2005, 8; T.C. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Dergisi, 1998, 7.

¹⁰⁶ Beşirli, 2005, 7.

¹⁰⁷ Paul Wittek, 'Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları', *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, 1969, 233-236.

¹⁰⁸ Sargon Erdem, "Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (ss. 11-17), Tokat, 1986, 14.

¹⁰⁹ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. M. Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, 365.

¹¹⁰ Sümeyra Göral, *Tokat Müzesi'ndeki Grek ve Roma Dönemi Altın Takıları* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2019, 4.

¹¹¹ Aykun vd., 1; Erdoğan vd., 53.

edildiğini ve önemli birer yerleşim merkezleri olduğunu kanıtlamaktadır¹¹². Yapılan araştırmalarda T. Özgüç; saray, evler, çivi yazılı tabletler ve Demir Çağı'na tarihlenen seramik buluntuları sebebiyle yerleşkenin Hititler tarafından kullanıldığını doğrularken¹¹³ aynı zamanda ele geçen çivi yazılı tabletlerden birçok yerleşkenin isimlerinin ilk defa kullanıldığı da belirtilmiştir.

Anadolu'da gelişkin kültürel ve sanatsal özellikler gösteren Hititler, istilacı deniz kavimleri tarafından yok edilmiş ve bölgeyi yaklaşık 100 yıllık bir süreçte Frigler yönetmiştir¹¹⁴. MÖ 1000 yılından itibaren bölgeyi Friglere bırakan Hititler, Anadolu'nun güneyine inip Geç Hitit İmparatorluğu olarak varlığını sürdürmüşlerdir¹¹⁵.

Bölgeye ise Friglerin ardından Kimmerler (MÖ 676), İskitler, Medler (MÖ 585) ve Persler (MÖ 559) hâkim olmuştur¹¹⁶. MÖ 323'te Makedonya Kralı Büyük İskender'in Babil'de ölümü üzerine imparatorluk toprakları diadochlar arasında paylaştırılmış¹¹⁷, MÖ 301 yılında ise Amasya ve Tokat yöresini istila eden I. Mithridates tarafından Pontus Krallığı kurulmuştur¹¹⁸.

MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'da topraklarına toprak katan Roma İmparatorları Anadolu'nun batısından başlayarak önemli ilerleme kaydetmişler, Kayseri Kappadokia'sı ve merkezi Komana (Tokat) olan Pontika Kapadokya'sını ele geçmişlerdir¹¹⁹. Ancak o dönemde bölgede söz sahibi olan Pontus Krallığı hanedanları Mithridatlar, Roma'ya karşı güçlü bir direniş göstermişlerdir. Roma döneminde ise bölgenin önemli merkezleri: Komana (Tokat), Neocaesarea (Niksar), Sebastopolis (Sulusaray), Zela (Zile) olmuştur¹²⁰.

¹¹² Aykun vd., 1.

¹¹³ Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, Ali Murat Aktemur, İshak Umut Kukaracı, Adem Çelik, Burhanettin Güneş, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, PYS Vakıf Sistem Matbaası, Ankara 2006, 10.

¹¹⁴ Boşdurmaz, 12; Emine Saka Akın, *Tokat Kentinin Sivil Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2009, 24.

¹¹⁵ Saka Akın, 24.

¹¹⁶ Göral, 4.

¹¹⁷ Umar, 32-33.

¹¹⁸ Gündoğdu vd., 2006, 10.

¹¹⁹ Yavi, 1.

¹²⁰ Ergün Laflı, Sami Patacı, "Roma Dönemi'nde Tokat İli'nin Arkeolojisi ve Tarihi: Neocaesarea (Niksar) ve Zela (Zile) Kentleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu* (ss. 207-230), Cilt I, Tokat, 2012, 207; Yavi, 1; Gündoğdu vd., 2006, 11; Erdoğan vd., 53; Boşdurmaz, 2021, 13.

1071 yılında Malazgirt Zaferi ile bölgeye yerleşen Türkler sayesinde Tokat ve çevresi Anadolu Selçuklular hakimiyetine girmiş, ardından 1301 yılında Hacıemiroğulları, 1243'te İlhanlılar, 1340'ta Eretna Beyliği ve Ankara Savaşı ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır¹²¹. 1923 yılında vilayet statüsüne kavuşan ilin; Almus, Başçıftlık, Artova, Erbaa, Niksar, Pazar, Reşadiye, Sulusaray, Yeşilyurt, Zile, Turhal olmak üzere on bir adet ilçesi bulunmaktadır¹²².

1.7. TURHAL KALESİ

Antik Dönem'de Pontus Kapadokyası Bölgesi'nin önemli kentlerinden olan Turhal, Tokat iline bağlı ve il merkezine 48 km mesafede yer alan geniş bir düzlük üzerinde yer almaktadır¹²³. Kentin sikkeler üzerindeki adı Taulara şeklinde geçerken bazı antik dönem yazarları söz konusu kentten Talaura diye bahsetmiştir¹²⁴. Luvi dili ve onun ardından gelen Kapadokya dilinde Tala-ura adı "koca-büyük çömlek" manasına gelirken sikkeler üzerinde ise Taulara diye geçmesi bu halinin daha çok Anadolu'da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir¹²⁵.

Turhal kalesi bağlı olduğu ilçenin kuzeydoğusunda sarp kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Turhal Kalesi'nden bahsederken Danişmendlilerden Turhal adında bir Türk beyinin inşa ettirdiğini, yığma bir tepe üzerinde beşgen görünümlü taştan yapılmış dayanıksız bir kale olarak tanımlamıştır¹²⁶. Kalede bulunan kalıntılar Osmanlı Dönemi'nde restorasyon geçirmiş ve bu kalıntılar incelendiğinde kalenin yapım evresinin Roma Dönemi'ne kadar uzandığı düşünülmektedir¹²⁷. Evliya Çelebi'nin yığma tepe olarak söz ettiği yüksekliğin bir doğal kayalık olduğu saptanmış ve kale bu konuma kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda uzanmıştır. Kaleye girişler iki yandan daire planlı kulelerle desteklenmiş ve bu kuleler

¹²¹ Göral, 2019, 5.

¹²² Gündoğdu vd., 2006, 1.

¹²³ Nuri Seçgin, *Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, 22.

¹²⁴ Umar, 216.

¹²⁵ Umar, 216.

¹²⁶ Seyit Ali Kahraman (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp V. Kitap I. Cilt*, YKY, İstanbul 2010, 110.

¹²⁷ Gündoğdu vd., 545.

uzaktan bakılınca bir kaya mezar izlenimini verirken gerçekte kuşatma zamanından kalan bir yeraltı geçididir¹²⁸.

Kalenin geriye kalan parçaları kale eteğinde kurulan kent için sökülerek taşınmış bundan geriye iki burç ve kapatılan yeraltı geçidi kalmıştır¹²⁹. Sur duvarları ise tamamen yıkılmış vaziyette olsa da temel izleri incelendiğinde moloz taş malzeme ve büyük çakıllı kireçlerin inşa evresinde kullanıldığı anlaşılmıştır¹³⁰.

1.8. UNTEPE

Niksar ilçesi Buzköy sınırları içerisinde Talazan Köprüsü yanında eski Niksar-Erbaa yolunun güneydoğusunda yer almaktadır¹³¹. İlk defa 1947 yılında Türk Tarih Kurumu adına yaptığı tarihöncesi araştırmalar sayesinde İ. Kılıç Kökten tarafından saptanmıştır¹³².

125 m çapındaki höyüğün batı kenarında yapılan kaçak kazılar ile açılan çukurlarda kültür katmanları görülebilmekteyken çukurlarda çok sayıda keramik parçası tespit edilmiştir. Buluntular sayesinde yerleşimin Erken Tunç Çağı, Hitit, Hellenistik, Roma, Bizans dönemlerinde iskân edildiği düşünülmektedir¹³³.

İ. K. Kökten'e göre Untepe Höyük, Hitit Dönemi etkilerinin daha doğuya tesir etmiş olabileceğinin habercisi olması açısından önem arz etmektedir¹³⁴.

1.9. ZİLE

Zile, Tokat iline 70 km uzaklıkta, batıda yer alan bir ilçemizdir. Doğusunda Turhal, güneydoğusunda Artova ve Sulusaray, güneyinde Yozgat'a bağlı Kadışehri, güneybatısında Çekerek ve Aydıncık ilçeleri, batısında Göynücek, kuzeyinde ise Amasya ili yer almaktadır. Kentin tarihi geçmişi oldukça eskiye dayanmakla birlikte etrafı kale ile

¹²⁸ Umar, 218.

¹²⁹ Mehlika Dicle, Emrah Oral, Havrul Şen, *Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Turhal İlçe Raporu*, Turhal Kaymakamlığı, Turhal, 2018, 6.

¹³⁰ Gündoğdu vd., 546.

¹³¹ Gail E. S. Durbin, 'Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas', *Anatolian Studies*, 1971, XXI, 118; Yalçın, 73.

¹³² İ. K. Kökten. "1947 yılı Tarihöncesi Araştırmaları", *Belleten*, 12(45), 1948, 224.

¹³³ Yalçın, 73.

¹³⁴ Kökten, 224.

çevrili Zile höyüğünün çevresinde kurulmuştur¹³⁵. M. Atalar'a göre; Evliya Çelebi kalenin yalçın bir tepe üzerinde yer aldığı ve temelinin çok sağlam olduğunu belirtmiş, kalenin batıya bakan bir kapısı, 26 burcu, 3000 hanesi, camisi, cephanesi ve nöbetçi kulelerinin olduğunu, ayrıca şehir eşrafının kıymetli eşyalarının ve belgelerinin kalede saklandığı bilgisini vermektedir¹³⁶. Maşat Höyük'te yapılan kazılarda ele geçirilen III. Tuthaliya'ya (MÖ 1410-1380) yazılan tableti S. Alp deşifre etmiştir¹³⁷. Bu tabletlerde Zile'nin isminin 'URU Anziliya' şeklinde geçtiği ve URU'nun Sümerce şehir manasında olup kendisinden sonra bir kent adının geleceğini gösterir¹³⁸. Günümüzde kazı çalışmalarının eksikliğinden dolayı höyükle olan bilgilerimiz ne yazık ki sınırlıdır¹³⁹.

Kentin kuruluşuyla alakalı kesin bir bilgi olmamakla birlikte, yalnızca Strabon kentin Asur Krallığı'nın başkenti Ninova melikesi Semiramis tarafından kurulduğunu ve kentte yer alan yüksek tepenin 'Semiramis Tepesi' olduğundan bahsetmektedir¹⁴⁰. Bu anlatılanlardan yola çıkarak kentin yaklaşık 4000 yıllık bir geçmişi olduğu düşünülmektedir. Çivi yazılı tabletlerde kent isminden bahsedilmesi bize en azından Hititler döneminde varlığını gösterir¹⁴¹.

Zile kentinden Zelitis yahut Zela diye bahseden Strabon, bölgenin eski devirlerde şehir vasfından çok Pers tanrılarının kutsal bir sahası olarak kullanıldığını belirtmektedir¹⁴².

Zile adının kökeni konusunda net bilgi olmayıp konuyla alakalı çeşitli varsayımlar bulunmaktadır. B. Umar'a göre Zile (Zela) adının kökeni Luvi ve ardından gelen dillerde 'geçit-boğaz' manasını taşıyan Ela\İla'dan gelmektedir¹⁴³. Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde kentten Zeyli diye bahsetmiş, Zile'nin halı ve kilim dokumacılığı ile ünlü şehir olmasından dolayı genel olarak bu sanata verilen Zeyli isminden adını almış

¹³⁵ Yavi, 153.

¹³⁶ Münir Atalar, "Zile'nin Tarihçesi", M. Sağlam (Ed.), *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi*: 13-17 Ekim 1986-Samsun: Bildiriler (ss. 305-310), Eser Matbaası, Samsun 1988. 306.

¹³⁷ Mustafa Şahin, "İlk ve Ortaçağlarda Zile", *History Studies*, 5(3), 2013, 209.

¹³⁸ Rukiye Akdoğan, "Anziliya (Zile) Şehir Adının Belgelendiği Maşat Höyük Hitit Tabletleri", *Çağlı Dergisi*, 1(1), 8.

¹³⁹ Ali Özçağlar, "Zile'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri", *TÜCAUM*, Sayı 4, 1995, 224.

¹⁴⁰ Strabon, 48.

¹⁴¹ Orhan Yılmaz, "Caesar ve II. Pharnakes'in Zile Savaşı (MÖ 47) Yeri Üzerine Bir İnceleme", 21. *Yüzyılda Gelişim ve Toplum*, 4(11), 2015, 62.

¹⁴² Strabon, 48.

¹⁴³ Umar, 220.

olabileceği belirtilmiştir¹⁴⁴. Amasya Tarihi'nde aktarılan bilgilere göre Zile kentini, Turani kökenli olup Kappadokia'da hüküm süren Togayitler kurmuş ve yöreye muhterem anlamına gelen 'Sılay' adını vermişlerdir¹⁴⁵. Ayrıca geç dönemlerde Zile, bir Bizans sınırını muhafaza eden kale kenti iken 'Gazale Zela' isminin de kullanıldığı aktarılmıştır¹⁴⁶. Başka kaynaklarda ise Harkar Han'ın bu şehri yaptırmış olması ihtimalinden dolayı 'Karkariye' şeklinde adlandırılmış olabileceği de çeşitli görüşler arasındadır¹⁴⁷. Özetlemek gerekirse tarihsel süreç içinde kent Anziliya, Zelitis, Sılay, Karkariye, Zela, Gazale Zela gibi farklı isimlendirmelere tabii olmuştur.

MÖ 546'da Lydialılara son vererek Anadolu'da hakimiyet kuran Persler, Zile ve çevresine önem vermişler meşhur Kral Yolu'nu buradan geçirerek ilişkilerini kuvvetlendirmişlerdir¹⁴⁸. Comana'da (Tokat) yer alan MA tanrısına karşın, Zile'yi kült merkezi olarak seçerek burada Bereket Tanrıçası Anaitis'e bir tapınak adanmışlardır¹⁴⁹. Zela'da bulunan bu tapınağın şeklini Roma'da Traian, Septimus Severus ve Caracalla'nın bastırdıkları sikkelerin arka yüzlerinde yer almakta olup bu betimlemelerden tapınağın 'tetrastyl' tarzında inşa edilmiş ve ön kısmında sönmeyen ateşin yandığı sunağın yer aldığı belirtilmektedir¹⁵⁰.

Kasım ayının ilk haftasında Anaitis tapınağına ziyaretler düzenlenir tapınak papazı tören ile taç giyinirdi. Ayrıca bu törenlere çok yoğun kalabalıkların katıldığını ve bu sebeple de ticaretin parlak yaşandığı ayrıca aktarılmıştır¹⁵¹. M. Atalar, bu ziyaretlerin halk ağzında 'Deri' olarak nitelendirilen Zile Panayırlarını oluşturduğunu belirtmiştir¹⁵². N. Girgeç ise 'Deri' kelimesi ile ilgili köken araştırmaları yapmış ve bazı araştırmacıları ele alarak Deri kelimesinin kilise anlamına gelen 'Deyr' kelimesinin değişmiş bir hali, dernek manasına gelen toplanma, toplanılan yere denilen deri ve malzemesi deri olan ürünlerin

¹⁴⁴ Mustafa Şahin, Yusuf Karabacak, *Coğrafi, Tarihi, İdari Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile Tofset Matbaacılık*, Tokat, 2006, 6; Ayşe Akkurt, *Zile İlçesinin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, 146.

¹⁴⁵ Şahin ve Karabacak, 4-5.

¹⁴⁶ Şahin ve Karabacak, 4-5.

¹⁴⁷ Atalar, 307.

¹⁴⁸ Şahin ve Karabacak, 6; Akkurt, 151.

¹⁴⁹ Şahin ve Karabacak, 6.

¹⁵⁰ Şevket Dönmez, "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları*, (19), 2011, 155.

¹⁵¹ Atalar, 306.

¹⁵² Atalar, 306.

satıldığı Pazar yeri olarak üç temel bölüme ayırarak kelimenin kökeni konusunda ortak bir görüşün olmadığını açıklamıştır¹⁵³.

VI. Mithridates'in ölümünün ardından tahta geçen II. Pharnakes babasının cesedini Pompeius'a göndererek bu hareketinden dolayı Bosphorus kralı olarak atanmış ve ismi Roma'ya dost krallar arasına yazılmıştı¹⁵⁴. MÖ 49 yılında ise Caesar ve Pompeius'un arası çeşitli husumetler yüzünden bozulmuş, öyle ki bu husumet iki lideri karşı karşıya getirerek Roma'yı bir iç savaşa sürüklemiştir¹⁵⁵. Romalı lejyonların bu karışıklıkla ilgilenmesini fırsat bilen Pharnakes zayıf bir direniş karşısında Kolkhis ve Ermenistan'ı egemenliği altına almıştır¹⁵⁶. MÖ 48 yılında Ermenistan Kralı Deiotarus'un, Romalı Domitius Calvinus'tan yardım istemesi üzerine Roma ordusu bölgeye gelmiş ve Nikopolis'te (Yeşilyayla, Eski pürk) yapılan savaşta Pharnakes Roma İmparatorluğu'nu yenerek yönünü Pontos'a çevirmiştir¹⁵⁷. O sırada Roma'da iç savaşla meşgul olan Caesar, Aleksandreia'dan (İskenderiye) yola çıkarak Kappadokia ve Kilikia üzerinden Zile'ye gelerek II. Pharnakes'i bozguna uğratmıştır¹⁵⁸. Başarısını Roma'ya 'Veni Vidi Vici', 'Geldim Gördüm Yendim' sözlerini içeren bir mektubuyla bildirmiş ve bu sözleri tarihe altın harflerle kazınmıştır¹⁵⁹.

S. Atlan'a göre Caesar'ın harp sonucunu bu sözlerle belirtmesinin nedeni kendinden önceki yöneticilerin Mithridates'e karşı uzun bir mücadele vermesidir. Zaferin ardından Asia Minor yeniden tanzim edilerek Bithynia-Pontos eyaleti tekrar kurulmuş ve böylece Çanakkale Boğazı ve Mısır arasında kalan bütün bölgeler Roma hakimiyetine girmiştir¹⁶⁰. Pharnakes yenilginin ardından yardım bulmak için Bosphorus'a geçmiş ancak Asandar birlikleri tarafından öldürülmüştür¹⁶¹.

Caesar'ın zaferin anısına meşhur 'Veni Vidi Vici' sözlerini kazıttığı yuvarlak biçimli sütun bugün Zile Kalesi'nde olup bozulmuş haldeki yazı uzun bir zaman toprak

¹⁵³ Nurhan Girgeç, *Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, 7-13.

¹⁵⁴ Yılmaz, 64.

¹⁵⁵ Tekin, 216.

¹⁵⁶ Yılmaz, 64.

¹⁵⁷ Yılmaz, 64.

¹⁵⁸ Tekin, 164.

¹⁵⁹ Tekin, 164.

¹⁶⁰ Sebahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, 167.

¹⁶¹ Yılmaz, 64.

altında kalması dolayısıyla bozulan kısımları temizlenmiş ve kalenin park girişinde teşhir için kaide üzerine oturtularak sergilenmektedir¹⁶².

Zile daha sonraki süreçte MS 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma sınırlarında kalmıştır¹⁶³. Bu dönemde de Arap akınları baş göstermiş ve İslam Anadolu'da bu akınlar ile zaman zaman başarıyı yakalamış olsa da kalıcı bir sonuç elde edilememiştir¹⁶⁴.

1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu Türkleşmeye başlamış ve Zile, Melik Ahmed Danişmend tarafından alınmıştır¹⁶⁵. Ancak Melik Ahmed Danişmend'in 1126'da ölümünden sonra yerine oğlu Mehmet Gazi geçmiş ve kenti Bizans hükümrانlığından muhafaza ederek yönetimi altında tutmayı başarmıştır¹⁶⁶. 1166 yılında Danişmend emirlerinden Nizamettin Yağıbasan'ın ölümü üzerine bölge Bizans'ın eline tekrar geçmiş ancak geri çekilmesi üzerine denetimi Selçuklular almıştır¹⁶⁷.

Moğolların 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'yu istila etmesiyle Zile kenti zarar görerek yakılıp yıkılmıştır¹⁶⁸. Ardından kent 1256'da İlhanlıların, 1365'te Eretna Oğullarının, 1381 yılında ise Kadı Burhanettin'in eline geçmiş bölge halkının huzursuzluğu ve sürekli isyanlar çıkması ile halk Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit'a başvurarak yardım istemiş ve bunu takiben topraklar Osmanlı İmparatorluğu idaresine geçmiştir¹⁶⁹.

Tarih boyunca birçok kez yıkılıp tahrip olan Zile kenti müdafaa bakımından zayıf ve ticari bakımdan zenginlik göstermesi gibi cazip nedenlerle milli mücadele yıllarında da Asiler tarafından hedef seçilmiş, Yenihan, Artova, Sulusaray, Kızılca taraflarında toplanarak örgütlenen Asiler 1920 yılında Zile'yi basmış ve kenti yağmalayarak halka zarar vermişlerdir¹⁷⁰.

¹⁶² Atalar, 307.

¹⁶³ Akkurt, 151.

¹⁶⁴ Musa Demir, *19. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Zile Kaza Merkezinde Ekonomik ve Sosyal Yaşam (Temettuat Kayıtlarına Göre)* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2018, 5.

¹⁶⁵ Atalar, 307.

¹⁶⁶ Atalar, 307.

¹⁶⁷ Akkurt, 151; Atalar, 308.

¹⁶⁸ Akkurt, 151; Atalar, 308.

¹⁶⁹ Atalar, 308.

¹⁷⁰ Atalar, 309.

Yörede ilk arkeolojik araştırmalar Mehmet Özsait ve ekibi tarafından 1997 yılında yüzey araştırmaları ile başlamıştır. Ertesi yıl Çekerek Vadisi'nin doğusundan Deveci Dağları'nın batı eteklerine kadar olan Zile arazisinde bilimsel survey çalışmalarına devam eden M. Özsait; Geç Kalkolitik Çağ ve Roma Dönemi'nin sonlarına kadar olan bir dönem içinde 94 adet yerleşme, 4 Tümülüs ve Roma Dönemi'ne tarihlenen 12 kaya mezarı tespit etmiştir¹⁷¹.

Tarih boyunca birçok siyasi medeniyeti bünyesinde barındırmış olan Zile, ilçe sınırları içinde Yörük, Alevi, Sıraç, Sünni Kürt, Alevi Kürt, Çerkez gibi birçok çeşitli ırk ve inanışlardan insana halen ev sahipliğı yapmaktadır¹⁷².

¹⁷¹ Mehmet Özsait, “1997 ve 1998 yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (ss. 73-89), Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, 74.

¹⁷² Yılmaz, 62.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK DÖNEM'DE KEMİK ESER TEKNOLOJİSİ

2.1. KEMİĞİN YAPISI VE TEMİNİ

İskelet sistemini oluşturan temel yapı taşı olan kemik iç organlarımızı koruyan, hareket etmemizi sağlayan ve aynı zamanda kas-bağların yapışmasında büyük rol oynamaktadır. Atık kemikler ise geçmişte ve bölgede yaşamış insanların beslenme alışkanlıkları hakkında fikir edinme şansını bizlere vermektedir¹⁷³.

Kemik yapısı organik ve inorganik olan iki temel fraksiyondan meydana gelmektedir¹⁷⁴. Kıkırdak yapısı olan organik maddeler kemikte %30-40'luk alan teşkil eder ve özünde protein ve fibrilla olarak adlandırılan liflerden oluşurken kemiğe şekil verip esneklik kazanmasına yardımcı olur¹⁷⁵. Kemik içerisindeki süngersi porlu kısım olan inorganik maddeler ise kemikte %60-%70'lik bir yer kaplayıp %85 kalsiyum fosfat, %10 kalsiyum karbonattan meydana gelirken geriye kalanı magnezyum fosfat, kalsiyum klorit ve tuz bileşenlerinden oluşmaktadır¹⁷⁶. Yetişkin bir canlıda kemik içerisinde ½ oranında Kolajen\Hydroxpatite, %5 oranında ise su bulunmaktadır¹⁷⁷.

Yeryüzünde canlıların bölgelere göre dağılışını etkileyen faktörler arasında iklim ve yeryüzü şekilleri gelmektedir. Hayvan türleri bölgesel faunaya göre farklılık gösterdiği için kemik eser yapımında zanaatkarlar farklı türde hayvan kemiklerinden yararlanmıştır. Alet üretiminde özellikle sert ve dayanıklı yabani hayvanların kemikleri seçilirken¹⁷⁸ Erken Bronz Çağı'nda sığır (*Bos tauros*), at (*Equus caballus*), deve (*Camelidae*), eşek (*Equus asinus*), geyik (*Cervidae*) gibi iri hayvanların kemikleri en çok tercih edilenler arasında yer almaktadır¹⁷⁹. Bunun yanı sıra koyun (*Ovis*), keçi (*Capra*), domuz (*Suidae*),

¹⁷³ İsmail Aytaç, "Harput İç Kale Kazılarında 2015-2017 Sezonlarında Bulunan Bir Grup Kemik Esere İlişkin Ön Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(76), 2018, 6.

¹⁷⁴ Arthur MacGregor, *Bone Antler Ivory & Horn The Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period*, Barnes&Noble, Londra, 1985, 3; Aytaç, 6.

¹⁷⁵ Nejdet Dursun, *Veteriner Anatomi I*, Medisan Yayınevi, Ankara 2005, 4; Aytaç, 6.

¹⁷⁶ Aytaç, 6.

¹⁷⁷ J. M. Cronyn, *The Elements of Archaeological Conservation*, Routledge, London, 1990, 31.

¹⁷⁸ Alice M. Choyke, "Hidden Agendas: Ancient Raw Material Choice for Worked Osseous Objects in Central Europe and Beyond" Alice Choyke, Sonia o'Connor (Ed.), *From These Bare Bones Raw Materials and the Study of Worked Osseous Objects* (ss. 1-11), Oxbow Books, Oxford 2013, 2.

¹⁷⁹ Nurperi Ayengin, "Anadolu'da Erken Tunç Çağı'nda Kemikten İşlenmiş Süs İğneleri", *Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması*, (ss. 108-109), Homer Kitabevi, İstanbul 2006, 108; Ergün Karaca,

köpek (*Canis lupus familiaris*) gibi daha küçük boyutlu hayvan kemikleri üzerinde de çalışılmıştır¹⁸⁰.

Dayanıklılık açısından en yoğun kullanılan hayvan kemikleri¹⁸¹ ön (Metacarpal), arka (Metatarsal), ön üst bacak (Radius-Ulna) ve arka üst bacak (Tibia)'dır¹⁸². (Resim 1) Bunlara ilaveten astragal ve falanksler ise minimal eserler için tercih edilmiştir¹⁸³.

Kemik eser seçimi konusunda bir diğer önemli nokta ise kemiklerde görülen renk farklılığıdır. Renk farklılığının temel sebebi genç hayvanların kemiklerinde ilik ve kan damarlarının sayıca fazla olması dolayısıyla oluşan kırmızılık, erişkin bir kemik yapısında vücutta yağ endekslerinin artmasıyla sarımtırak bir renk almaktadır¹⁸⁴.

Arkeolojik organikler arasında yer alan kemik, gömülmeden hayatta kalması mümkün olmayıp çürüme döngüsünün bir parçasıdır¹⁸⁵. Organik kalıntıları her zaman korunmuş halde bulmak pek mümkün olmasa da korunan parçalar sayesinde radyokarbon tarihleme, izotop ve kalıntı analizleri gibi pek çok yöntem kullanılarak arkeometri çalışmaları yapılmaktadır¹⁸⁶.

2.2. KEMİK TEKNOLOJİSİ

Kemik görünüş itibariyle fildişine benzer yapıdadır. Antik Dönem'de işlenebilirlik ve kolayca bulunabilmesi dolayısıyla diğer hammaddelere nazaran her zaman tercih edilmiştir¹⁸⁷. İğneler, oyun araçları, flütler, dokuma araçları, taraklar gibi çeşitli buluntular arkeolojik kazılar esnasında ele geçirildiğinde kemiklerin kullanım sıklığı gözler önüne serilmektedir¹⁸⁸. Yalnızca kolay bulunabilirlik sanatçısını çeken faktör olmamış aynı zamanda yüzeyinin pürüzsüz, kıymıksız olması sebebiyle yün eğirme ve

---

Allianoi Kemik Eserleri (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2009, 10-11.

¹⁸⁰ Karaca, *Allianoi Kemik Eserleri*, 10-11.

¹⁸¹ Aytaç, 7.

¹⁸² Archer St. Clair, *Carving Palatine East and the Greco-Roman as Craft Bone and Ivory Carving Tradition*, The Johns Hopkins University Press, Londra 2003, 2.

¹⁸³ St. Clair, 2.

¹⁸⁴ Aytaç, 7.

¹⁸⁵ Sian L. Tiley-Nel, Annie R. Antonites, *Archaeological Worked Bone and Ivory*, University of Pretoria, South Africa 2015, 7.

¹⁸⁶ Tiley-Nel ve Antonites, 7.

¹⁸⁷ St. Clair, 1.

¹⁸⁸ Ergün Karaca, "Antik Çağ Kemik İşçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", (Ed. Şevket Dönmez) *Güneş Karadeniz'den Doğar Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar* (ss. 235-244), Hel Yayınları, Ankara 2013, 235-236.

dokumada, sepetçilik ve hasırcılık ile nemli kil yüzeylerinde çalışılırken de tercih edilmiştir¹⁸⁹.

İlk kemikten üretilen aletlerin Alt Paleolitik Dönem’de kemik içerisinde bulunan iliğe ulaşmak için kemiğin kırılmasıyla çıkan parçalar olduğu bilinirken, Üst Paleolitik Dönem’de günlük kullanım araçlarına ek olarak kült objelerin yapımına da başlanılmıştır¹⁹⁰.

Kemikten besin elde edilirken iliğe ulaşmada ilk teknik Cutting a hole (Yüzeyde delik açma) tekniğidir ve uygulanması kemik yüzeyine delikler açılıp ilik çıkarılması şeklindedir¹⁹¹. İkinci yöntem ise Burning and Scraping (Yakma ve kazıma) tekniği olup yakılarak kömürleşen kemik taş aletler yardımıyla kazınarak iliğin dışarı çıkarılmasıdır¹⁹².

Anadolu’da henüz yapılan kazılarla bir kemik atölyesinin varlığı ortaya çıkarılamamış olsa da kemiğin işlenmesi sırasında ortaya çıkan atık eklem bağlantıları, Mysia’nın önemli kenti olan Pergamon’da Megalesion yakınlarında ve Perge’nin Batı nekropolünde Antik Dönem çöplüğünün içerisinde tespit edilmiştir¹⁹³. Henüz bir kemik atölyesinin ele geçmemesi zanaatkârların seyyah işliklerde çalışmış olabileceğini düşündürmektedir¹⁹⁴.

Anadolu dışında ise kemik eser üretim atölyelerine Kartaca, Roma Palatinus Tepesi, Olympia, Delphi, Sparta, Korinth, Atina ve Delos örnek olarak gösterilebilir¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Choyke ve O’Connor, 2; Elisabeth A. Stone, “The Role of Ethnographic Museum Collections in Understanding Bone Tool Use”, Justyna Baron, Bernadeta Kufel-Diakowska (Ed.), *Written in Bones Studies on Technological and Social Contexts of Past Faunal Skeletal Remains*, (ss. 25-37) University of Wroclaw, Wroclaw 2011, 25.

¹⁹⁰ Karaca, “Antik Çağ Kemik İşçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, 235-236; Gizem Çakal Çetin, *Efes Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Kemik ve Fildişi Eser* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir 2019, 26.

¹⁹¹ Hande Bulut, *Prehistorik Dönemde Anadolu’da Kemik Alet Endüstrisi Bölgesel Sentezler ve Karşılaştırmalı Değerlendirmeler* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, 273.

¹⁹² Bulut, 273.

¹⁹³ Karaca, *Allianoi Kemik Eserleri*, 9.

¹⁹⁴ Karaca, *Allianoi Kemik Eserleri*, 9.

¹⁹⁵ Halil Özkan, *Parion Kemik Eserleri (2005-2017)* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2020, 14.

2.3. ÜRETİM AŞAMASINDA KULLANILAN ALET VE TEKNİKLER

Kesin olarak varlığı saptanan bir kemik atölyesinin olmaması bizlere zanaatkârların seyyah olarak çalıştığını düşündürmekle birlikte üretim aşamasında da bu seyyahların ağırlık yapmayan, küçük ölçekli aletleri kullanmış olabileceği görüşünü desteklemektedir¹⁹⁶.

Bilimsel kazı çalışmalarının yapıldığı San Lorenzo di Lucina (Roma), Sagalassos (Türkiye), Caesarea Maritima (İsrail)’da Antik Dönem çöplüklerinde ele geçen bitmemiş ya da yanlış yapılmış olan eserler kemik üretiminin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği ile ilgili bilgi vermektedir¹⁹⁷. Caesarea Maritima’da zanaatkârların kullandığı araç gereçlerin birçoğunun metalden yapıldığını, daha sonra geri dönüştürülüp başka amaçlar içinde kullanılması yüzünden alet konusunda yeterli veri sağlanılamamıştır¹⁹⁸. Öte yandan büyüteç ve mikroskop kullanarak eserlerde kullanılan araçların bıraktığı izlerin şekillerine, boyutlarına ve derinliklerine bakılarak bir yorum yapılabilir¹⁹⁹. Kemik yüzeyi pürüzsüz olduğu için en ufak izi dahi koruyabilmesiyle bu tür analizler için oldukça elverişlidir. Yapılan incelemelerin ardından zanaatkârların çoğunlukla testere, satır, balta, keser, bıçak, keski gibi aletleri kullandıkları tespit edilmiştir²⁰⁰.

Testere: Kesinlikle zanaatkârların eser üretiminde en çok kullandığı aletlerin başında gelmektedir²⁰¹. Çeşitli tiplerde testerele kullanılmış, malzeme olarak genellikle demir ve çelikten yapılmışlardır²⁰². Testerele genellikle kemikte istenmeyen, kullanışsız kısımları kesmek için kullanılırdı. Aynı zamanda objeleri kesip biçmenin yanı sıra esere şekil vermek içinde kullanılmıştır. Örnek olarak tarak üretiminde eserin dişlerini biçimlendirirken yahut oyuncak bir bebek yaparken parmak araları testere ile açılmıştır²⁰³. Kullanımı çok daha kontrollü olan testerelede nesneler kesilirken bıçağının

¹⁹⁶ Karaca, “Antik Çağ Kemik İşçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, 236.

¹⁹⁷ Etan Ayalon, *The Assemblage of Bone and Ivory Artifacts from Caesarea Maritima Israel 1st – 13th Centuries CE*, BARIS1457, Oxford 2005, 131.

¹⁹⁸ Ayalon, 131.

¹⁹⁹ Ayalon, 132.

²⁰⁰ Ayalon, 141.

²⁰¹ MacGregor, 55.

²⁰² Ayalon, 133.

²⁰³ Ayalon, 133.

çok derine gömülmeden kesilmesi için özen gösterilir, kesme işinin sonuna gelindiğinde son ayrılık genellikle kırılarak yapılırdı²⁰⁴.

Satır: Genellikle kasaplar tarafından et ve kemik kesmek için tercih edilen ağır bir bıçak olmasının yanı sıra kemik ustaları tarafından kemiğin parçalara ayrılmasında kullanılmıştır²⁰⁵.

Balta: Boynuz kesiminde kullanılan bir alet olmakla birlikte epifizlerin kesilmesinde küçük boyutlu baltaların kullanıldığı belirtilmektedir²⁰⁶. Baltalar nesneye %50-60'lık bir açıyla vurulurdu²⁰⁷. Kemik yüzeylerindeki doğrama izleri incelendiğinde kullanım sıklığının yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Baltalar adeta keski gibi nesneye uygun açılarla tutularak tepesinden bir çekiç yardımıyla vurularak işlem gerçekleştirilirdi²⁰⁸.

Keser: Esere dik bir açıyla vurularak kemik ve fildişi gibi objeleri dikey olarak kesmek ve yarmak için kullanılmıştır²⁰⁹.

Bıçak: Birçok alanda çeşitli faaliyetler için kullanılan bıçak; kazıma, kanal açma, bileme, düzleştirme gibi işlemlerde kullanılmıştır. A. MacGregor oymalı eserler üzerindeki süslemelerin olasılıkla bıçaklar yardımıyla yapıldığını düşünmektedir²¹⁰. Oymalı parçalar üzerinde bıçak kullanımı serbest elle gerçekleştirilmiş olup malzeme parçaları kesilirken bıçağın küçük girintilerle kullanılmasına dikkat edilmiştir²¹¹.

Keski: Sıklıkla eser üzerinde tepesine çekiç ya da tokmakla vurularak kullanılmış aynı zamanda büyük kemikleri bölerken tercih edilmiştir²¹².

Torna: Geç Bronz Çağı'ndan beri kullanılan tornada temel prensip ip yardımıyla eseri gergin tutan ve ileri geri hareket ettirilerek yay ile eser üzerinde yatay ve simetrik yivler açmaya yarayan bir alettir²¹³. Yaylı torna tezgâhları ayrıca metal, ahşap, fildişi veya

²⁰⁴ MacGregor, 55.

²⁰⁵ Ayalon, 135.

²⁰⁶ Ayalon, 135; MacGregor, 57.

²⁰⁷ Ayalon, 135.

²⁰⁸ Ayalon, 135.

²⁰⁹ Ayalon, 135.

²¹⁰ MacGregor, 57.

²¹¹ MacGregor, 57.

²¹² Ayalon, 135; Hasret Garan, *Antik Çağ'da Kemik Endüstrisi ve Perge'de Bulunmuş Kemik Eserler* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, 11.

²¹³ Ayalon, 137-138; Karaca, *Allianoi Kemik Eserleri*, 15.

taş eserleri oymak ya da süslemek içinde kullanılmıştır²¹⁴. Eser üretirken eğer sanatçısının iki el kullanımına ihtiyacı olursa eseri sabit tutmak için bir mengeneye ihtiyaç duyulurdu²¹⁵. Mengeneler Antik Dönem’de muhtemelen ahşaptan yapılmışlardır²¹⁶.

Kemik eser üretiminde ise ilk aşama kemik yüzeyinde bulunan lif, yağ, kas gibi kalıntıların temizlenmesidir²¹⁷. Kemik dış yüzeyi sert bir dokuya sahip olduğundan şekil vermesi oldukça zor olup, yumuşatılması birkaç yolla yapılmaktadır. İlk kemiği saf su içinde bekletmektir ancak bu işlem çok uzun zamanda gerçekleştiği için atölye olmadan çalışan seyyah zanaatkârları düşündüğümüzde bu çok ciddi bir zaman kaybıdır²¹⁸. Diğer bir yöntem kemiğin suda kaynatılmasıdır²¹⁹. Bu işlem ilkinde göre daha pratiktir ancak kaynama süresine dikkat edilmelidir. Aksi takdirde bilim adamları kemiği uzun süre kaynatmanın kolajenleri öldürdüğünü ve bununda kemiği zayıflatıp işlem yapmayı zorlaştırdığını ileri sürmektedir²²⁰. Ayrıca N. Crummy kemiklerin temizlenme aşamasında da kemiği sıcak suda kaynatmanın üzerindeki kalıntıları yok ettiğini ve bunun en etkili yol olduğunu belirtmektedir²²¹. Ancak kemiğin kontrollü kaynatılması gerekmektedir²²². Kemiğin yumuşatılmasında üçüncü yöntem asit içerisinde bekletilmesidir. Antik Dönem’de asit zor bulunduğu için bu işlem sirke, ekşimiş süt gibi doğal asit içeren sıvılar yardımıyla gerçekleştirilirdi²²³. Asit içerisinde bekletilerek inorganik maddelerinden arındırılan ve esas şeklini koruyarak yumuşayan kemiğin rahatlıkla eğilip büküldüğü aktarılmıştır²²⁴.

İlk aşamaların ardından yumuşatılan kemikte epifizler bir testere ya da balta yardımıyla kesilir²²⁵. Epifizlerin kesilmesinin başlıca nedeni içerisindeki süngerimsi doku

²¹⁴ Ayalon, 137-138.

²¹⁵ Garan, 2015, 12.

²¹⁶ Ayalon, 139.

²¹⁷ Ayengin, 108; Aytaç, 7.

²¹⁸ Aytaç, 7.

²¹⁹ Bea De Cupere, Wim Van Neer, An Lentacker, “Some Aspects of the Bone-Working Industry in Roman Sagalassos”, M. Waelkens, J. Poblome (Ed.), Sagalassos II Report on the Third Excavation Campaign of 1992, (ss. 269-278), Leuven University Press, Leuven, 1993, 272.

²²⁰ Ayalon, 141.

²²¹ Nina Crummy, “Bone-working at Colchester”, *Britannia*, Volume 12, 1981, 283.

²²² Ariel Shatil, “Production of Bone Objects in the Early Islamic Period”, *Israel Antiquities Authority*, 6(12), 2020, 602.

²²³ Aytaç, 7.

²²⁴ Dursun, 2005, 4; Ali Bahadır, Hüseyin Yıldız, *Veteriner Anatomi Hareket Sistemi & İç Organlar*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2012, 7.

²²⁵ Shatil, 603.

ve şekli dolayısıyla çalışmaya uygun olmamasıdır²²⁶. Eğer topuzlu iğne, gözlü iğne, bız gibi objeler yapılacaksa kemik şaftı ince çubuk olarak; kaşık, alet sapı gibi ürünler üretilecekse dikdörtgen plaka halinde kesilirdi²²⁷. (Resim 2)

Bütün üretim aşamalarının ardından son kısım eserin dış yüzeyinin perdahlanmasıdır. Eserler parlatılırken balık pulu, deniz kumu, sünger taşı sıklıkla kullanılmıştır²²⁸. Eğer eser üzerine figüratif bezemeler, işaretler, yazılar gibi süslemeler yapılacaksa bunlar kazıma tekniğiyle gerçekleştirilip ardından siyah boya ile kontur verilerek daha belirgin hale getirilir²²⁹. Yapılan bezemeler arasında çoğunlukla konsantrik daireler, bitkisel figürler, hayvan sembolleri kullanıldığı ayrıca aktarılan bilgiler arasındadır²³⁰.

---

²²⁶ Shatil, 603.

²²⁷ De Cupere vd., 276.

²²⁸ Ayalon, 139; MacGregor, 58; Aytaç, 8.

²²⁹ Aytaç, 8.

²³⁰ Garan, 2015, 8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOKAT MÜZESİ KEMİK ESERLERİ

3.1. DOKUMA ARAÇLARI

Çok eski dönemlerden itibaren insanlar hayatlarını sürdürebilmek için gıda ve barınma ihtiyaçlarının yanı sıra giyimin de gerekliliğini kavramışlardır. Avcılık ve toplayıcılığa bağlı olarak hayatlarını idame ettirdikleri Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde giyinme ihtiyacını hayvan derilerinden sağlamışlardır²³¹. Dokuma sanatını icra ettirebilmek için teknolojinin varlığına ihtiyaç duyulduğundan ancak yerleşik hayata geçilen Neolitik dönemde üretimin başlamasıyla dokumacılık yapılmaya başlanmıştır²³².

İlk zamanlarda dokuma yapabilmek için gerekli olan hammadde evcilleştirilmiş koyunların yünlerinden yani hayvansal liflerden sağlanırken, daha sonraki süreçlerde yetiştirilen bitkilerin lifleri yardımıyla dokumacılık yapılmıştır²³³. Bununla birlikte dokuma yaparken hammaddenin eğrilip ip haline getirilmesinde iğlerin ucuna takılan pişmiş topraktan yapılan ağırşaklar kullanılırken, ip haline getirme işlemi tamamlandıktan sonra dokuma tezgahında işlenebilmesi için aşağı sarkan iplerin düz durmasını sağlayabilmek adına pişmiş toprak ağırlıklardan faydalanılmıştır²³⁴. MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde keten de dokumacılıkta kullanılmaya başlanılmıştır. Anadolu coğrafyasında ketenin dokuma alanında kullanılması yönünde önemli kentlerden olan Sardes'in varlığının bilinmesinin yanı sıra, Mısır'da bir MÖ 5. bin yerleşimi olan Faiyum'da kaba dokunmuş keten kumaş önemli bir arkeolojik veri sunmaktadır²³⁵. Dokumacılıkta ketenin kullanımının bilinmesiyle birlikte pamuk ve kenevir de dahil edilmiş MÖ 3500-3000 yıllarında Hindistan'da pamuk kullanılırken, kenevir ise Anadolu ve Mezopotamya'da MÖ 1500 yılı civarında kullanılmıştır²³⁶. Keten yün gibi

²³¹ İsmail Fazlıoğlu, *Eskiçağda Dokuma*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1997, 1.

²³² Fazlıoğlu, 1.

²³³ Fazlıoğlu, 1.

²³⁴ R. Tamsu, S. Akça, "Eskiçağda Dokumacılığın Başlangıcı ve Pişmiş Toprak Dokuma Aletleri", *II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 201-209), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eskişehir 2002, 201.

²³⁵ Korkmaz Meral ve Fatma Kızılyalçın, "Antik Çağ'da Kemik Aletlerin Dokuma Aracı Olarak Kullanılması Üzerine Bir Değerlendirme", Sait Erdal Dinçer, Sinan Sönmez, Mustafa Bostancı, Ertan Özçoban (Ed.), *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler* (ss. 7-25), Gece Akademi, Ankara 2019, 9.

²³⁶ Meral ve Kızılyalçın, 9.

hammaddelerin eğrilip yün haline getirilmesinin ardından dokuma yapabilmek adına tezgahlara ihtiyaç duyulmuştur. Antik Dönem’de ise; Yatay yer tezgahı, Alt ve üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgahı ve Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı olmak üzere üç farklı çeşitte dokuma tezgahı kullanılmıştır²³⁷.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan ve üreticiliğe geçişte önemli yerleşmelerden olan Çayönü’nde MÖ 7500 yıllarına tarihlenen tabakada yassı kemikten yapılan bir bileklik bulunması ve aynı evrede koyunun evcilleştirildiğinin ortaya çıkarılması dokumayla uğraşmış olabileceğini düşündürse de yerleşme alanında ağırşak ve dokuma tezgahlarının ele geçmemesi bu düşüncüyü engellemiştir²³⁸. Dokumacılıkla ilgili daha kesin veriler ise Çatalhöyük’te MÖ 6000’li yıllara ait kazılarda ele geçmiştir²³⁹. Bu kazılarda yanmış mezarların içlerinde karbonlaşmış halde bulunan bez parçalarının inceleme sonrasında yanmış yün cinsi bezler olduğu saptanmıştır²⁴⁰. Anadolu dışında ise Kıbrıs, Girit ve Yunanistan’da yaklaşık olarak MÖ 5500 yıllarına tarihlenen dokumayla ilgili bulgular ele geçmiştir²⁴¹.

Dokuma ve dokumaya dair alet kullanımını gösteren görsel bilgilerimiz MÖ I. binde başlamakla birlikte Arkaik Dönem’e gelindiğinde seramikler üzerine betimlenen dokuma tezgahları ve aletleri konusunda daha anlaşılır bilgiler elde edilmeye başlanmıştır²⁴². Antik Dönem kadının yünü dokumaya hazırlayıp tartması ve eğrilip ip haline getirmesini gösteren en güzel arkeolojik verilerden biri de MÖ 560 yılına tarihlenen bir lekytos²⁴³ üzerinde yer almaktadır. (Resim 3)

Yunanlılarda kadınların ve erkeklerin işleri birbirinden ayrılırken dokumacılık kadına atfedilen bir uğraş olmuştur. Bunu Homeros’un şu anlatımı desteklemektedir:

“...Hadi sen eve git, bak işlerine,
geç tezgahına, mekiğinin başına,

²³⁷ Fazlıoğlu, 10.

²³⁸ Fazlıoğlu, 2.

²³⁹ Fazlıoğlu, 2.

²⁴⁰ Fazlıoğlu, 2.

²⁴¹ Fazlıoğlu, 2; Meral ve Kızıyalçın, 9.

²⁴² Aslı Saraçoğlu, “Tralleis Konut Alanı Kazılarında Bulunan Dokuma Ağırlıkları”, Celal Şimşek, Bahadır Duman, Erim Konakçı (Ed.), *Mustafa Büyükkolancı’ya Armağan* (ss. 537-547), Ege Yayınları, İstanbul 2015, 538.

²⁴³ E.J.W. Barber, *Prehistoric Textiles The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*, Princeton University Press, Princeton, 1991, 72.

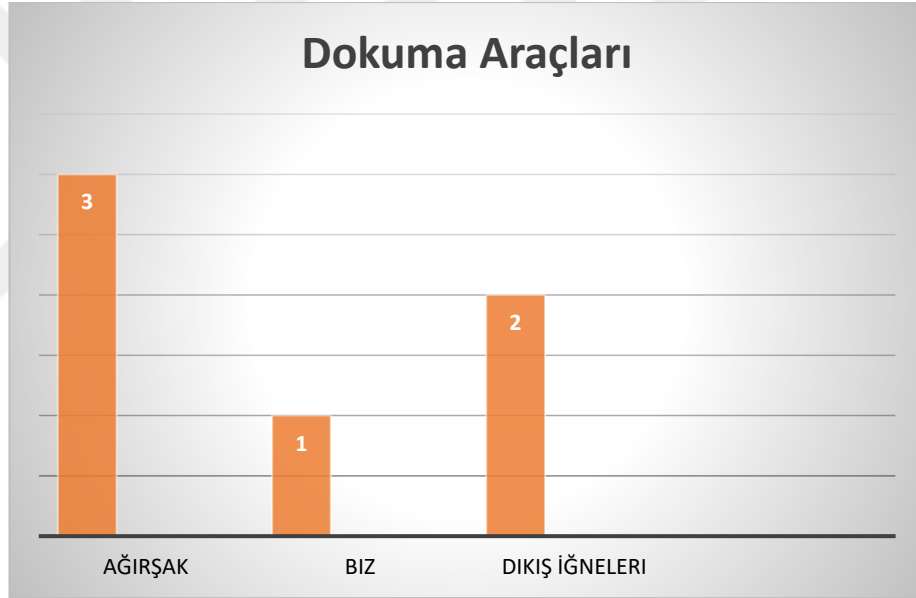
hizmetçilere buyruklar ver.

savaşla biz uğraşacağız, başta ben,

İlyon'da doğmuş büyümüş bütün erkekler..."²⁴⁴

Kadınlar günlük hayatta dokuma yapmak için bir araya gelmiş bu da hem sosyalleşmeye hem de iş bölümü yaparak işlerin hızlı ilerlemesine katkı sağlamıştır. İş ortamı içerisinde rekabet duygusunu geliştiren Antik Dönem kadınları zamanla daha hızlı ve kaliteli ürünler üretmişlerdir²⁴⁵. Antik Dönem'de önemli bir yer tutan dokumacılıkla uğraşan bir kişinin dokuma aletlerini ise iğ, öreke, gözlü iğne, ağırşak, dokuma tırağı, dokuma tabletleri, bız gibi sıralayabiliriz.

Dokuma araçlarında sayısal çoğunluğu ağırşaklar oluşturmaktadır. (Grafik 1)

Grafik 1. Dokuma Araçlarının Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı

3.1.1. Ağırşaklar (Resim 4-6; Çizim 1-3)

Yunanca τολύπη, Latince ise glomus olarak adlandırılmaktadır²⁴⁶. Ağırşaklar; yün, keten, pamuk gibi hammaddelerin ip haline getirilmesi için iğlerin uç kısmına takılan çoğunlukla kemik, ahşap, cam, taş, pişmiş toprak, fildişi, metal gibi malzemelerden üretilen üst yüzeyleri dışbükey, disk ya da konik formlara sahip olabilen dokuma

²⁴⁴ Homeros, *İlyada* (Çev. Azra Erhat, A. Kadir), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, 136.

²⁴⁵ Meral ve Kızılyalçın, 10.

²⁴⁶ William Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Harper & Brothers, New York, 1870, 565.

araçlarıdır²⁴⁷. Ağırşagın vazifesi takıldığı işe ağırlık vermesidir²⁴⁸. Hareket verilen işe düzenli ve kendiliğinden bir dönüş sağlamaktadır²⁴⁹. Yalnızca işlerin altına takılmamakla birlikte üst kısmına ya da ortaya takılarak da kullanılmışlardır²⁵⁰.

Ağırşaklar genellikle dış yüzeyleri perdahlı olarak karşımıza çıkarken bu özellik objeye kayganlık kazandırmış ve işin içinden daha rahat geçmesine olanak sağlamıştır²⁵¹. Alt yüzleri düz ve bezemesiz bırakılan ağırşakların ön yüzleri paralel kazıma çizgilerle oluşturulan halkalar, üçgen, çizgi, nokta şeklinde yapılan kazıma süslemeler veya yiv, spiral, geometrik şekiller gibi çeşitli motiflerle süslenmiştir²⁵².

Anadolu’da önemli yerleşim merkezlerinden olan Çatalhöyük’te Neolitik Dönem’e tarihlenen tabakalarında ilkin pişmemiş topraktan şekillendirilmiş çeşitli kalite ve formlarda yapılmış ağırşak örneklerine rastlanılmışsa da²⁵³ Anadolu’nun batı coğrafyasında taş ve seramik parçalarından üretilen ağırşaklara Neolitik Dönem tabakasından itibaren rastlanılmaya başlanılmıştır²⁵⁴.

Dönemin talep ve şartlarına göre üretilen ağırşaklar genellikle kadın mezarlarında bulunmaktayken ait oldukları dönemde yoğun bir kullanım gördükleri mat ve pürüzlü görünümlelerinden anlaşılmaktadır²⁵⁵.

Bu grup içinde değerlendireceğimiz üç adet eserimiz vardır (Resim 4-6; Çizim 1-3). İlk eserimiz olan K1’de eserin merkezine dairesel bir delik açılmıştır (Resim 4; Çizim 1). Perdahlanmış olan ağırşakın yüzeyi kemiğin renginden dolayı bir tarafta sarı iken

²⁴⁷ Meral ve Kızılyalçın, 11.

²⁴⁸ Hülya Karaoğlu, “Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı’na Ait Çizi Bezemeli Ağırşaklar”, *Anemon Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 2020, 2004.

²⁴⁹ Akın Ersoy, *Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna/İzmir Kemik Objeleri*, Ege Yayınları, 2017, 61.

²⁵⁰ Yunus Özdemir, *Parion Antik Kentinde Ele Geçen Pişmiş Toprak, Taş, Kemik Dokuma Tezgah Ağırlıkları ve Ağırşaklar* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, 2020, 13.

²⁵¹ Meral ve Kızılyalçın, 11.

²⁵² Meral ve Kızılyalçın, 11

²⁵³ Özlem Tütüncüler, *MÖ 2. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, 35.

²⁵⁴ Özdemir, 14.

²⁵⁵ Meral ve Kızılyalçın, 11.

diğer tarafı kırmızıdır. Bu eserin tipolojik olarak paralelleri ise Laodikeia (MS 4-5. yüzyıl)²⁵⁶ ve Smyrna'da (MS 11-12. yüzyıl)²⁵⁷ ele geçmiştir.

MS 4-5. yüzyıl tarihlenen 1195 katalog numaralı Laodikeia örneği ile K1'deki ağırşak form açısından benzerlik gösterirken, Smyrna'dan kayıtlara alınan ve MS 11-12. yüzyıla verilen Kat. No. 139'daki eserle K1 konik yapıdadır ancak eserimiz merkezdeki deliğe daha dik olarak yükselmektedir. Fazla tahrip olmuş olan Smyrna örneğinde merkezi deliğin çevresi iç içe yapılmış iki halka ile dekore edilirken K1'de bunu göremiyoruz.

K1 numaralı ağırşakta dik bir koniklik varken geç döneme tarihlenen Smyrna örneğinde böyle bir özelliği mevcut değildir. MS 4-5. yüzyılda yapıldığı düşünülen Laodikeia'dan Kat. No. 1195 ile konik ve dik bir yapı göstermesi yönünden daha çok benzerdir. Bu nedenle K1'in yapılan değerlendirmeler sonucunda MS 4-5. yüzyıla tarihlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Bu grupta yer alan ikinci eserimiz olan K2'de eserin önyüzü dışbükey alt tarafı ise düz yapılmıştır (Resim 5; Çizim 2). Yüzeyinde çizilme ve aşınmaların olduğu eser perdahlanmıştır. Merkezindeki deliğin çevresinde kabarık bir şekilde halka bulunan K2'deki eserimizin üzerine ise 'V' şeklinde kazıma çizgiler işlenmiştir. Bu eserin tipolojik olarak paralelleri Karaoğlan Höyük (Eski Tunç Dönemi)²⁵⁸, Smyrna (MS 11-12. yüzyıl)²⁵⁹, Stratonikeia ve Lagina (MS 11-12. yüzyıl)²⁶⁰ ve Korinth'te (Bizans Dönemi)²⁶¹ ele geçmiştir.

Karaoğlan Höyük buluntusu olan pişmiş toprak ağırşak ile K2'de yer alan kemik ağırşağın yüzeyindeki bezemelerin 'V' şeklinde olduğu gözlemlenirken Karaoğlan Höyük buluntusunda çift paralel çizgiler bulunmakta ve bunların iç açısının nokta bezekleriyle süslediği görülmektedir. K2'nin üst yüzeyinde düz bir zemin yer alırken, 287b'de üst yüzey içbükey olarak çukurlaştırılmıştır. Tokat Müzesi'nde yer alan K2

²⁵⁶ Celal Şimşek (Ed.), *Laodikeia Nekropolü (2004- 2010 Yılları)*, Ege Yayınları, İstanbul 2011, 938: Kat. No. 1195.

²⁵⁷ Ersoy, 133: Kat. No. 139.

²⁵⁸ Aynur Talaakar, *Anadolu Medeniyetler Müzesinde Bulunan Eski Tunç Çağı Ağırşak ve Ağırlıkları* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, 396: Lev. XXVII, 287b.

²⁵⁹ Ersoy, 132: Kat. No. 138.

²⁶⁰ Eda Ova, *Stratonikeia ve Lagina Kemik Yapımı Küçük Buluntular (2008-2019)* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Denizli, 2021, 117: Kat. No. 42.

²⁶¹ Gladys R. Davidson, *The Minor Objects*, Corinth XII, Princeton, 1952, 302: Plate 123, 2542.

numaralı ağırşak bezeme yönüyle MS 11-12. yüzyıla tarihlenen Smyrna'dan Kat. No. 138 ile paralellik oluştursalar da Smyrna örneği konik forma sahipken, K2'nin dışbükey olan kesiminde düz bir zemin oluşturulmuştur. Smyrna'daki eserle aynı döneme tarihlenen Stratonikeia, Lagina ve Bizans Dönemi'ne verilen Korinth ağırşaklarıyla bezeme ve form açısından büyük ölçüde benzerdir.

K2'de yer alan kazıma çizgilerle oluşturulan bezemeler Stratonikeia, Lagina ve Smyrna'da yer alan eserler ile büyük ölçüde paralellik göstermesi ve K2'nin dışbükey zemininde düz bir yüzey oluşturulması özelliğinin Stratonikeia, Lagina ve Korinth eserinde görülmesi eserimizi MS 11-12. yüzyıla tarihlendirmemize yardımcı olmuştur.

Bu başlık altında değerlendireceğimiz son örnek K3'tür (Resim 6; Çizim 3). Konik bir forma sahip olan K3'ün merkezinde K1 ve K2'de olduğu gibi dairesel bir delik açılmıştır. Üzerinde ise dikine işlenmiş iki paralel kazıma çizgi arasında konsantrik daire motifleri yer almaktadır. Dış yüzeyi perdahlanmış eserin tipolojik olarak paralelleri Alliano (MS 4-6. yüzyıl)²⁶² ve Korinth'te (MS 11-12. yüzyıl)²⁶³ ele geçmiştir.

MS 4-6. yüzyıllar arasına tarihlenen Alliano'dan Kat. No. 411'deki ağırşak ile benzer forma sahiptir. Ancak K3'nin üzerinde kazıma bezeme yer verilirken Alliano örneğinde bezeme yoktur. MS 11-12. yüzyıla verilen ve Korinth'ten ele geçen 2532 numaralı ağırşak ile K3 düz bir zeminle başlayıp merkezinde yer alan dairesel deliğe doğru konik şekilde yükselmesiyle benzerlik göstermektedir.

Eserimiz Korinth'te yer alan esere form açısından daha yakınlık göstermesi açısından yaptığımız değerlendirmeler sonucunda ağırşakın MS 11-12. yüzyılda üretilmiş olma ihtimali daha yüksektir.

3.1.2. Bız (Resim 7; Çizim 4)

Uzun ve ince yapılarda olabilen gözlü iğnelerin kullanılırken zorluk yaşandığı deri ve kalın kumaşlar gibi malzemelerin dikilmesinde ya da üzerlerine delik açılırken uzun iğnelere nazaran daha sağlam oldukları için kullanılmışlardır²⁶⁴. Bızların baş kısımları

²⁶² Karaca, *Alliano Kemik Eserleri*, 193: Kat. No. 411.

²⁶³ Davidson, 300: Plate 123, 2532.

²⁶⁴ Ergün Karaca, "Tios 2007-2012 Yıllarında Bulunan Kemik Eserler", Sümer Atasoy, Şahin Yıldırım (Ed.), *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios* (ss. 365-380), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Zonguldak, 2015, 366.

kalın, dar ve konik formlardadır. Baş kısımlarının altında ise karşılıklı tek ya da çift çentik atılarak bir tutamaç oluşturulmuştur²⁶⁵. Dış yüzeyleri ise sade ve bezemesiz olarak bırakılırken kalın bir başın ardından uç kısma doğru sivrilerek inmeleri karakteristik özelliklerindendir²⁶⁶. Bızlar üretilirken genel olarak kemik, fildişi ya da metal gibi dayanıklı hammaddelerden üretilmişlerdir. Bızların dokuma aracı olarak bilinmesinin yanı sıra tıp aleti olarak da kullanıldığı düşünülmekteyken²⁶⁷ en çok hayvan derisinden giysi yapımında tercih edilmişlerdir²⁶⁸.

Bu grup içerisinde değerlendireceğimiz tek örnek kalın bir gövde ile başlayıp uç kısma doğru incelen K4'tür (Resim 7; Çizim 4). Başlığın altı yanlardan içe doğru iki çentik atılarak esere bir topuz kazandırılmıştır. Dış yüzeyi yeşil renge boyanmış olan bızın tipolojik olarak paralelleri Caesarea Maritima (Erken Roma Dönemi)²⁶⁹, Kuzey Dobruja (Roma- Erken Bizans Dönemi)²⁷⁰, Knossos (Claudius- Antoninler Dönemi)²⁷¹, Alliano (MS 2-6. yüzyıl)²⁷², Tralleis (MS 3-5. yüzyıl)²⁷³ ve Tios'ta (Bizans Dönemi)²⁷⁴ ele geçmiştir.

Erken Roma Dönemi'ne tarihlenen Caesarea Maritima örneği ile K4'ü karşılaştırdığımızda her ikisinin gövdesinin uç kısma doğru incelmesini görmek mümkündür. Ayrıca her iki eserin baş kısmının altında iki çentik atılarak esere bir topuz oluşturulmuştur. Kuzey Dobruja'da bulunan bız kabaca şekillendirilmiş olup K4 ile aynı tipolojiye sahiptir. Bu örneğin de baş kısmına iki çentik atıldığı görülürken uç kısmında belirgin bir sivrilik hakimdir. K4, başın altına atılan çentiklerle Knossos örneği ile benzerlik gösterse de K4'te atılan çentikler daha belirgindir. Alliano'den AII. K. 02-8 numaralı bız ile K4 numaralı eserin form açısından benzer özellikte olduğu görülürken,

²⁶⁵ Karaca, "Tios 2007-2012 Yıllarında Bulunan Kemik Eserler", 366.

²⁶⁶ Meral ve Kızıyalçın, 11.

²⁶⁷ Meral ve Kızıyalçın, 11.

²⁶⁸ Grant Keddie, "Bone Awls: Bridging or Widening The Gaps Between Archaeology & Ethnology, *The Midden*, 44(1), 2012, 12.

²⁶⁹ Ayalon, 217; Res. 112.

²⁷⁰ George Nuțu, Simina Stanc, "Carved Bone and Antler in Northern Dobruja", Selena Vitezović (Ed.), *Close To The Bone: Current Studies in Bone Technologies* (ss. 226-236), Belgrade Institute of Archaeology, Belgrad 2016, 231: Pl. 4, 24.

²⁷¹ L. H. Sackett, "Objects in Bone and Bone Working", (Haz./Ed.) *Knossos from Greek City to Roman Colony Excavations at the Unexplored Mansion II Plates* (ss. 315-323), The British School of Archaeology at Athens, Oxford 1992, 383: Pl. 317, 13.

²⁷² Ergün Karaca, "Alliano'de Saptanan Kemik Buluntular", *Arkeoloji Dergisi*, XXII, 2017, 313: Res. 8, AII. K. 02-8.

²⁷³ Nurettin Öztürk (Ed.), *Tralleis I Kemik Buluntular*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara 2021, 62: Kat. No. 32.

²⁷⁴ Karaca, "Tios 2007-2012 Yıllarında Bulunan Kemik Eserler", 371: No. 04.

AII. K. 02-8 numaralı eserin baş kısmı daha kalın ve yüksektir. K4'ün baş kısmı alçak ve incedir. Tralleis'ten Kat. No. 32'deki örnek ile K4 benzer bir tipolojiye sahip oldukları görülmektedir. Tios'ta bulunan ve Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen 04 katalog numaralı bızda kalın bir gövdeyle başlayıp uç kısma doğru incelen yapısıyla K4 ile benzerdir. Ancak K4'te baş kısmının altı iki çentikle sağ ve soldan oyulmuş şekilde verilmişken Tios'taki tapınak alanından ele geçen eserde başın altında tek çentik bulunmaktadır.

K4'teki eserimizde baş kısmına atılan çentikler daha belirgin olsa da gövdede kalın bir omuz yaparak uç kısma doğru inceliğiyle Knossos eseriyle daha çok benzerlik göstermesi açısından MS 1-2. yüzyıla tarihlendiği düşünülmektedir.

3.1.3. Dikiş İğneleri (Resim 8-9; Çizim 5-6)

Günümüzde olduğu gibi Antik Dönem'de da dikiş iğneleri kumaş, deri gibi malzemelerin ipele birleştirilmesi amacıyla kullanılmıştır²⁷⁵. Farklı birçok hammadde kullanılarak üretilen iğnelerin bilinmesinin yanı sıra, dikiş iğneleri yapılırken sığır, at gibi hayvanların ön ve arka tarak kemikleri ya da uzun kemiklerinden üretildikleri düşünülmektedir²⁷⁶. Dikiş iğneleri dönemlere göre farklılık gösterirken MS 1-2. yüzyıllarda bu iğnelerin baş ve deliklerinin biçimi çeşitli yapılmıştır²⁷⁷. Bu tarz iğnelerin baş kısmı düzleştirilmiş oval, dikdörtgen veya dairesel deliğe sahip örneklerin dışında birden fazla iki ya da üç delikli gözlü iğnelere de rastlanılmıştır²⁷⁸. MS 3-4. yüzyıllara tarihlenen gözlü iğnelerin ise çoğunlukla birden fazla deliğe sahip oldukları saptanmıştır²⁷⁹.

Dikiş iğnelerinin dış yüzeyleri genellikle perdahlı olarak karşımıza çıkarken Roma Dönemi ile birlikte daha sağlam çeşitlemeleri üretilmiştir²⁸⁰. Dikiş iğnelerinin aynı zamanda hem tıp hem de dokumacılık alanında kullanıldığı bilinmektedir²⁸¹.

Bu grup içerisinde değerlendireceğimiz iki adet örneğimiz vardır (Resim 8-9; Çizim 5-6). İlk örneğimiz iki parça halinde olan K5'tir (Resim 8; Çizim 5). Dik ve sivri bir başa

²⁷⁵ Karaca, "Allianoi'de Saptanan Kemik Buluntular", 300.

²⁷⁶ Meral ve Kızılyalçın, 12.

²⁷⁷ Davidson, 174.

²⁷⁸ Davidson, 174.

²⁷⁹ Davidson, 174.

²⁸⁰ Meral ve Kızılyalçın, 12.

²⁸¹ Meral ve Kızılyalçın, 12.

sahip olan eserin baş kısmında oval bir delik yer almaktadır. Uç kısma doğru incelen iğne kırık olup dış yüzeyi perdahlanmıştır. Bu eserin tipolojik olarak paralelleri Akarçay Tepe (Neolitik Dönem)²⁸², Slovenya (MS 1-5. yüzyılın başları)²⁸³, Korinth (MS 2. yüzyıl)²⁸⁴, Apulum (MS 2-3. yüzyıl)²⁸⁵, Pisidia Antiokheia (MS 2-4. yüzyıl)²⁸⁶ ve Colchester'de (MS 3-4. yüzyıl)²⁸⁷ ele geçmiştir.

Neolitik Dönem'e tarihlendirilen Akarçay Tepe örneğinde eserin K5'e göre oldukça sivrileştirilmiş bir başa sahip olduğu görülmektedir. Slovenya Müzesi'nde yer alan dikiş iğnesi K5'te olduğu gibi sivri bir konik başa sahiptir. T. 10, 95'te baş kısmına iki delik açılıp birleştirilmişken K5'te tek delik mevcuttur. Korinth'teki MS 2. yüzyıla tarihlenen iğne daha basık ve daha oval bir deliğe sahipken K5'teki iğnenin shaftı daha incedir. Apulum'daki dikiş iğnesi iki adet deliğe sahip olup baş kısmının yüksekliği alçaktır. Oysa K5'te ki iğnede baş yüksek iken bu kısımda tek delik açılmıştır. İki eserde kırık olup uç kısma doğru inceltiştir. Pisidia Antiokheia'dan metal bir dikiş iğnesi olan 98 numaralı eserin baş kısımlarının dik ve yüksek olmasıyla benzerken; K5'te baş kısım sivrileştirilmiş ancak 98 numaralı eserde oval bırakılmıştır. MS 3-4. yüzyıla ait olduğu düşünülen Colchester'deki eserin K5'te olduğu gibi sivri bir konik başa sahip olduğu görülmektedir. Ancak Colchester örneğinin baş kısmı kalın olup K5'te böyle bir durum söz konusu değildir.

K5'teki form özellikleri dikkate alındığında yüksek ve sivri bir başa sahip olup uç kısma doğru incelmesiyle Slovenya Müzesi'nde yer alan iğne ile büyük ölçüde benzerken yine eserimizde baş kısmına açılan tek bir delik olması Korinth eseriyle yakınlık göstermektedir. Bu özellikler ışığında eser MS 1-2. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

²⁸² Heval Bozbay, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, 220: Res. 109.

²⁸³ Marina Kovač, "Rimskhe Koštane Igle Za Šivanje, Pletenje I Vezanje Izzbirke Koštanih Predmeta Muzeja Slavonije U Osijeku", *Opuscula Archaeologica*, 36, 2012, 237: T.10, 95.

²⁸⁴ Davidson, 177: Plate 78, 1257.

²⁸⁵ Daniela Ciugudean, "Noi Artefacte din os de la Apulum", *Apulum*, 39(1), 2002, 296: Pl. I, 3.

²⁸⁶ Arzu Gültekin, *Pisidia Antiokheia Antik Kenti Metal Buluntuları* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012, 116: 98.

²⁸⁷ Nina Crummy, *Colchester Archaeological Report 2: The Roman Small Finds from Excavations in Colchester 1971-9*, Colchester Archaeological Trust LTD, Colchester 1983, 66: Fig. 70, 1959.

Bu grupta değerlendirilen ikinci ve son eser olan K6'da kalın ve üçgenimsi bir başla başlayıp ortasında oval bir delik yer almaktadır (Resim 9; Çizim 6). Uç kısma doğru incelen eserin kırık olduğu görülmektedir. Dış yüzeyi perdahlanan eserin tipolojik olarak paralelleri Leicester²⁸⁸ ve York'ta (MS 11. yüzyıl)²⁸⁹ ele geçmiştir.

Leicester'de bulunan iğne düzgün şekillendirilmeyen bir başa ve oval bir deliğe sahip iken uç kısma doğru sivrileşen iğnenin gövdesinde de orantısızlıklar mevcuttur. Ancak K6 düzgün biçimlendirilen dış hatlara sahiptir. York'tan ele geçen eser K6 ile form açısından paralel olup 19 numaralı eserin uç kısmında sağa doğru incelme olduğu görülmektedir.

Karşılaştırmalar ışığında eserin tipolojik özellikleri York'ta bulunan eserle daha çok yakınlık göstermesi açısından MS 11. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

3.2. KOZMETİK GEREÇLERİ

Kozmetik terimi, etimolojik olarak Yunanca 'cosmetika' kelimesinden türeyen kozmetik amaçlı kullanılan tüm hijyen ve güzellik aletleri ile bunların kullanımlarını içermektedir²⁹⁰. Kozmetik Yunan toplumunda bakım olarak da adlandırılırken, bakım ise dış görünümün güzelleştirilmesi amacını güdüyordu²⁹¹. Dış görünüme önem verme ve güzellik anlayışı Paleolitik Dönem'den itibaren var olup sürekli gelişmiş, kadınlar doğadan temin ettikleri aşı boyasını toz şekline getirip bir tür pudra üretmişlerdir²⁹².

Güzellik anlayışı toplumsal statü ile doğru orantılı olarak ilerlemiştir. Gelişen banyo kültürü ile insanlar temizliğe önem gösterip, temiz bedenlerine yağlar ve güzel kokular sürerek güzellik anlayışını uygulamaya özen göstermişlerdir. Güzellik anlayışını uygularken çeşitli kozmetik araç ve gereçlerine ihtiyaç duyulmuştur.

Kozmetik gereçlerinde sayısal çoğunluğu sürmelikler oluşturmaktadır. (Grafik 2)

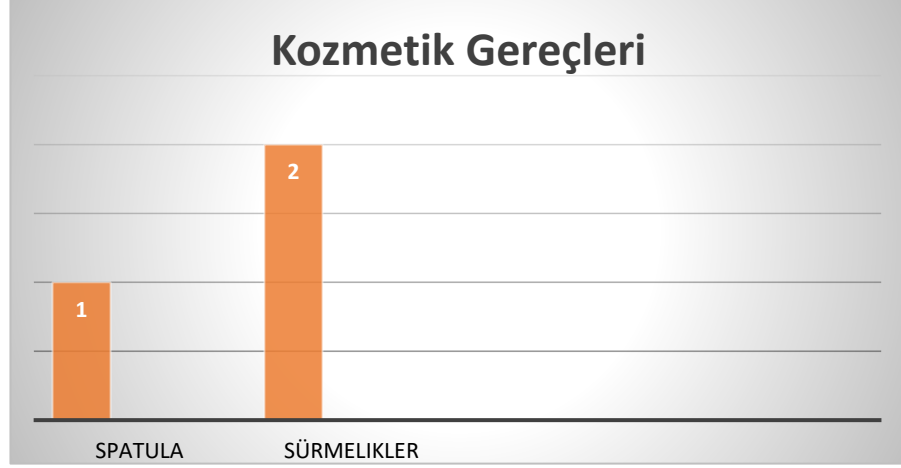
²⁸⁸ Kathleen M. Kenyon, *Excavations at the Jewry Wall Site Leicester*, Oxford University Press, 1948, 267: Fig. 91, 8.

²⁸⁹ Dudley M. Waterman, "II. Late Saxon, Viking, and Early Medieval Finds from York", *Archaeologia*, 97, 1959, 84: Fig. 14, No. 19.

²⁹⁰ İlter Uzel, "Anadolu Uygarlıklarında Kozmetoloji", *Lokman Hekim Journal*, 1(1), 2011, 47.

²⁹¹ Ülfet Yıldırım, *Antik Dönemde Kadın ve Süslenme* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, 138.

²⁹² Uzel, 2011, 47.

Grafik 2. Kozmetik Gereçlerinin Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı

3.2.1. Spatula (Resim 10; Çizim 7)

Bu aletler yaygın olarak ele geçen kulak ve merhem kaşıklarından baş kısmında yer alan uçlarının düz olmasıyla ayrılmaktadır²⁹³. Zira kulak kaşıklarının başlıkları eğimli ve çanak şeklindedir. Ancak bu aletler de kulak kaşıkları gibi merhem ya da benzeri malzemeleri karıştırmak için kullanılmaktaydı²⁹⁴.

Bu grup içerisinde değerlendireceğimiz bir adet örnek vardır (Resim 10; Çizim 7). K7’de eser baş kısmından çanak olmayan düz bir yapıya sahiptir. Gövdede kalınlaşarak sona doğru inen eserin uç kısmı kırıktır. Dış yüzeyi perdahlanan eserin tipolojik olarak paralelleri Oboda (MS 1. yüzyıl ortaları)²⁹⁵, Korinth (Roma Dönemi)²⁹⁶, Caesarea Maritima (MS 3-4. yüzyıl)²⁹⁷ ve Tralleis’te (MS 3-4. yüzyıl)²⁹⁸ ele geçmiştir.

Oboda Nebatean çöplüğünde ele geçen ve konteksler yardımıyla tarihlendirilen Pl. 4, 36 numaralı eser K7 ile kesişen düz bir başa sahiptir. Korinth’ten 1336 numaralı spatula baş kısımlarının derinliği olmayan düz bir başa sahipliği ile benzerlik gösterirken, 1336 numaralı eserin çapı daha geniş bir spatulaya sahip olduğu görülmektedir. Caesarea Maritima’dan kayıtlara geçen 167 numaralı eser ile K7 benzer bir spatula başa sahiptir.

²⁹³ Davidson, 182.

²⁹⁴ Davidson, 182.

²⁹⁵ Renate Rosenthal-Heginbottom, “*Small Finds from the Excavations (1958-61)*”, Avraham Negev (Haz.), The Architecture of Oboda: Final Report (1997), (ss. 193-214), Hebrew University of Jerusalem Institute of Archaeology, Jerusalem 1997, 207: Pl. 4, 36.

²⁹⁶ Davidson, 184: Plate 82, 1336.

²⁹⁷ Ayalon, 235: Res. 167.

²⁹⁸ Öztürk, 2021, 93: Kat. No. 150.

Tralleis gymnasiumundan Kat. No. 150 adlı spatula K7 ile benzer ancak daha geniş bir spatulaya sahip olmasıyla farklılık göstermektedir.

K7'nin gövde yapısı, karşılaştırma yapılan eserlere nazaran küçük boyutlu bir spatulalı başa sahip olmasıyla ve öne doğru açısının olmamasıyla MS 2-3. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

3.2.2. Sürmelikler (Resim 11-12; Çizim 8-9)

Erken dönemlerden itibaren kullanıldığı tespit edilen sürmelikler genel hatları dolayısıyla kule biçimli ya da silindirik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür objelerin içleri matkap ya da delici bir alet kullanılarak oyulurken dış hatları sade veya geometrik motiflerle süslü olarak ele geçmektedir²⁹⁹. Bu türdeki objelerin sürmelik olarak adlandırılmasının sebebi objenin boyu uzunluğunca iç kısmında siyah renkli organik bir toz kalıntısına sahip olmalarıdır³⁰⁰. Kule biçimli nesnelerin çıktığı kentler sınırlı sayıda olup, bazı Urartu kentlerinde³⁰¹ ele geçen buluntular değerlendirilmiş ve bu kemik objelerin bir tür kozmetik gereci, alet sapı ya da ateş kültünde kullanılan bir obje olabileceği dile getirilmiştir³⁰².

Satın alma yoluyla Tokat Müzesi'ne kazandırılan iki adet sürmelik olarak nitelendirilen objenin benzerlerine Urartu Dönemi eserlerinde rastlanılmasıyla birlikte Urartu Devleti'nin batıda ve kuzeybatıda ulaştığı noktalar araştırılarak ticari bağlantıları irdelenmiştir.

Urartu Devleti'nin batıya doğru yönelmesi İşpuini oğlu kral Menua döneminde gerçekleşmiştir³⁰³. Kral Menua'nın devletin başına geçmesiyle birlikte seferler başlamış özellikle Fırat Nehri'ni geçerek Murat Vadisi'ne hakim olmak istemiştir. Hatta bu isteğini birçok yazıtta yazılı olarak dile getirmiştir³⁰⁴. Bu yazıtlardan en önemlileri arasında yer

²⁹⁹ Rıfat Kuvanç, "Van Müzesi'nde Bulunan Kule Biçimli Kemik Objeler Üzerine Gözlemler", *Colloquium Anatolicum*, XIII, 2014, 229.

³⁰⁰ Dilara Demirtaş, *Urartu Dönemi Kemik Eserleri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2019, 71.

³⁰¹ Karmir Blur, Ayanis, Hasanlu, Bastam Kalesi. Bkz. Kuvanç, 231.

³⁰² Kuvanç, 229.

³⁰³ Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığının Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII (2), 2012, 471.

³⁰⁴ Urartu yazıtları: Surp Pogos, İzoli, Palu, Patnos, Bahçecik, Aznavurtepe, Horhor, Hazine Kapısı, Analıkız. Assur yazıtları ise: Birklin Çayı, Nimrud, Siyah Obelisk ve Kurt Steli'dir. Pınarcık, 2012, 471.

alan ve İzoli olarak adlandırılan Habibuşağı bölgesine lokalize edilen bu yazıt devletin en batısında yer alan Urartu yazıtı olmasıyla önem taşımaktadır³⁰⁵. Yazıt üzerinde yer alan bilgilere göre II. Sarduri'nin ilk kez Fırat Nehri'ni geçerek batıya ilerlediği belirtilse de Melitealhe'nin (Malatya) Menua döneminde Urartu'ya bağlı hale getirilmesi II. Sarduri'den önce batıya yayılım politikasının Menua önderliğinde başladığı görüşünü desteklemektedir³⁰⁶. Bununla birlikte Urartulular bölgeye askeri açıdan bir güç kullanarak hakim olmamışlar fakat Melid Krallığı'nı anlaşmalar ve vergiler yoluyla denetim altına alarak varlığını hissettirmişlerdir³⁰⁷. Urartu'nun bölgeyi etkisi altına alması batı ve Akdeniz'e açılma konusunda kilit noktası olmuştur. Böylelikle doğu-batı arasındaki ilişkilerle Frig mimarisinde dahi dini tasarım ve tapınmalarda doğu etkileri görülmüştür³⁰⁸. Tüm bunların yanı sıra Urartu malların ve hatta bronz ürünlerinin sadece Friglerle değil aynı zamanda Akdeniz, Yunanistan ve İtalya'ya kadar ticari ilişkilerle ulaştırıldığı aktarılmaktadır³⁰⁹.

Urartu Devleti'nin erken dönemlerinde kuzeybatıya yönelişleri başlamakla birlikte ilk seferlerin kral İşpuini ve Menua yönetimlerine gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bunun nedeni Assur İmparatorluğu'nun baskısı sonucu güneye doğru ilerleyemeyen Urartu'nun başka yönlerde ilerleyerek gelişimini devam ettirdiği aktarılmıştır³¹⁰. Yapılan incelemelerle birlikte yazıtlardan yola çıkarak³¹¹ Urartu Devleti'nin Erzincan-Altıntepe'ye kadar ilerlediği kaydedilmiştir.

Bu elde edilen bilgiler ile sürmelikler başlığı altında yer alan iki adet eserin, Tokat'ın bulunduğu konum ve Urartu Devleti'nin batı ve kuzeybatıda ilerlediği noktalar ele alındığında kaçak kazılar ya da ticari ilişkiler vasıtasıyla Tokat'a gelmiş olabileceği varsayımı yapılmıştır.

³⁰⁵ Pınarcık, 471.

³⁰⁶ Pınarcık, 471.

³⁰⁷ Recep Yıldırım, "Urartu'nun Batı Bölgesi" [Bildiri], *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 5-9 Eylül 1990, (ss. 287-295), Ankara: TTK Basımevi, 288.

³⁰⁸ Yıldırım, "Urartu'nun Batı Bölgesi", 290.

³⁰⁹ Yıldırım, "Urartu'nun Batı Bölgesi", 290.

³¹⁰ Pınarcık, 466.

³¹¹ Urartu'nun kuzeye yönelişi hakkında bilgi içeren bu yazıtlar aynı zamanda krallığın kuzeybatıya yöneldiği noktalar konusunda da bilgi içermektedir. Bu yazıtlar ise; Surp Pogos, Anzavurtepe, Horhor, Anahkız, Kasımoğlu, Körzüt, Eleşkirt-Toprakkale, Tsolakert, Taşburun, Kanlıca, Lcasen, Sarıkamış, Elar, Gülüçan, Adıaman-Atamhan-Kra, Tsonavak, Zağalı, Tsonivar, Taşköprü Kamo-Livar-Bayazıt, Yoncalı ve Prizma yazıtlardır. Pınarcık, 466.

Bu grup içerisinde değerlendirilen kule şeklinde başa sahip olan iki adet eser bulunmaktadır (Resim 11-12; Çizim 8-9). İlk eserimiz olan K8’de kulelerin biri kırıktır. (Resim 11; Çizim 8) Ancak aynı forma sahip olan ve bu grupta yer alan ikinci eserimiz K9’da kule altında paralel olarak atılan üç çizgi bulunmaktadır (Resim 12; Çizim 9). Nesnenin boyu uzunluğunca iç kısmı oyulmuş ve bu iç boşlukta siyah renkli bir toz kalıntısı yer almaktadır. Dış yüzeyi aşınarak tahrip olan eserlerin tipolojik olarak paralelleri Hasanlu (MÖ 9. yüzyıl)³¹², Bastam Kalesi (Urartu Dönemi)³¹³ ve Van Müzesi’nde (Urartu Dönemi)³¹⁴ ele geçmiştir.

K8 ve K9 numaralı eser Hasanlu’da ele geçen kozmetik kabı ile kemik hammaddeli, içi boş ve dikdörtgen modelli yapılmışlardır. Ancak Hasanlu eserinin kule çıkıntıları kaide görevi görmektedir. Yüzeyinde düzensiz şekilde yerleştirilen daire içinde nokta bezemeleri bulunmaktayken K8 ve K9’da bezeme yer almamaktadır. Bastam Kalesi’nde yer alan eserle iç kısımlarının bol olması ve genel bir tipoloji bağlamında benzerliklere sahipken Abb. 1, 14 numaralı eserin baş kısmı kule olarak değil, düz dikdörtgen bir çıkıntı halinde yapılmıştır. Van Müzesi’nde yer alan, geliş yeri bilinmeyen ancak benzer örnekler yardımıyla tarihlendirilen Kat. No. 102’de, K8 ve K9 numaralı eserlerinde olduğu gibi içi boş bırakılmış, baş kısımları kule şeklinde yapılmıştır, Kat. No. 102’nin dış yüzeyi bezemeli olup tek sıra halinde iç içe geçen daire motifleri ile süslenmiştir.

Karşılaştırmalar ışığında Urartu Dönemi eserleri ile kule baş, dikdörtgen ve dik bir gövde ile içinin oyularak boş bırakılmasıyla genel olarak K8 ve K9 numaralı eserler Urartu Dönemi’nde üretilmiş olmalıdır.

3.3. OYUN ARAÇLARI

Günümüzün bir yansıması gibi Antik Dönem’de de insanlar birlikte eğlenceli vakit geçirmek, günlük hayatın sıkıntılarından uzaklaşmak, sohbet etmek gibi düşüncelerle bir araya gelip oyun araçları vasıtalarıyla çeşitli oyunlar oynamışlardır. Buna örnek olarak en güzel arkeolojik verilerden birisi olan usta sanatçı Exekias’ın MÖ 540-480 yılları arasına tarihlenen, siyah figür tekniğinde boyanan boyunlu amphorası üzerinde Achilleus

³¹² <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/325630>. 31.01.2023 tarihinde erişildi.

³¹³ Stephan Kroll, *Bastam I Ausgrabungen in Den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 1979, 153: Abb. 1, 14.

³¹⁴ Demirtaş, 177: Kat. No. 102.

ve Aias'ın Troya Savaşı sırasında Yunanlıların en sevdiği oyun olan Petteia'yı³¹⁵ oynamaktadırlar³¹⁶. (Resim 13) Roma İmparatorluğu'nda sıradan halk kadar soylu sınıf da eğlenceye düşkündü ve yaptıkları çeşitli etkinlikler arasında iki tekerlekli at arabası yarışları (Ludi circenses), hayvan dövüşleri (Venationes), tiyatro gösterileri (Ludi scaenici) yer almaktaydı³¹⁷. Ancak çoğu zaman soylular tribünleri doldurduğu için yer bulmak imkansız olmuş, halk hem ücretsiz hem de kolay ulaşılabilir olması dolayısıyla tabla oyunlarına ilgi duymuştur.

Düz bir zemin üzerine çizilen oyun sahalarına oyun tablası denilmektedir³¹⁸. Oyun tablaları temelde iki çeşit olup ilki stratejiye dayanan zarsız oyunlar iken, diğerleri şansa dayalı zarlı oyunlardır³¹⁹. Tabla oyunları Latince de 'Tabulae Lusoriae' olarak adlandırılmaktadır³²⁰. Antik Dönem'de ise en sevilerek oynanan üç temel tabla oyunu Ludus Latrunculorum, Duodecim Scripta ve Tabula'dır³²¹. Ludus Latrunculorum zarsız oynanan bir oyundur ve Latro kelime olarak asker anlamını taşıdığı için asker oyunu anlamına geldiği aktarılmaktadır³²². Bir strateji oyunu olan Ludus Latrunculorum 'da satranca benzer olarak taşların sıkıştırılarak azaltılması esastır³²³. Oyunun halka açık mekanlarda taban taşlarına, yapı basamaklarına kazınarak herkesin oynanması sağlanırken bunun yanı sıra taşınabilir tablalarda oynanmış olabileceği de varsayımlar arasında yer almaktadır³²⁴.

Duodecim Scripta Latince de 'On İki Nokta Oyunu' anlamına gelmektedir³²⁵. Esasen bir yarışma oyunu olup üç sıra halinde on iki kareden oluşan tablalar yardımıyla oynanmaktadır³²⁶. Duodecim Scripta'da temel amaç oyun pullarını atılan zarların sayısına

³¹⁵ Petteia, Antik Yunan'da oynanan tabla oyunlarının genel bir isimlendirilmesidir. Oyun pulu anlamına gelen 'pessos' (πῆσος) kelimesinden türediği bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Salkım Selvi Bener, *Eski Yunan ve Roma'da Oyun ve Oyuncaklar* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, 4-5.

³¹⁶ Kasım Oyarçın, Fatma Kızılyalçın, Halil Özkan, "Antik Çağ Oyunlarında Kemiğin Kullanımı", *TOD*, 11(35), 2018, 210.

³¹⁷ Aytuğ Arslan, "Roma Halkının Sevdiği Bir Oyun: Duodecim Scripta", *Edebiyat Dergisi*, 17, 2007, 34.

³¹⁸ Bener, 4.

³¹⁹ Bener, 4.

³²⁰ Ünal Demirel, "Kibyra Kazılarında Bulunan İki Adet Duodecim Scripta Tablası", Şevkiye Kazan Nas (Ed.), *I. Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 741- 748). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü, Burdur 2005, 742.

³²¹ Karaca, "Tios 2007-2012 Yıllarında Bulunan Kemik Eserler", 367.

³²² R. G. Austin, "Roman Board Games I", *Greece & Rome*, 4(10), 1934, 25.

³²³ Hilary J. Deighton, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, Homer Kitabevi, İstanbul 2016, 72.

³²⁴ Ersoy, 50.

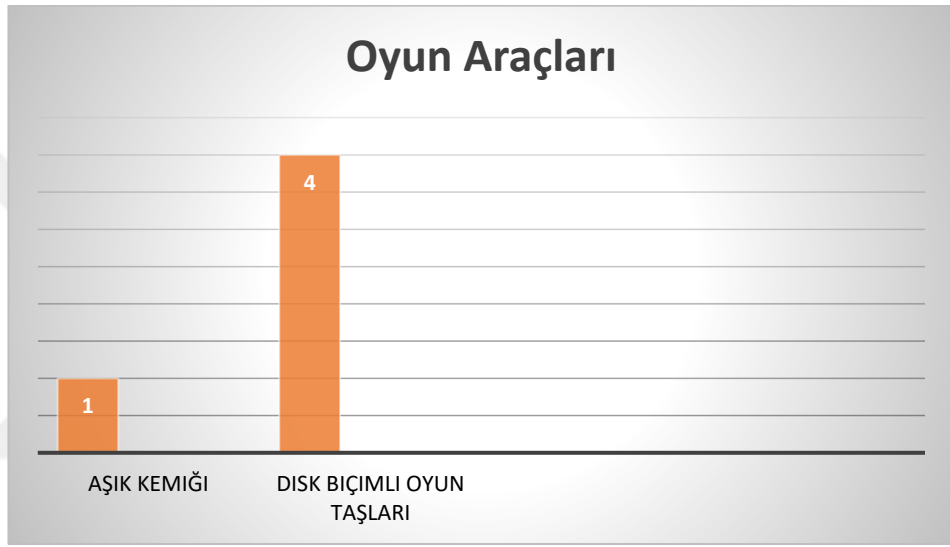
³²⁵ Austin, 31; Demirel, 741; Bener, 34.

³²⁶ Deighton, 71.

göre dışarı çıkarmaktır³²⁷. Oyun MS 4. yüzyıla kadar yaygın bir şekilde oynanmışken MS 5. yüzyıldan itibaren bunun yerini günümüzde de oynanan tavlının öncüsü olan Tabula'lar almıştır³²⁸.

Yunanlıların Tavli dediği Tabula'nın kökeni Charles Leonard Wooley tarafından Mezopotamya'nın Ur kentinde bulunmuştur³²⁹. Oyunun özünü harfler oluştururken, her satırda anlamlı birer kelime oluşturmak oyun kurallarındandır³³⁰.

Oyun araçlarında sayısal çoğunluğu Disk Biçimli Oyun Taşları oluşturmaktadır. (Grafik 3)

Grafik 3. Oyun Araçlarının Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı

3.3.1. Aşık Kemiği (Resim 15; Çizim 10)

Aşık kemikleri astragal olarak da tanımlanmış, Yunanca αζηραγαλος (Astragalos), Latince ise talus olarak ifade edilmiştir³³¹. Doğal halde karşımıza çıkan örneklerinin yanı sıra ahşap, pişmiş toprak, kurşun, cam, akik taşı, fildişi, bronz gibi malzemeler kullanılarak taklitleri üretilmiştir³³². Aşık kemikleri lokalize olarak hayvanlarda arka

³²⁷ Deighton, 72; Demirer, 741.

³²⁸ Demirer, 744.

³²⁹ Arslan, 34.

³³⁰ Deighton, 72.

³³¹ Oyarçın, vd., 2018, 210.

³³² Rabia Aktaş “Aşık Kemiğinin (Astragalos) Antik Dönemde Kullanımı”, Onur Zunal, Yasemin Polat, Hüseyin Cevizoğlu, Gül Gürtekin Demir, Gürcan Polat, Gülşah Günata, Elçin Doğan Gürbüz, Cennet Pişkin Ayvazoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Nuran Şahin'e Armağan Kitabı Epiphaneia* (ss. 1-9), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2018, 1.

bacak kemiklerinin eklem kısmında, insanlarda ise ayak bileklerinde bulunmaktadır³³³. Kolay elde edilmesi sebebiyle kullanımı da aynı şekilde doğru orantılı olarak gelişmiştir. Koyun, keçi, sığır gibi hayvanlarda aşık kemikleri altı yüzlü, köşeli ve küçük boyutlu olması sebebiyle avuç içinde veya parmaklarla tutup fırlatmaya daha müsait olduğu için özellikle tercih edilmiştir³³⁴. Kazılarda sıklıkla karşılaşılan aşık kemikleri yalnızca bir oyun aracı olarak değil, aynı zamanda kehanet, fal, değişim aracı, ölü hediyesi ve pendentif gibi çeşitli işlevlerde kullanılmıştır³³⁵. Aşık kemiklerinin bir ağırlık ya da ödeme aracı olarak kullanılması içine kurşun dökülerek sağlanmışken bu veriye dair ele geçen örnek ise Kuzey Suriye’de yer alan Ugarit-Ras Shamra kentinden gelmektedir³³⁶. Aşık kemiklerinin nekropollerde bir ölü hediyesi olarak bırakılması geleneği Neolitik Dönem ile başlamıştır³³⁷. Özellikle çocukların bir oyun aracı olduğundan çocuk mezarlarına ölü ile birlikte gömülmüşlerdir³³⁸. İnsanların geleceğe olan merakları falcılığın oluşmasına neden olurken geleceğe yönelik öngörüler aşık kemiği yardımı ile gerçekleşmiştir. Aşık kemiklerinin üzerine işaret veya rakamlar kazınarak, işaretlerin anlamları ya da rakamların sonucuna göre bir fikir yürütülmüştür³³⁹. İnsanlar tanrıların gazabından korktukları için bağılıklarını dile getirme amaçlı tapınma alanlarına aşık kemikleri gibi farklı nesneler bırakmıştır. Bu tanrılar Aphrodite, Apollon, Ares, Artemis, Athena, Dionysos, Hera, Hermes ve Zeus’tur³⁴⁰. Dişi hayvanlardan elde edilen aşık kemikleri ise özellikle Aphrodite ve Artemis’e sunulmuştur³⁴¹. Ancak yine de aşık kemiklerinin en yaygın kullanımı oyun taşı olmuştur³⁴². Oyunlarda bir oyun aracı olarak kullanıldığını gösteren arkeolojik ilk kesin kanıt ise bir Geç Hitit Krallığı merkezi olan Karkamış’ta ele geçen bir ortostatır³⁴³. Ortostat üzerinde Karkamış kralı Kamanis ve

³³³ Jeremiah Dandoy, “Astragali, the Ubiquitous Gaming Pieces”, *Expedition*, 38(1), 1996, 51.

³³⁴ Heval Bozbay, “Aşık Kemiğinin Tarihi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 141, 2012, 2.

³³⁵ Fecri Polat, “Bir Prehistorik Dönem Oyun Rekonstrüksiyonu Aşık Kemiği ve Kullanımı Üzerine Etnoarkeolojik Gözlemler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 142, 2013, 3.

³³⁶ Polat, 2013, 3.

³³⁷ Bozbay, 2.

³³⁸ Oyarçın vd., 211.

³³⁹ Aktaş, 2018, 1.

³⁴⁰ Giraud V. Foster, “The Bones from the Altar West of the Painted Stoa”, *The American School of Classical Studies at Athens*, 53(1), 1984, 77; Aktaş, 2018, 1.

³⁴¹ Foster, 1984, 79; Aktaş, 2018, 1.

³⁴² Garth H. Gilmour, “The Nature and Function of Astragalus Bones from Archaeological Contexts in the Levant and Eastern Mediterranean”, *Oxford Journal of Archaeology*, 16(2), 1997, 167.

³⁴³ Bozbay, 4-5.

kardeşleri yer alıyorken aynı zamanda iki kişinin yere çömelerek aşık kemiği ile oynadıkları sahne de betimlenmiştir³⁴⁴. (Resim 14)

Aşık kemikleri ile oynanan oyunlara aşık oyunları denilmektedir. Her ne kadar Yunanlılar tarafından oldukça yaygın şekilde oynanmış olsa da aşık oyununun kökeninin Yakın Doğu'dan geldiği tahmin edilmektedir³⁴⁵. Aşık kemiklerinin kullanılarak oynandığı oyunlar ise Pentalitha, Eis Omillan, Pleistobolinda ve Artiasmos olarak sıralanmaktadır³⁴⁶.

Yunancada beştaş oyunu anlamını taşıyan Pentalitha (Πεντάλιθα) oyunu genellikle kız çocuklarına has bir oyun olup beş anlamına gelen pente (πέντε) ve taş anlamına gelen lithos (λίθος) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur³⁴⁷. Pentalitha'da temel amaç havaya atılan aşık kemiklerini sırasıyla elin üst yüzüyle yere düşürmeden yakalamaktır. Eğer oyuncu aşık kemiklerini yakalayamazsa yere düşen kemikleri elinin üstündeki taşları düşürmeden tekrar toplamaya çalışır.

Eis Omillan'da (Εἰς ὀμίλλαν) ise temel amaç çemberin içindeki karşı tarafın kemiklerini dışarıya çıkarmaktır³⁴⁸.

İki kişilik şansa dayalı bir oyun olan Pleistobolinda'da (Πλειστοβολίνδα) aşık kemikleri yere atılarak gelen değere karşılık en yüksek puana ulaşan oyuncu oyunu kazanmaktaydı³⁴⁹. Oyunda berabere kalmamak için oyuncular en az iki aşık kemiği ile oyunu oynuyordu.

İki kişilik tahmin oyunu olan tek mi çift mi oyunu Yunanca Artiasmos (Ἀρτίαςμός) Latince de ise parimpar anlamına gelmektedir³⁵⁰. Aşık kemikleri avuçların içine saklanarak karşı tarafın avuç içindeki aşıkların, toplam sayısının tek mi ya da çift mi olduğunu tahmin etmektedirler.

Bu grup içerisinde değerlendireceğimiz bir adet eserimiz bulunmaktadır (Resim 15; Çizim 10). K10'da dikdörtgen formu aşık kemiği yeşil renge boyanmıştır. Birçok

³⁴⁴ Bozbay, 5.

³⁴⁵ Bekir Onur, "Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 2019, 365.

³⁴⁶ Duygu Akar Tanrıver, Serhat Foça, "Eski Smyrna'da Ele Geçen Kemik ve Fildişi Objeler", *TÜBA-KED*, 26, 2022, 138.

³⁴⁷ Bener, 74.

³⁴⁸ Bener, 76.

³⁴⁹ Bener, 76.

³⁵⁰ Bener, 77.

yerinde aşınmalar ve kırılmalar meydana gelen eserimizin tipolojik olarak paralelleri Morgantina (MÖ 211)³⁵¹, Tios (Hellenistik Dönem)³⁵², Caesarea Maritima (MS 2-3. yüzyıl)³⁵³, Tralleis (MS 4-5. yüzyıl)³⁵⁴ Smyrna (MS 5. yüzyıl sonrası)³⁵⁵ ve Chersonesos'ta (MS 13. yüzyılın birinci yarısı)³⁵⁶ ele geçmiştir.

Morgantina'da ele geçen 62-492 numaralı astragal dikdörtgen formlu olup orta kısmına bir delik açılmıştır. Karşılaştırma yaptığımız K10 numaralı astragalda aynı şekilde dikdörtgendir. 62-492 numaralı eser, kemiğin kendi renginde bırakılmışken K10 yeşil renge boyanmıştır. Tios'tan Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen eserin yüzeyi tıraşlanarak düzeltilmişken K10'da böyle bir durum söz konusu değildir. Caesarea Maritima'daki eserin K10 ile benzer bir forma sahip oldukları görülmektedir. Tralleis gymnasiumundan ele geçmiş olan Cat. No. 10 adlı astragal ile K10 benzer bir yapıdayken, Cat. No. 10'da farklı olarak dar yüzüne açılmış iki adet delik ve bu delikler içinde metal kalıntılara sahiptir. Smyrna'dan bir sığır astragalı ile K10 bütün olarak ele geçmiştir. Ancak Smyrna eseri olan Kat. No. 68'de gövdenin dar yüzüne açılan dört delik bulunurken yan yüzlerinin de tıraşlandığı görülmektedir. Chersonesos'tan kayıtlara geçen iki adet esere delikler açılmıştır. Karşılaştırılan K10 numaralı eserle form olarak benzer oldukları görülmektedir.

Karşılaştırmalar ışığında K10 numaralı astragal erken ve geç dönem eserlerle karşılaştırıldığında tıraşsız olması nedeniyle MS 1-2. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

³⁵¹ Cynthia M. Jacob, "Morgantina, Sicily: The Worked Bone and Ivory Objects 459 B.C. To the First Century A.D.", (Yayımlanmış Doktora Tezi), The State University of New Jersey, New Jersey, 2012, 238: Fig. 98, 62-492.

³⁵² Karaca, "Tios 2007-2012 Yıllarında Bulunan Kemik Eserler", 372: 06.

³⁵³ Ayalon, 253: Res. 279.

³⁵⁴ Ceren Ünal, İsmail Özcihan, Merve Toy, "A Group of Roman and Late Antique Bone Objects Found in Ancient Tralleis", *Adalya*, (21), 2021, 282: Cat. No. 10.

³⁵⁵ Ersoy, 116: Kat. No. 68.

³⁵⁶ Elena Klenina. "Byzantine Bone Wares from Chersonesos in Taurica: Interpretation and Chronology", Beate Böhlendorf- Arslan, Alessandra Ricci (Ed.), *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts* (ss. 441-457), İstanbul: Ege Yayınları, 2012, 453: Fig. 10, 3,5.

3.3.2. Oyun Taşları (Resim 16-19; Çizim 11-14)

Oyun taşları dairesel, bir tarafı düz diğer tarafı dışbükey ya da içbükey yapılan oyun araçlarıdır³⁵⁷. Oyun taşlarının Latince karşılığı *Calculi*’dir³⁵⁸. Oyun taşlarının bir yüzünün düz, öteki tarafının ise dışbükey formuna planokonveks denilmektedir³⁵⁹. Hammadde olarak kemik, fildişi, seramik, taş ve ahşaptan üretilmişlerdir³⁶⁰. Kemikten üretilen oyun taşları ise oyun markaları, aşık kemikleri, oyun pulları ve zarlar olarak bilinmektedir³⁶¹.

Bu grup içerisinde değerlendirilen dört adet eser bulunmaktadır (Resim 16-19; Çizim 11-14). K11-K14 numaralı disk biçimli oyun taşlarının bir yüzü düz diğer yüzü ise dışbükey olarak biçimlendirilmiştir. Dış yüzleri perdahlanan eserlerin tipolojik olarak paralelleri Laodikeia (MÖ 27- MS 14)³⁶², Perge (MS 1-6. yüzyıl)³⁶³, Kuzey Dobrudja (MS 2-7. yüzyıl)³⁶⁴, Alliano (MS 3-4. yüzyıl)³⁶⁵, Stratonikeia ve Lagina (MS 4-5. yüzyıl)³⁶⁶, Slovenya (MS 5. yüzyılın birinci yarısı)³⁶⁷, Chersonesos (MS 11-12. yüzyıl)³⁶⁸ ve Korinth’te (Geç Roma Dönemi)³⁶⁹ ele geçmiştir.

Laodikeia Nekropolü’nden iki adet oyun taşı formları açısından K11-K14 numaralı eserler ile paralellik gösterirler. Laodikeia örnekleri farklı olarak camdan yapılmışlardır. Perge’den kayıtlara geçen planokonveks OT3- OT4 numaralı oyun taşları K11-K14 arasındaki dört eserle benzerlik göstermektedir. OT3’ün bir yanma sonucu renginde kararır meydana gelmişken, OT4’te eser aşınmış ve perdahsızdır. Kuzey Dobrudja’da Pl. 2, 6 numaralı oyun taşı karşılaştırılan eserlerle tipolojik olarak paralelken eserin dışbükey yapısı daha yüksektir. Tokat Müzesi’ndeki K11-K14 arasındaki eserlerle Alliano’den kayıtlara geçen Kat. No. 404’ün alt yüzeyleri düz, üst yüzeyleri ise dışbükey

³⁵⁷ Marina Kovać, “Rimski Kostani Zetoni I Kockice Za Igru Iz Starog Fundusa Muzeja Slavonije”, *Osijski Journal*, 30(xx), 2011, 77.

³⁵⁸ Sofija Petković, *Rimski Predmeti Od Kostu I Roga Sa Teritorije Gornje Mezije*, Archaeological Institute, Belgrade, 1995, 53; Karaca, “Tios 2007-2012 Yıllarında Bulunan Kemik Eserler”, 367.

³⁵⁹ Bener, 53.

³⁶⁰ Oyarçın vd., 208.

³⁶¹ Oyarçın vd., 208.

³⁶² Şimşek, 2011, 690: Kat. No. 697, 698.

³⁶³ Garan, 2015, 96-97: OT3, OT4.

³⁶⁴ George Nuțu, Sever Petru Boțan, “Roman Board Game Pieces in Northern Dobrudja”, *Peuce*, VII, 2009, 156: Pl. 2, 6.

³⁶⁵ Karaca, *Alliano Kemik Eserleri*, 191: Kat. No. 404.

³⁶⁶ Ova, 2021, 136: OT2.

³⁶⁷ Kovać, 2011, 95: T.8, 72.

³⁶⁸ Klenina, 2012, 451: Fig. 9, 5.

³⁶⁹ Davidson, 210: Pl. 99, 1693.

bir forma sahiptir. Tokat Müzesi eserlerinin dış yüzleri perdahlıdır. Stratonikeia ve Lagina'dan ele geçen OT2 numaralı oyun taşı ile karşılaştırma yapılan eserlerin formu benzerlik göstermektedir. OT2'de farklı olarak merkezinde bir nokta bulunmaktadır. Slovenya Müzesi'ne bağışlanan oyun taşlarının ortasında bir nokta bulunmaktayken Tokat Müzesi oyun taşlarında böyle bir ayrıntı yer almamaktadır. Karşılaştırma yapılan eserler planokonvektir. Chersonesos'tan Fig. 9, 5 numaralı eser tipolojik olarak benzerdir. Ancak 5 numaralı eserin merkezinde nokta detayı görülmektedir. Korinth'ten 1693 numaralı oyun taşı ile K11-K14 arasındaki dört adet oyun taşı aynı formdadırlar.

Karşılaştırmalar ışığında K11-K14 numaralı oyun taşlarının alçak bir planokonveks yüzeyi ve geç dönem oyun taşlarının üzerinde görülen merkezi noktanın olmaması sebebiyle Allianoi eseriyle daha çok benzer olmasından dolayı MS 3-4. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

3.4. TAKI VE SÜS EŞYALARI

Takıların varoluş nedeni insanların birtakım sembolik manalar ile onlara anlam yükleyerek tanrılara, topluma ve doğaya atıfta bulunmasıdır. İlk çağlarda vücudumuzun yüzeyi toplumsallaşmanın göstermiş olduğu bir ilerleme ile simgesel bir sahneye bürünmüş dolayısıyla tercih edilen takılar bir sözcüksüz iletişim aracına dönüşmüştür³⁷⁰.

En dayanıklı organik maddelerden olan kemik, Neolitik Dönem'den itibaren insanların kullanım alanına girerek hemen hemen her alanda sıklıkla kullanılmıştır³⁷¹. Sayısız takı, süs eşyaları kemikten üretilmiş ve bu eserler halk tarafından en az bir fildişi eser kadar ilgi görmüştür³⁷². Antik Dönem'de takı ve süs eşyaları kemik ve fildişinin yanında madenin kullanımı ile tunç, gümüş, elektron gibi alaşımlar kullanılarak da üretilmiştir³⁷³. Gerek arkeolojik kazı alanlarında gerekse tarihi eserlerin sergilendiği

³⁷⁰ Özgül Sokullu, *Antik Dönem Ege Kültüründe Takı Sanatı- İzmir Arkeoloji Müzesi Takı Koleksiyonundan Örnekler* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2003, 34.

³⁷¹ Nebahat Koçar, *Roma Dönemi Takıları Üzerine Bir Analiz: Antalya Müzesi Roma Dönemi Takıları Örneği* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011, 7.

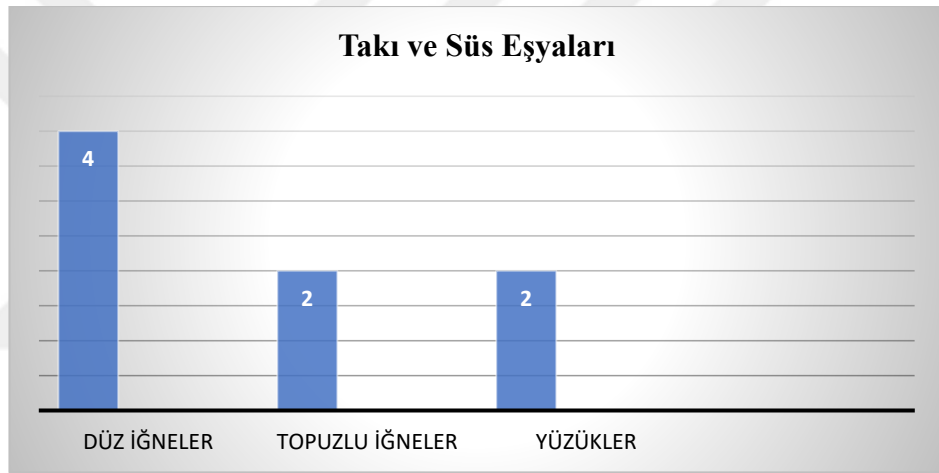
³⁷² Mária T. Bíró, *The Bone Objects of the Roman Collection*, Catalogi Musei Nationalis Hungarici II, Budapest 1994, 26.

³⁷³ Hasan Kasapoğlu, "Takılar", Cevat Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (ss. 197-207), Ege Yayınları, İstanbul 2012, 197.

müzelerde kemik, boynuz, metal, fildişi gibi materyallerden üretilen takı ve süs eşyalarını kabartmalarda, lahitlerde, duvar resimlerinde veya seramikler üzerindeki figürlerde görebilmekteyiz³⁷⁴.

Kemikten üretilen takılar orta gelirle yaşayan halk için kolay ulaşılabilir olmuş, öyle ki sadece süs eşyası olarak kullanılmamış aynı zamanda nekropol alanlarında yapılan kazılarda taşralı halk mezarlarında kemikten yapılan eserlere rastlanılmış, bunlar din ve inanışlar çerçevesinde ölü hediyesi olarak da kullanılmışlardır³⁷⁵. Antik Dönem boyunca kemikten boncuk, iğne, amulet, yüzük, bilezik, alet sapları, dokuma araçları gibi birçok obje üretilmiştir.

Takı ve Süs Eşyalarında sayısal çoğunluğu Düz İğneler oluşturmaktadır (Grafik 4).

Grafik 4. Takı ve Süs Eşyalarının Çeşitlerine Göre Sayısal Dağılımı

3.4.1. İğneler

İğneler, Latin terminolojisinde Acus, acus crinalis, spina crinalis, crinale ya da comatoria olarak adlandırılırken³⁷⁶ yunanca da iğne βελόνη (Belone), βελονίς (Belonis) ya da ῥαθίς (Raphis) olarak geçmektedir³⁷⁷. Aynı zamanda Acus, bir ayırım olmaksızın bütün iğne tiplerini için de kullanılırken³⁷⁸ yanına sıfat aldığında iğnenin işlevi

³⁷⁴ Davut Yiğitpaşa, “Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2016, 999.

³⁷⁵ Bıró, 26; Kasapoğlu, “Takılar”, 197.

³⁷⁶ Erik Hrnčiarik, “Beinadel Dekorieren Mit Kultsymbolen Aus Podunajské Múzeum in Komárno” (Abk.Pom), (Ed. Bilal Söğüt), *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı* (ss. 315-325), Ege Yayınları, İstanbul 2012, 315.

³⁷⁷ Smith, 1870, 20.

³⁷⁸ Yasemin Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınları, Ankara 2017, 5.

anlaşılmaktadır. Çok çeşitli amaçlarla kullanılan iğneler farklı hammaddelerden üretilmekle birlikte en çok tunçtan üretilmişler³⁷⁹, ilerleyen süreçlerde bunun dışında ahşap, metal, kemik ve fildişinden de yapılmışlardır³⁸⁰. Ayrıca nadiren de olsa camdan üretilen iğneler ele geçmekteydi³⁸¹. Antik Dönem 'de iğneler yaygın olarak saç aksesuarı ya da elbise iğnesi olarak kullanılmışlardır³⁸². Ancak bu iki kullanımı belirlemek oldukça zordur³⁸³. Bunları ayırt edebilmek için iğnelerin boyuna bakılmalıdır. Elbise iğnelerinin genellikle boyları uzun olurken, saç iğnelerinin daha kısa olduğu belirtilmiştir³⁸⁴. Kadınlar arasında oldukça sık tercih edilen saç iğneleri, zamanla değişik tiplerde çıkan saç modellerini süslemek için kullanılmıştır³⁸⁵. Bunun yanı sıra elbiselerde kullanılan iğneler ise ikişer ikişer, her omuza birer tane kıyafeti sabitlemek için kullanıldığı aktarılmıştır³⁸⁶.

İğneler aynı zamanda Antik Dönem'de tıp alanında bandajları tutturmak için kullanılırken bu yöntem Hippokrates ve Celsus tarafından sık sık tavsiye edilmiştir³⁸⁷. N. Ayengin ise irin akıtmak ya da trepanasyon operasyonları esnasında da iğnelerin kullanıldıklarını belirtmiştir³⁸⁸. Tüm bu kullanımlara ilaveten ölü hediyesi olarak sıklıkla kullanıldığı bilinen iğneler nekropol alanlarında yoğun olarak ele geçerken, buluntular incelendiğinde genellikle iğnelerin ölünün başının yakınlarına ya da göğsü üzerine bırakıldıkları saptanmıştır³⁸⁹.

Antik Dönem boyunca kemikten broşürler, takılar, süs eşyaları üretilmiş hemen her dönemde iğneler insanlar tarafından sevilerek kullanılmışlardır³⁹⁰.

³⁷⁹ Recep Yıldırım, *Urartu İğneleri*, TTK Basımevi, Ankara 1989, 5.

³⁸⁰ Smith, 1870, 20.

³⁸¹ Yıldırım, 1989, 6; Ayengin, 108.

³⁸² Ellen Swift, *Roman Dress Accessories*, Shire Publications, Buckinghamshire 2003, 38.

³⁸³ Bíró, 23.

³⁸⁴ Bíró, 23.

³⁸⁵ Hrnčiarik, 316.

³⁸⁶ Davidson, 277.

³⁸⁷ John Stewart Milne, *Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Clarendon Press, Oxford, 1907, 17; İlter Uzel, *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, TTK Basımevi, Ankara 2000, 37.

³⁸⁸ Ayengin, 108.

³⁸⁹ Yıldırım, 6.

³⁹⁰ R. A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, Methuen and CO Ltd, London 1961, 41.

3.4.1.1. Düz İğneler (Resim 20-23; Çizim 15-18)

Düz iğneler Latince *acus discerniculum\acus discriminialis* olarak adlandırılmaktadır³⁹¹. Yapım aşaması oldukça kolay olup, kemiğin ucunun sivrileştirilip, dış yüzeyinin parlatılmasıyla elde edilmektedir³⁹².

Bu grupta değerlendirilen dört adet eserimiz bulunmaktadır (Resim 20-23; Çizim 15-18). İlk eserimiz olan K15'te eser yıpranmış bir oval baş ile başlayıp kalın bir gövde profili ile uç kısma doğru incelmektedir (Resim 20; Çizim 15). Aşınmış olan eserin uç kısmı kırıktır. Dış yüzeyi perdahlanmış eserin tipolojik olarak paralelleri Navarra (MS 1-2. yüzyıl)³⁹³, Stratonikeia ve Lagina'da (MS 1-3. yüzyıl)³⁹⁴ ve Alliano'i'de (MS 4-5. yüzyıl)³⁹⁵ ele geçmiştir.

Navarra'daki eser oval bir baş ile başlayıp uç kısma doğru incelmesiyle K15 ile benzerdir. Stratonikeia ve Lagina'da bulunan Kat. No. 12 baş ve uç kısımlarının benzer olmasıyla paraleldir. Alliano'i'deki Kat. No. 334 karşılaştırılan K15 ile oval başa sahiptir ve uç kısma doğru incelmektedir.

Karşılaştırmalar ışığında eser oval bir baş ve omuz yapmadan uç kısma doğru incelmesiyle Navarra eseriyle daha çok yakınlık göstermesi açısından K15 numaralı eserimiz MS 1-2 yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

Bu gruptaki ikinci eserimiz olan K16'da eser baş kısmından kalın ve konik bir yapı göstermiş ve uç kısmına doğru incelmıştır (Resim 21; Çizim 16). Dış kısmında aşınmalar bulunan eserin tipolojik açıdan paralelleri Ankara-Ulus (Roma Dönemi)³⁹⁶, Navarra (MS 1-2. yüzyıl)³⁹⁷, Smyrna (MS 1. yüzyıl sonu- 2. yüzyıl başı)³⁹⁸, Korinth (MS 1-4. yüzyıl)³⁹⁹, Yukarı Moesia Bölgesi (MS 2. yüzyılın ilk yarısı)⁴⁰⁰, Colchester (MS 2-3.

³⁹¹ Petković, 28.

³⁹² Bíró, 31.

³⁹³ María Ángeles Mezquíz Irujo, "Produccion Artesanal Romana: Objetos de Hueso Encontrados en Yacimientos Navarros", *TAN*, 21, 2009, 168: [8], No. 2.

³⁹⁴ Ova, 87: Kat. No. 12.

³⁹⁵ Karaca, *Alliano'i Kemik Eserleri*, 168: Kat. No. 334.

³⁹⁶ Mustafa Metin, "*Ulus Kazısı 1995*", VII. MKKS (8-10 Nisan 1996), Ankara 1997, 216: Res. 11.

³⁹⁷ Irujo, 168: [8], No. 1.

³⁹⁸ Ersoy, 99: Kat. No. 2.

³⁹⁹ Davidson, 287: Pl. 120, 2386-2387.

⁴⁰⁰ Petković, 1995, 80: T.XV, 4.

yüzyıl)⁴⁰¹, Tralleis (MS 2-3. yüzyıl)⁴⁰² Alliano (MS 4-5. yüzyıl)⁴⁰³ ve Besançon'da⁴⁰⁴ ele geçmiştir.

Ankara-Ulus'tan ele geçen esere göre K16 daha ince ve küçük boyutlu konik başa sahiptir. Kalın ve aşınmış bir yapıya sahip olan Navarra örneğiyle ise sivri konik baş yapısıyla benzerlik göstermektedir. Yine K15, Smyrna'da bulunan iğne ile baş kısmının konikliği benzerdir. Ancak Smyrna'daki eser daha kalın bir gövdeye sahiptir. Korinth'de ele geçen iğneler daha yüksek ve sivri bir konik başla başlayıp uç kısma doğru incelererek sonlanmaktadır. K16 daha yumuşak bir konik başa sahiptir. Bu sivrililiğin yüksekliği karşılaştırılan eserlere göre daha kısadır. Korinth iğneleri K16'nın ince şaftına nazaran daha kalın yapıdadır. Yukarı Moesia Bölgesi'nde ele geçen T. XV, No. 4 iğnesi K16'ya göre daha sivri ve konik başlıdır. T.XV, No. 4 ile konik başların yüksek olmaması açısından benzerdir. Colchester'de ele geçen eser ile K16 konik baş, omuz yapmadan incelererek uca doğru inmesi ve uçtaki üçgenimsi bitişle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Tralleis'te ele geçen baş kısmı daha kalın uç kısma doğru belirgin bir şekilde incelen iğne ile K16 oval konik başa sahip olmasıyla paraleldir. Alliano'de bulunan Kat. No. 284 ise K16 ile oval ve küçük boyutlu konik baş yapısıyla benzerdir. İğnelerin her ikisinin de uç kısma doğru incelendiği görülmektedir. Uç kısmı kırık olan Besançon örneği konik yüksek bir başa sahipken, K16 daha oval konik bir başa sahip olup daha incedir.

K16'daki tipolojik özellikler göz önünde bulunduğunda eserimizin alçak bir konik başa sahip oluşu ve omuz yapmadan düz olarak inişi sebebiyle MS 2-3. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

Bu gruptaki üçüncü eserimiz olan K17'de baş kısmı kırık olan iğne kalınlaşarak gövde kısmını oluşturmuş ve uç kısma doğru incelmıştır (Resim 22; Çizim 17). Dış yüzeyi perdahlanan eserin tipolojik olarak paralelleri Perge⁴⁰⁵ ve Alliano'de (MS 2-3. yüzyıl)⁴⁰⁶ saptanmıştır.

⁴⁰¹ Nina Crummy, "A Chronology of Romano-British Bone Pins", *Britannia*, 10(1979), 2014, 158: Fig. 1, Type 1.

⁴⁰² Ünal vd., 287: Cat. No. 26.

⁴⁰³ Karaca, *Alliano Kemik Eserleri*, 151: Kat. No. 284.

⁴⁰⁴ Michel Feugère, "Bibelots, quincaillerie et Colifichets: le monde des petits objets", 20 000m³ d'histoire. *Les Fouilles du Parking de la Mairie à Besançon* (ss. 130-171), 1992, 169: Phase 11, 765.

⁴⁰⁵ Garan, 78: İ. 54.

⁴⁰⁶ Karaca, *Alliano Kemik Eserleri*, 160: Kat. No. 311.

Perge’de bulunan İ. 54 nolu eser, K17 ile kırık ancak ince bir başla başlayıp, gövdede kalınlaşan ve uç kısma doğru incelme göstermesiyle benzerdir. Alliano’deki Kat. No. 311 ince baş, kalınlaşan gövde ve uçlarının ince olmasıyla paraleldir.

Karşılaştırmalar ışığında K17, hafif bir derecede omuz yaparak ince gövde ile uç kısma doğru sivrileşmesiyle Alliano’deki eseriyle daha çok yakınlık kurması açısından eserimiz MS 2-3. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

Bu gruptaki son eserimiz olan K18’de yükseltisi küçük olan konik bir başa sahip olan iğne, baştan kalın yapısıyla kırık uca doğru incelerek sonlanmaktadır (Resim 23; Çizim 18). Bu eserin tipolojik olarak paralelleri Noricum (MS 1. yüzyıl)⁴⁰⁷, Perge (MS 1-2. yüzyıl ortası)⁴⁰⁸, Slovenya (MS 2-3. yüzyıl)⁴⁰⁹, Durostorum (MS 2-3. yüzyıl)⁴¹⁰, Odessa (MS 2-3. yüzyıl)⁴¹¹, Yukarı Moesia Bölgesi (MS 2-3. yüzyıl)⁴¹², Knossos (MS 2. yüzyılın sonu- 3. yüzyılın başı)⁴¹³, Hırvatistan (MS 2-4. yüzyıl)⁴¹⁴, Augusta Rauricorum (MS 3. yüzyıl)⁴¹⁵ ve Alliano’de (MS 4-5. yüzyıl)⁴¹⁶ ele geçmiştir.

Noricum’daki eser K18’e göre baş kısmından daha kalın bir yapı gösterirken, karşılaştırma yapılan her iki eserde yüksekliği belirgin olmayan oval konik başa sahiptir. Perge’de ele geçen eserle fazla belirgin olmayacak şekilde çıkıntı yapmış konik baş yapısıyla benzerdir. Yine MS 2-3. yüzyıllara tarihlenen Slovenya, Durostorum, Odessa ve Yukarı Moesia Bölgesi’nde yer alan eserler başlarının oval ve alçak konikliğe sahip olmasıyla K18 ile paraleldir. Knossos’daki E 106 numaralı örnek ile alçak konik baş yapısıyla paraleldir. Hırvatistan’da bulunan iğnede K18 gibi alçak konik başa sahiptir ancak sivrililiği daha belirgindir. Augusta Rauricorum’daki eserle konik başlarının paralel

⁴⁰⁷ Kordula Gostenčnik, Felix Lang, “Beifunde aus Noricum. Materialien aus Alt-Virunum/Magdalensberg, Iuvavum, Ovilavis und Virunum”, *Standortbestimmung Akten des 12. Österreichischen Archäologentages vom 28. 2. Bis 1. 3. 2008 in Wien*, 2010, 209: Abb. 2, 010.

⁴⁰⁸ Garan, 73: İ. 45.

⁴⁰⁹ Marina Kovač, “Izbor Rimskih Koštanih Ukosnica Iz Fundusa Muzeja Slavonije U Osijeku”, *Osijek Journal*, 29(20), 2009, 64: Tab. 6, 41.

⁴¹⁰ Dan Elefterescu, “Obiecte Din Os De La Durostorum. I.”, *Pontica*, XLI, 2008, 285: Pl. II, 100.

⁴¹¹ Анна Хараламбиева, “Издѣлія От Кост И Рої От Рнмскте Терми На Одесос”, *ИЗВѢСТІЯ На Народния МУЗЕЙ ВАРНА*, XLII (LVII), 2006, 45: Обр. 19.

⁴¹² Petković, 32: T. XIV, 9.

⁴¹³ Sackett, 387: Plate 322, E 106.

⁴¹⁴ Tomislav Šeparović, Nikolina Uroda, *Antička Zbirka Muzeja Hrvatskih Arheoloških Spomenika (Izbor) Ancient Roman Collection of the Museum of Croatia Archaeological Monuments (A Selection)*, Muzej Hrvatskih Arheoloških Spomenika- Split, 2009, 108: 256.

⁴¹⁵ Emilie Riha, *Der Römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*, Römermuseum Augst, German, 1990, 113: Tafel 65, 2654.

⁴¹⁶ Karaca, *Alliano’deki Kemik Eserleri*, 170: Kat. No. 341.

olmasıyla kesişen K18'in uç kısma doğru ince bir bitişle sonlandırıldığı görülmektedir. Yine Alliano'i'deki Kat. No. 341 ile alçak konik başa sahip olması açısından paraleldir.

K18'de eserin form özellikleri dikkate alındığında neredeyse görünmeyen alçak bir konik baş ve iğne şaftının inceliği dolayısıyla MS 3. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

3.4.1.2. Topuzlu İğneler

Topuzlu iğneler Latince *acus crinalis*, *acus comatoria* ya da *acus crinale* olarak adlandırılmaktadır⁴¹⁷. Topuzlu iğneler baş ve gövde olmak üzere iki temel seksiyondan oluşurken⁴¹⁸ genellikle saçta girmeyi kolaylaştırmak adına keskin bir uca sahiptirler⁴¹⁹. Bazı topuzlu iğneler ise topuzlu bir baş ile başlayıp gövdede bir omuz meydana getirdikten sonra uç kısma doğru incelererek sonlanmaktadır⁴²⁰. Bu tür iğnelerin baş kısımları olarak bilinen topuzları; geometrik, bitkisel, kürevi, prizma, kozalak, zoomorfik ya da antropomorfik modellemelerle karşımıza çıkabilmektedir⁴²¹.

Topuzlu iğnelerin boyutu neyi ve nasıl tutturmayı amaçladığına göre değişkenlik gösterirken⁴²² farklı kentlerin nekropol alanlarında bulunan gömüler incelendiğinde iğnelerin konumlarından ötürü bir tür saç iğnesi ya da elbise tutturma işlevinde kullanıldıkları aktarılmaktadır⁴²³. Roma İmparatorluğu'nun başlangıcından itibaren kadın saç stillerinde dönemsel değişkenlikler yaşanmış, özellikle imparatorluk ailesine mensup kadınların yapmış oldukları saç stilleri dönemin modasını belirleyen faktör olmuştur⁴²⁴. Cumhuriyetin ilk yıllarında basit ve sade saç modelleri kullanan Roma kadınları az sayıda topuzlu iğne kullanırken imparatorluk döneminin ortalarıyla birlikte karmaşık saç

⁴¹⁷ Petković, 28; Elefterescu, 221; Sanja Ivčević, "Metalni I Koštani Inventar S Lokaliteta SV. Vid. Summary: Metal and Bone Objects from the Site of Sv. Vid", *VAHD*, 87(1996), 1998, 195; Dávid Bartus, *A Csontból És Egyéb Nyersanyagokból Készült Római Kori Figürális Díszítésű Hajtűk És Késszelek Kapcsolatrendszerének Összehasonlító Elemzése A Római Kori Csontfaragás És a Kisművészetek Összefüggései* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2007, 16.

⁴¹⁸ MacGregor, 115; Ayengin, 108.

⁴¹⁹ Irujo, 2009, 172.

⁴²⁰ Karaca, *Alliano'i Kemik Eserleri*, 17-18.

⁴²¹ Sedef Çokay Kepçe, "Perge Batı Nekropolis Kontekst Buluntuları", *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı II. Cilt*, (26-30 Mayıs 2008), Ankara 2009, 245; Ayengin, 108.

⁴²² Swift, 40; Paul Jacobsthal, *Greek Pins and Their Connexions with Europe and Asia*, Clarendon Press, Oxford 1956, 90.

⁴²³ Gale R. Owen, "Anglo-Saxon Costume: A Study of Secular, Civilian Clothing and Jewellery Fashions", (Yayınlanmış Doktora Tezi), Newcastle University, Newcastle upon Tyne, 1976, 53-63.

⁴²⁴ Dagmar Stutzinger, "Römische Haarnadeln mit Frauenbüste", *Bonner Jahrbücher*, 195(1996), 2018, 136.

stilllerini sabitleyebilmek için daha fazla sayıda topuzlu iğne kullanma gereksinimi duymuşlardır⁴²⁵. Öyle ki topuzlu iğneler dekoratif amaçla kullanılan saç tülleri, taçları, kurdeleleri saça sabitlemek için özellikle kadınlar tarafından sıkça tercih edilmiştir⁴²⁶. Topuzlu iğneler genellikle kemik ve fildişinden üretilmiş olup bunun yanı sıra az sayıda metalden üretilmelerini terleme esnasında oluşan yağ miktarının metali paslandırıldığı gerekçesiyle az tercih edilmesiyle açıklanmaktadır⁴²⁷. Topuzlu iğnelerin elbiselerde kullanımı ise muhtemel olmakla birlikte dar giysiler için kullanılmayıp daha çok bol pelerin ve tunikleri sabitlemek için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir⁴²⁸.

Kullanımı oldukça yoğun olan topuzlu iğneler kırsal alanlarda, yerleşim bölgelerinde, nekropol alanlarında sıklıkla ele geçmektedir⁴²⁹.

3.4.1.2.1. Disk Başlı Topuzlu İğne (Resim 24; Çizim 19)

Bu grup içerisinde değerlendirilen bir adet eser bulunmaktadır (Resim 24; Çizim 19). K19'da eser disk biçimli bir topuza sahip olup gövdede kalın bir yapı gösterdikten sonra uç kısma doğru incelmektedir. Ucu kırık ve dış yüzeyi perdelenen eserin tipolojik olarak paralelleri Culbin Sands (Geç Roma Dönemi)⁴³⁰ ve Scotland'ta (Erken Hristiyanlık Dönemi)⁴³¹ ele geçmiştir.

Culbin Sands'da yer alan No. 20 ve K19 disk biçimli bir topuza sahip olup uca doğru sivrilmişlerdir. Culbin Sands eserinde omuz mevcutken K19'da böyle bir durum söz konusu değildir. Scotland'da yer alan No. 22 disk biçimli topuza sahip olup K19 ile topuzlarının formu açısından benzerlik gösterirken, K19'un disk biçimli topuzu elips yapıdadır. İki eserde uç kısma doğru sivrilmiştir.

Karşılaştırmalar ışığında K19, Culbin Sands'ta yer alan eser ile büyük ölçüde benzerlik göstermesi açısından Geç Roma Dönemi'nde üretilmiş olmalıdır.

⁴²⁵ Riha, 95; Elefterescu, 222.

⁴²⁶ Kovač, 37; Ivčević, 195.

⁴²⁷ Davidson, 278.

⁴²⁸ MacGregor, 113.

⁴²⁹ Corneliu Beldiman, Viorica Rusu-Bolindet, Diana- Maria Sztancs, Alexandru Bădescu, "Bone Artefacts from Histria", *Materiale Şi Cercetări Arheologice*, 10(1), 2014, 226.

⁴³⁰ Robert B. K. Stevenson, "Pins and the Chronology of Brochs", *Proceedings of the Prehistoric Society*, 21, 1956, 284: Fig. A, 20.

⁴³¹ Lloyd Laing, "People and Pins in Dark Age Scotland", *Transactions of the Dumfriesshire and Galloway Natural History and Antiquarian Society*, 3(50), 1973, 62: Fig. 5, 22.

3.4.1.2.2. Küresel Topuzlu İğne (Resim 25; Çizim 20)

Bu grup içerisinde değerlendireceğimiz bir adet eserimiz bulunmaktadır (Resim 25; Çizim 20). K20’de küresel topuza sahip iğne omuz yaptıktan sonra uç kısma doğru sivrilerek sonlanmaktadır. Orta bölümden kırılan ve iki parça olan eserimizin tipolojik olarak paralelleri Durostorum (MÖ 1-5. yüzyıl)⁴³², Perge Batı Nekropolis (MÖ 1. yüzyıl-MS 4. yüzyıl)⁴³³, Slovenya (MS 1-4. yüzyıl)⁴³⁴, Noricum (MS 1-5. yüzyıl)⁴³⁵, Apulum (MS 2- 3. yüzyıl)⁴³⁶, Knossos (MS 2. yüzyıl sonları)⁴³⁷, Porolissum (MS 3. yüzyıl)⁴³⁸, Parion (MS 3-4. yüzyıl)⁴³⁹, Korinth (MS 3-4. yüzyıl)⁴⁴⁰, Smyrna (MS 3-4. yüzyıl)⁴⁴¹, Colchester (MS 3-4. yüzyılın sonları)⁴⁴², Chalk (MS 4. yüzyıl)⁴⁴³, Yukarı Moesia Bölgesi (MS 3-4. yüzyıl)⁴⁴⁴, Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Geç Roma Dönemi)⁴⁴⁵, Caesarea Maritima⁴⁴⁶, Virunum⁴⁴⁷ ve Perge’de⁴⁴⁸ ele geçmiştir.

Durostorum’daki eser K20 ile küresel baş ve gövdede bir omuz yapıp uç kısma doğru sivrilerek sonlanmasıyla paraleldir. Perge Batı Nekropolis’deki topuzlu iğnede K20 ile tipolojik açıdan benzerdir. Slovenya’da yer alan T.10, 78 numaralı küresel topuzlu iğne, orta bölümden kırık olan ve uç kısma doğru sivrilerek K20 ile form açısından benzerdir. Noricum’daki yer alan eser ile K20 tipolojik açıdan paraleldir. Apulum’daki eser ise küresel baş yapısıyla eserimizle kesişmektedir. K20, Knossos örneğiyle ise topuzlarının aynı olmasıyla paralelken iki eserde belirgin bir omuz yapmaktadır.

⁴³² Elefterescu, 238: Pl. III, 123.

⁴³³ Çokay Kepçe, 245: Res. 15.

⁴³⁴ Kovač, 43: T. 10, 78.

⁴³⁵ Gostenčnik ve Lang, 200: Abb. 2, 14.

⁴³⁶ Ciugudean, 298: Pl. III, 1.

⁴³⁷ Sackett, 386: Plate 322, 97.

⁴³⁸ N. Gudea, I. Bajusz, “Ace De Păr Din Os Pentru Prins Părul Din Dacia Romană”, *ActaMP*, XIV(XV), 1990-1991, 120: Planşa XV, 13.

⁴³⁹ Hasan Kasapoğlu, “Kemik Objeler”, Cevat Başaran (Ed.), *Antik Troas’ın Parlayan Kenti Parion 1997-2009 yılları Yüzey Araştırmaları Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (ss 171-177), Ege Yayınları, İstanbul 2012, 172: Res. 222 üst.

⁴⁴⁰ Davidson, 285: Plate 119, 2326.

⁴⁴¹ Ersoy, 101: Kat. No. 9

⁴⁴² Crummy, 22: Fig. 19, 252.

⁴⁴³ David E. Johnston, “A Roman Building at Chalk Near Gravesend”, *Britannia*, 3, 1972, 140: Fig. 17, 6.

⁴⁴⁴ Petković, 1995, 30: T. XII, 9.

⁴⁴⁵ Gica Băeştean, Marius Barbu, “Un Atelier În Care Se Prelucrau Oase Şi Coarne Descoperit La Ulpia Traiana Sarmizegetusa”, *BHAUT*, XII, 2010, 132: Planşa IX, 2B.

⁴⁴⁶ Ayalon, 54: Res. 183.

⁴⁴⁷ Von Kordula Gostenčnik, “Beifunde aus Virunum ein Überblick”, *Carinthia*, 1(196), 2006, 44: Tafel 1, 4.

⁴⁴⁸ Nuray Özgülnar, *Perge Kazılarında Bulunmuş Takılar* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, 71: K77.

Porolissum'da yer alan eser ile küresel başlar yönünden benzer, ancak Porolissum'daki iğnenin gövdesi K20'ye göre daha kalın yapıdadır. Yine Parion'daki eser ile küresel şekilli topuz baş ile gövdede omuz getirmesi ve uç kısma doğru incilmesiyle büyük ölçüde paralellik göstermektedirler. Korinth'de yer alan eser ile K20 küresel bir başa sahip olmasıyla benzerken iki eserde omuz yaptıktan sonra uç kısma doğru sivrililmektedir. Smyrna'daki Kat. No. 9 baş, gövde ve uç kısımları benzerdir. K20 küresel baş yapısıyla Colchester'deki eserle paralellik göstermektedir. Chalk'da bulunan No. 6 ile tam oval olan küresel baş ve uç kısma doğru sivrilmeleriyle benzer, ancak eserlerin küresel topuzlarının çapları farklıdır. Yukarı Moesia Bölgesi'nde yer alan eserle baş kısımları benzerken iki eserde uç kısımda sivrilik meydana getirmiş ve gövdede omuz oluşturmuşlardır. Ulpia Traiana Sarmizegetusa'daki 2B nolu eserle yine küresel başlarının yapısıyla benzerdir. Caesarea Maritima'daki örnekle küresel topuz baş ve omuz yapmasıyla paraleldir. Virunum'daki iğneyle küresel topuz baş ve gövdenin aynı noktada omuz meydana getirmesiyle kesişmektedir. Yine Perge'deki eser ile küresel baş ve gövdelerinin aynı olmasıyla benzerdir.

Karşılaştırma örnekleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmede özellikle Parion'da yer alan eserle tipolojik olarak büyük ölçüde benzerlik gösteren K20'nin MS 3-4. yüzyıl aralığında üretilmiş olabileceği düşünülmektedir.

3.4.2. Yüzükler (Resim 26-27; Çizim 21-22)

Yüzükler, Yunanca δακτύλιος⁴⁴⁹, Latince de ise A'nnulus⁴⁵⁰ olarak adlandırılmaktadır. Yüzükler, Roma Dönemi'nde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olup altın, gümüş, cam, bakır alaşımları gibi farklı madenlerden üretilmişlerdir⁴⁵¹. Özellikle altın yüzük örnekleri değerli taşlar ve oyulmuş oymalarla dekore edilmektedir. Romalılar yüzük kullanımını Etrüsklerden devralmışlardır⁴⁵². Yüzükler bir süs eşyası

⁴⁴⁹ Plinius, *Naturalis Historia XXXIII*, (Çev. H. Rackham), Harvard University Press, London, 1961, 8; Smith, 95.

⁴⁵⁰ Smith, 95.

⁴⁵¹ Smith, 95.

⁴⁵² F. H. Marshall, *Catalogue of the Finger Rings Greek Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities British Museum*, British Museum, London, 1907, xviii.

olmasının yanı sıra mühür, asalet ve toplum içerisinde rütbe belirtme, nişan, tılsım⁴⁵³, anahtar yüzükler ve zehir taşıma gibi işlevsel amaçlarla kullanılmaktaydı.

Erken dönemlerden⁴⁵⁴ itibaren kullanılan yüzüklerin kesitleri kare, yuvarlak, yarım daire ve ince bant olarak karşımıza çıkabilmektedir⁴⁵⁵. Yüzüklerin üste gelen kısımları genişletildiğinde ise bu bölüme yüzük kaşı denilir; burası mühür, motif, kabartma ya da oyma gibi süslemelerle dekore edilirdi⁴⁵⁶.

Bu grupta değerlendirilen iki adet eserimiz mevcuttur (Resim 26-27; Çizim 21-22). Bunlardan ilki olan K21’de eser bombeli kalın bir daireye sahiptir (Resim 26; Çizim 21). Dış yüzeyinde yer yer çizilmeler ve aşınmalar meydana gelmiştir. Dış yüzeyi perdahlanan eserimizin tipolojik olarak paralelleri Morgantina (58-1132-MÖ 211 ve öncesi, 59-528-MÖ 289-211)⁴⁵⁷, Laodikeia (MÖ 27-MS 14)⁴⁵⁸, Noricum (MS 1. yüzyıl)⁴⁵⁹, Perge (MS 1-3. yüzyıl)⁴⁶⁰ ve Caesarea Maritima’da⁴⁶¹ ele geçmiştir.

Morgantina’da ele geçen 58-1132 ve 59-528 adlı eserlerle K21 kalın dairesel bir halkaya sahiptirler. Laodikeia Nekropolü’nden ele geçen eser ile K21 kalın halkaya sahip olmaları açısından paraleldir. Ancak Kat. No. 729 bronz olmasından dolayı korozyona uğramıştır. Noricum’dan ele geçen O24 adlı eser, K21’de olduğu gibi oval, kalın ve bombeli bir halkaya sahiptir. Perge’de bulunan K51 nolu eser K21 ile oval ve kalın halkaya sahiptir. K 51’in dış yüzeyi oldukça aşınmış ve tahrip olmuştur. İki eserde renk farklılıkları bulunmaktadır. Caesarea Maritima’dan 265 adlı yüzük, K21’den daha kalın bir halkaya sahiptir. İki eserin halkasında bombelik bulunmaktadır.

⁴⁵³ Marshall, xxii.

⁴⁵⁴ Yüzükler erken dönemlerden itibaren üretilerek kullanılmış olup bir Neolitik Çağ yerleşimi olan Barcın Höyük’te ele geçen kemik buluntuların arasında yüzükler de yer almaktadır. Aynı zamanda Çatalhöyük, Aşıklı Höyük, Barcın Höyük kemik alet endüstrisine ilişkin dikkat çekici veriler sunmaktadır. Bkz. Mücella Erdalkıran, “*Barcın Höyük 2014 yılı Kemik Aletlerinin Ön Raporu*”, 31. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, (11-15 Mayıs 2015) (ss. 207-223), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Erzurum 2016, 214.

⁴⁵⁵ Özgülnar, 56.

⁴⁵⁶ Özgülnar, 56.

⁴⁵⁷ Jacob, 55-157: Figure 24, 58-1132, 59-528.

⁴⁵⁸ Şimşek, 698: Kat. No. 729.

⁴⁵⁹ Gostenčnik ve Lang, 210: Abb. 3, 024.

⁴⁶⁰ Özgülnar, 125: K 51.

⁴⁶¹ Ayalon, 67: Res. 265.

Bu karşılaştırmalar ışığında geç dönem yüzüklerinde görülen halka inceliğine sahip olmaması ve erken dönem eserlerinde karşılaşılan bombelik mevcut olması açısından eserimizin MS 1-2. yüzyıl aralığında üretilmiş olasılığı yüksektir.

Bu gruptaki ikinci ve son eserimiz olan K22’de eser ince bir halkaya sahiptir (Resim 27; Çizim 22). Dış yüzeyinde ise kullanıma bağlı olarak çizilmeler ve aşınmalar meydana gelmiştir. Yüzeyi perdahlanarak parlatılan eserimizin tipolojik olarak paralelleri Morgantina (MÖ 3. yüzyıl)⁴⁶², Perge (MS 1-3. yüzyıl)⁴⁶³, Stratonikeia ve Lagina (MS 1-5. yüzyıl)⁴⁶⁴, Parion (MS 2-3. yüzyıl)⁴⁶⁵, Alliano (MS 3-4. yüzyıl)⁴⁶⁶, Tralleis (MS 3-5. yüzyıl)⁴⁶⁷, Smyrna (MS 4-5. yüzyıl)⁴⁶⁸, Laodikeia (MS 4-5. yüzyıl)⁴⁶⁹, Caesarea Maritima (Geç Roma Dönemi)⁴⁷⁰, Colchester (Geç Roma Dönemi)⁴⁷¹ ve Kaiseraugst’ta ⁴⁷² ele geçmiştir.

Morgantina’da yer alan eser ile karşılaştırma yapılan Tokat Müzesi’ndeki K22 numaralı eser yüzük kalınlıklarının aynı olmalarıyla benzerlik göstermektedir. Perge’de bulunmuş olan K 51 numaralı eser, K22’ye göre yer yer kalınlaşan ve incelen bir halkaya sahipken dış yüzeyinde de aşınmalar meydana gelmiştir. Ancak K22 daha orantısal bir daireye sahiptir. Eserlerin renkleri farklılık göstermektedir. Stratonikeia ve Lagina’da yer alan Kat. No. 31 ince, oval ve bezemesiz bir halkaya sahip olmasıyla K22 ile paralellik göstermektedir. Parion’da yer alan esere göre K22 numaralı eserin halkasında daha kalın yapı görülmektedir. Parion’da yer alan eser kırılmışken, K22 tüm olarak ele geçmiştir. İki eserde perdahlıdır. K22 ile Alliano’da yer alan eser ince formu bir dairesel yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ancak Kat. No. 425’in rengi kırmızı kahveridir. Tralleis’te yer alan eser ile K22 ince bir halkaya sahip olmalarıyla paralellerdir. Smyrna agorasında ele geçen 3 numaralı eser, K22 ile fazla incelikte olmayan orta kalın denilebilecek bir halkaya sahiptir. K22 numaralı eserin çapı daha geniş olup iki eserin dış yüzeyleri

⁴⁶² Jacob, 154: Figüre 24, 58-397.

⁴⁶³ Özgülnar, 125: K 51.

⁴⁶⁴ Ova, 106: Kat. No. 31.

⁴⁶⁵ Özkan, 104: Kat. No. 51.

⁴⁶⁶ Karaca, *Alliano Kemik Eserleri*, 52: Kat. No. 425.

⁴⁶⁷ Öztürk, 174: Kat. No. 456.

⁴⁶⁸ Akın Ersoy ve Gülten Çelik Ersoy, “Smyrna\İzmir Kazıları Kemik Buluntuları”, *TÜBA-AR*, 15, 2012, 97: Res. 2, 3.

⁴⁶⁹ Şimşek, 916: Kat. No. 1113.

⁴⁷⁰ Ayalon, 67: Res. 263.

⁴⁷¹ Crummy, 139: Fig. 162, 4254.

⁴⁷² Riha, 137: Tafel 14, 293.

perdahlanmıştır. Laodikeia Nekropolü'nde ele geçen Kat. No. 1113 numaralı eser geç dönemlerde halka kalınlığının incelendiğini gösteren bir örnektir. K22'nin halkası daha kalın olup karşılaştırma yapılan iki eserin dış yüzeylerinin perdahlandığı görülmektedir. Caesarea Maritima'dan kayıtlara geçen eserde orantısız yer yer incelmeler ve kalınlaşmalar mevcutken K22 daha kalın ve düzgün halkaya sahiptir. Colchester'de bulunan muhtemelen askeri bir teçhizat malzemesi olarak düşünülen eserde geç dönemlerde halkanın oldukça incelendiğini gösteren bir eserdir. K22'nin halka çapı daha geniş ve kalındır. K22 ile Kaiseraugst'taki eser oval ince bir halkaya sahipken No. 293'ün halkasında orantısız olmayan incelme ve kalınlaşmalar mevcuttur.

Genel olarak bakıldığında ise K22'de geç eserlere göre halka kalınlığına sahip olmasından dolayı benzer örnekler ışığında eserimizin MS 3-5. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır.

3.5. DİĞER ESERLER (RESİM 28-47; ÇİZİM 23-42)

K23'te eserin bir yüzü düz iken diğer yüzü dört adet dikdörtgen çıkıntıdan oluşmuştur (Resim 28; Çizim 23). Bu çıkıntılar üzerinde "X" işareti yer almaktadır. Eserin dış yüzeyi perdahlanmıştır.

K24'te eserin bir yüzü düz diğer yüzü boğumlu halde verilmiştir (Resim 29; Çizim 24). Eserin dış yüzeyi perdahlanmıştır.

K23 ve K24 numaralı eserler Maşat Höyük'te I. Yapı katı çalışmalarında yanyana ele geçmiştir⁴⁷³. Eserler MÖ I. Binin ikinci yarısına tarihlendirilmiştir T. Özgüç bu eserleri kemik alet olarak yorumlamaktadır⁴⁷⁴. Ancak bu aletin işlevi ve ne şekilde kullanıldığı hakkında bir bilgi paylaşmamaktadır. K23 ve K24 numaralı kemik objelerin bir tür saç tokası ya da saç süsü olarak kullanılmış olma ihtimali düşünülmektedir. K23 ve K24 numaralı objelerin üzerinde yer alan çıkıntılar arasındaki boşluklara bandaj veya ip yardımıyla yahut saçların geçirilerek sabitlenmiş ve bu sayede saçta bir dekoratiflik kazandırılmış olmalıdır⁴⁷⁵.

⁴⁷³ Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük II Boğazköy'ün Doğusunda Bir Hitit Merkezi*, TTK Basımevi, Ankara 1982, 66-67.

⁴⁷⁴ Özgüç, 1982, 66-67.

⁴⁷⁵ Prof. Dr. Cevat Başaran ile yüz yüze görüşmeler esnasında bu görüş birliğine varılmıştır.

K25-K28’ de boyutları ve kalınlıkları farklı olan dört adet eserin baş ve uç kısımlarına açılan iki adet delik bulunmaktadır (Resim 30-33; Çizim 25-28). Eserlerin dış yüzleri perdahlanmıştır.

Kullanım amaçları tam olarak belli olmayıp bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. S. Petković genellikle kemik ve boynuzdan üretilen bu objelerin deri veya tekstil ürünü olan giysilerin üzerine yapıştırılıp bir tür aksesuar görevi görmüş olabileceğini aktarmıştır⁴⁷⁶. A. Roberts ise verdiği bilgilerde bu tarzdaki objelerin bir kese veya çantalar için tutturucu olduğunu düşünmektedir⁴⁷⁷. A. Gültekin ise benzer forma sahip olan kazı buluntusunu bir kenet olarak tanımlamaktadır⁴⁷⁸.

S. Petković’in bu eserlerin giysilerin üzerine yapıştırılıp aksesuar amaçlı kullanıldığı görüşünü bildirmektedir. Tokat Müzesi eserlerinde yapıştırıcı izi olmayıp, aksesuar görevi gören objelerin üzerinde göze hitap edici süslemelerin olması yönünden, K25-K28 numaralı eserlerin üzerinde herhangi bir bezeme yer almadığı için süsleme ögesi olmamalıdır. A. Gültekin’in tanımladığı eser incelendiğinde eserin metalden yapılmış olması ile çivi giriş çıkış yerlerinin belirgin olması kenet ihtimalini güçlendirirken, K25-K28 numaralı eserlerde çivi izlerinin olmaması ve metale göre daha dayanıksız olan kemik hammaddesinden üretilmiş olması K25-K28 numaralı eserlerin birer kenet olamayacağını düşündürmektedir. A. Roberts’in görüşünü daha uygun bulmakla birlikte bu tür objelerin kese veya çantaların iplerini deliklere geçirip bağlayarak kontrolü ve taşımayı kolaylaştıran bir aparat olmalıdır.

K29’da kemik\ahşap? eserin üst kısmı kırılmış ve içi boş durumdadır (Resim 34; Çizim 29). İnce bir işçiliğe sahip olan eserin dış yüzeyi simetrik olarak devam eden iki yatay yiv üzerine kalınlaşıp incelen damla motifleriyle dekore edilmiştir. Eserin dış yüzü perdahlanmıştır.

Değişik tarzdaki modellemeleriyle karşımıza çıkan bu eserler mobilya parçası olarak adlandırılmaktadır⁴⁷⁹. A. Ersoy’un bu görüşüne katılmakla birlikte satın alma yoluyla müzeye kazandırılan K29 numaralı eserin aynı zamanda iç kısmının boş olması

⁴⁷⁶ Petković, 1995, 37.

⁴⁷⁷ A. Roberts, “Worked Bone”, A. G. Poulter (Ed.), *Nicopolis Ad Istrum A Late Roman and Early Byzantine City The Finds and Biological Remains* (ss. 65-80), Oxbow Books, London, 2007, 75.

⁴⁷⁸ Gültekin, 2012, 108: 81.

⁴⁷⁹ Ersoy, 65.

ve eserin alt kısmında bir kaidenin oluşturulması antik dönemdeki bir mobilyaya ait olduğu ve ayak görevi gören bir mobilya parçası olmalıdır.

K30'da eser kalın bir gövde yapısına sahip olup uç kısmına doğru sivrilerek sonlanmaktadır (Resim 35; Çizim 30). Eserin baş kısmında kırılmış olabileceğini gösteren, kemik obje ile bağlantılı olan çıkıntı mevcuttur. Eserin dış yüzü perdahlanmıştır.

K30'da gövdenin kalınlaştırılarak bir kuvvetli yapı kazandırılması ve eserin uç kısmına doğru incelererek sivri bitişle sonlandırılması gibi etmenler dolayısıyla bu kemik obje bir tür delici alet\bız olarak kullanılmış olabilir.

K31'de eser uzun bir başa sahiptir (Resim 36; Çizim 31). Gövdede kalın bir yapıyla başlayıp uç kısma doğru sivrilerek sonlanmaktadır. Eserin dış yüzeyi tahrip olmuş olsa da perdahlı olduğunu söylemek mümkündür. K31'in tipolojik olarak paralelleri Durostorum'da⁴⁸⁰ ele geçmiştir. D. Elefterescu emin olmamakla birlikte bu eserin bir saç iğnesi olduğunu düşünmektedir⁴⁸¹. Ancak K31 numaralı eser gözlemlendiğinde baş kısmının uzun ve ince bir yapıda olması tutmayı kolaylaştırmak adına yapılmış olabileceğinin ve eserin gövdesinde yer alan derin aşınmalar ile sert kemik yüzeyinde yarıklar olması, bu objenin sert cisimlere bastırılarak kullanılan bir tür delici alet\bız olarak kullanılma ihtimali vardır.

K32-K35'te objeler olasılıkla bir sığırın ayağında yer alan Phalanx Proximalis\Bukağılık kemiğinden üretilmiştir (Resim 37-40; Çizim 32-35). Eserin baş ve uç kısımlarına delikler açılmıştır. Dış yüzeyinde yıpranmalar ve aşınmalar meydana gelmiştir. Bu eserlerin tipolojik olarak paralelleri Tasmator (Demir Çağı)⁴⁸², Vrbovec Kalesi (Orta Çağ Dönemi)⁴⁸³ ve Dordogne'den⁴⁸⁴ ele geçmiştir.

Z. F. Doğan Tasmator kazılarında elde edilen bu objeleri pendentif olarak yorumlarken, T. Tkalčec, Vrbovec Kalesi'nden ele geçen eserler hakkında herhangi bir

⁴⁸⁰ Elefterescu, 288: Pl. V, 165.

⁴⁸¹ Elefterescu, 252.

⁴⁸² Zehra Filiz Doğan, *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Arkeolojik Kurtarma Kazıları: Taş ve Kemik Buluntular* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, 104: No. 22.

⁴⁸³ Tatjana Tkalčec, "Life in a Mediaeval Castle: Bone Artefacts as Indicators of Handicraft and Leisure", Selena Vitezović (Ed.), *Close To The Bone: Current Studies in Bone Technologies* (ss. 356-363), Belgrade Institute of Archaeology, Belgrad, 2016, 362: T.3, 11.

⁴⁸⁴ <https://solutreen.forumactif.org/t31-3-1-3-os-et-musique>. 07.11.2023 tarihinde erişildi.

görüş belirtmemiştir. Bu eserlerin pendentif olabilmesi için birden fazla delik yerine askı elemanlarının (ip, zincir vs.) geçirilebilmesi ve eserin dengeli durabilmesi adına baş kısmında veya merkezde tek delik olmasının daha uygun olma ihtimali düşünülmüştür. Dordogne'den ele geçen örnek incelendiğinde ise falanks kemiğinin orta noktasında tek bir delik olduğundan ve eserin içinin boş olması ile birer ısıklık olarak yorumlanmışken, K32-K35 arasındaki eserlerin gövdesinde açılan iki adet deliği olup, eserlerin iç kısmı doludur.

K32-K35 numaralı kemik eserler incelendiğinde baş ve uç kısımlarında iki adet deliğin yer alması nedeniyle bu kemik obje kemer veya benzeri elemanlarda kullanılan bir tür ip sıkılaştırma aparatı olarak kullanılmış olabilir.

K36 numaralı kemik obje baş kısmından kırılmış olmasına rağmen dairesel bir deliğe sahip olduğu görülmektedir (Resim 41; Çizim 36). Dairesel deliğin altında karşılıklı olarak atılmış dört adet çentik yer almaktadır. Eserin dış yüzü oldukça tahrip olmuş ve aşınmıştır.

K36 numaralı eserin bir kolye sarkacı olmalıdır. Baş kısmında yer alan dairesel deliğe ip, zincir gibi elemanlar geçirilerek boyuna asılmış olabilir. Parion (MS 1-2. yüzyıl)⁴⁸⁵, Kuzey Dobruja (Geç Roma Dönemi)⁴⁸⁶, ve Durostorum'da⁴⁸⁷ ele geçen eserleri incelendiğinde Tokat Müzesi'nde yer alan K36 numaralı eser kolye sarkaçlarının erken dönem örneği olabilir.

K37'de eser ince ve alt kısma doğru kalınlaşan bir sapa sahiptir (Resim 42; Çizim 37). Sap kısmının hemen altında üçgenimsi ve uç kısma doğru sivrileşen bir kaşığa sahiptir. Kaşığın uç kısmı ise ovalleştirilerek sivrililiğinin kaybolması amaçlanmıştır. Kaşığın bir yüzü aşınmış ve çizilmiş, diğer yüzü ise pürüzsüzdür. Eserin dış yüzeyi perdahlanmıştır.

Bu eserin kozmetik ürünlerinde kullanılan bir spatula ya da karıştırıcı olduğu düşünülmektedir. Eseri ok uçlarından ayıran nokta uç kısmının ovalleştirilmiş olmasıdır. Kaşık kısmının sadece bir yüzünün aşınmış olması ise spatula olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bir farklı modellemesine rastlanılan Divriği Kalesi (Erken Bizans

⁴⁸⁵ Kasapoğlu, "Takılar", 175: Res. 224, AF04.

⁴⁸⁶ Nuțu ve Stanc, 230: Pl. 3, 9.

⁴⁸⁷ Elefterescu, 295: Pl. XII, 284.

Dönemi)⁴⁸⁸ kazılarında ele geçen eser ile K37'nin benzer formlara sahip olduğu görülürken L4'te spatula yüzeyi daha geniş bırakılırken, K37'de bu kısım sivrileştirilmiştir.

K38'de eser uzun ve dikdörtgen bir sap ile üçgen formunda bir başa sahiptir (Resim 43; Çizim 38). Sap kısmı kırılan eserin dış yüzeyi perdahlanmıştır.

K38 numaralı kemik objenin kabaca tasarlanmış ancak bitmemiş bir spatula olmasıdır.

K39'da eser baklava diliminde şekillendirilmiş bir baş ve altındaki damla motifiyle sonlanan bir sapa sahiptir (Resim 44; Çizim 39). Baklava dilimli baş üzerinde simetrik olarak kenarlarına atılan içbükey çentikler yer almaktadır. Baş kısmının ortasında merkezi bir delik yer alırken bu delik içerisine dairesel bir metal geçirilmiştir. Bu bölümde değerli bir taşın varlığı olasıdır. Merkezi delik ise iç içe geçmiş daire motifleriyle süslenmiştir. Baklava dilimi modellenmiş baş kısmında köşeler iç içe geçen konsantrik dairelerle bezenmiştir. Baş kısmının en yüksek çıkıntısının altında delik yer almaktadır. Baş kısmında yer alan daire motifli bezekler eserin sap kısmında da alt alta yer almaktadır. Sap kısmının altındaki damla şeklinin yanlarında da içbükey iki adet çentik atılmıştır. Eserin diğer yüzünde de aynı süslemeler mevcuttur.

Bu kemik objenin haç formunu anımsatması ve baş kısmında askı elemanlarının geçirilmesi için bir deliğin yer almasıyla obje bir kolye sarkacı olmasıdır. Müzeye satın alma yoluyla kazandırılan bu eserin benzerleri Cahokia (MS 19. yüzyılın sonları)⁴⁸⁹ ve Trier'de (MS 19. yüzyılın sonları)⁴⁹⁰ ele geçmiştir. Ele geçen eserler ile K39 arasında büyük ölçüde benzerlik olması sebebiyle Tokat Müzesi eseri MS 19. yüzyılın sonlarına ait olmasıdır.

K40'ta eser "S" çizen bir profile sahiptir (Resim 45; Çizim 40). Baş kısmına dairesel bir delik açılan eserin yüzeyinde çatlaklar ve aşınmalar meydana gelmiştir.

⁴⁸⁸ Derya Acar, *Divriği Kalesi Metal Buluntuları* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019, 239: L4.

⁴⁸⁹ Joseph M. Galloy, "A Stanhope Rosary Cross from Cahokia, Illinois", *Illinois Antiquity*, 42(3-4), 2007, 29.

⁴⁹⁰ <https://www.wallfahrtsmedaillen.at/a/content/wallfahrt-trier-rheinland-pfalz-16>. 06.11.2023 tarihinde erişilmiştir.

Bu kemik objenin Morgantina’da (MÖ 211 ve öncesi)⁴⁹¹ yer alan aşık kemikleri incelendiğinde K40 numaralı kemik objenin Morgantina’dan 62-492 numaralı eserin yan görünüşü ile benzerlik göstermesinden dolayı K40’ın bir aşık kemiğinin yan yüzü olabileceği ve K40’ın 62-492 numaralı esere göre ince bir yapıda olması bu eserin tıraşlanarak ya da törpülenerek kalınlığının azaltılmış olabileceği düşünülmektedir. Eserin üzerinde yer alan dairesel bir delik ise bizlere aşık kemiğinin Antik Dönem’lerde oyun, kehanet aracı, mezar armağanı, değişim aracı, süs eşyası gibi birçok farklı alanda kullanımının olmasından dolayı⁴⁹² bir kolye sarkacı olabilir.

K41’de eser çerçeveli olup kenarlarında çakılması için delikler mevcuttur (Resim 46; Çizim 41). Eserde figür yukarı doğru bakmaktayken başının arkasında hale yer almaktadır. Bir eliyle takdis işareti yapmış, diğer eliyle de olasılıkla kutsal bir kitap taşımaktadır. Eserde çerçeve içinde bir tarafında ‘OMA’ yazarken diğer taraf kırık olduğu için yazılar okunamamaktadır.

K42’de eserin yarısı kırık olarak ele geçmiştir (Resim 47; Çizim 42). Ancak yine de figürün sakallı olarak verilişi ve elinde bir kitap tuttuğu görülmektedir. Başının arkasında hale yer alırken figürün düz yönde baktığı görülmektedir. Çerçeve içinde baş kısmının yanında boş bırakılan alana ise ‘KOC’ yazılmıştır. Kenarlarında çakılması için delikler görülmektedir.

Eserlerin benzerlerine Metropolitan Müzesi (MS 11-12. yüzyıl)⁴⁹³ ve Serres Arkeoloji Müzesi’nde (MS 12-13. yüzyıl)⁴⁹⁴ rastlanılmıştır. K41 ve K42 numaralı eserler köşelerinde yer alan delikler sebebiyle bir kaplama parçası veya büyük bir levhayı oluşturan küçük levhalar olma ihtimali vardır⁴⁹⁵. Eserler Bizans Dönemi’ne atfedilmiştir.

⁴⁹¹ Jacop, 238: Fig. 98, 62-492.

⁴⁹² Bozday, 9-10.

⁴⁹³ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/464531> 02.11.2023 tarihinde erişildi.

⁴⁹⁴ https://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/img_B22333a.html 02.11.2023 tarihinde erişildi.

⁴⁹⁵ Doç. Dr. Meryem ACARA ESER ile yapılan görüşmeler sırasında alınan öneri tezde beyan edilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kemik iskelet sistemimizi oluşturan temel yapı taşıdır. Bununla birlikte iç organlarımızı koruyan ve kas bağlarımızın yapışmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kemik de kendi içerisinde organik ve inorganik olmak üzere iki temel bölümden meydana gelmektedir. Tezin konusunu teşkil eden kemik eserler genellikle büyük ve küçükbaş hayvanların kemikleri tercih edilerek üretilmiştir. Antik dönemde kemik eser hem doğadan kolaylıkla temin edilmesi hem de kolayca işlenebilirliği sebebiyle düşük gelirli insanların seçtiği, elit kesimin pahalı malzemelerinden üretilen ürünleri taklit edip kullanabildiği bir alternatif olmuştur. Kemik eser üretilirken dönem modası takip edilmiş hemen her dönemde ince işçilikle eserler üretilmeye çalışılmıştır. Kemiğin doğadan kolayca temin edilmesinin ardından, eseri üretecek olan zanaatkarın ilk aşaması kemik yüzeyinin temizlenmesidir. Yüzeyde yer alan kas ve liflerin temizlenmesinin ardından kemik yapısı gereği oldukça sert ve dayanıklı olması açısından yumuşatılması birkaç yolla yapılmaktadır. Bunlar ise kaynatma, suda veya asit içerisinde bekletmedir. Kemiğin istenilen kıvamda yumuşatılmasının ardından ise antik dönemde kullanılan malzemeler ile kemiğe şekil verilip halkın talep ve istekleri doğrultusunda ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır.

Günümüzde Arastalı Bedesten'in restore edilerek kullanıldığı ve içinde birçok esere ev sahipliği yapan Tokat Müzesi, Tokat il merkezinde yer almaktadır. Çalışma konusunu oluşturan "Tokat Müzesi Kemik Eserleri" farklı ilçelerden gelen veya satın alma, kurtarma kazıları gibi birçok yolla müze envanterine kazandırılan 42 adet eserden oluşmaktadır. Eser yoğunluğunu Maşat Höyük kazısından elde edilen buluntular oluşturmaktadır. Kazı dışında ise envanter defterinde eserlerin sadece geldiği ilçe belirtilmiş veya satın alma yolu ile müzeye girişi sağlanan eserler buluntu ve stratigrafi hakkında yeterli veri sağlayamadığından Anadolu ve Anadolu dışındaki yerleşim yerlerinde bulunan örnekler ile karşılaştırma yapılarak oluşturan analogi çatısı altında tarih önerisinde bulunulmuştur. Bu tarih önerileri ise çalışmanın ana bölümünü oluşturan üçüncü kısımda; ilgili eser konusunu oluşturan başlıkta ve her bir eser düzenlenen katalogda belirtilmiştir. Benzerlerine rastlanılmayan eserlerin analogi bölümü boş bırakılmıştır. Bu bağlamda benzerleri bulunarak tarihlenebilen 3 ağırşak, 1 bız, 2 dikiş iğnesi, 1 spatula, 2 sürmelik, 1 aşık kemiği, 4 adet disk biçimli oyun taşı, 4 düz iğne, 1

disk başlı topuzlu iğne, 1 küresel topuzlu iğne ve 2 adet yüzük bulunmaktadır. Diğer eserler bölümünde ise 20 adet tam olarak ne olduğuna karar verilememiş eser bulunmaktadır. Çalışma kapsamındaki her bir eserin ölçüleri, müzeye geliş şekli, mevcut durumu katalogda belirtilmiş olup fotoğraf ve çizimleri tezin ekler kısmında yer almaktadır.

Tezde yer alan ilk bölüm çalışma kapsamındaki eserlerin geliş yerleri hakkında genel bilgileri içermektedir. Bu bağlamda eserlerin satın alma yolu haricinde geldiği Tokat’a bağlı ilçeler ve ören yerleri incelenmiştir. İlk bölüm alfabetik olarak düzenlenmiş olup Tokat ili ve ona bağlı 2 ilçe ile 6 antik yerleşim yerinin tarihsel ve arkeolojik geçmişleri anlatılmıştır.

İkinci bölümde “Antik Dönem’de Kemik Eser Teknolojisi” üç alt başlıkla detaylı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde kemiği oluşturan bileşenler ve kemiğin temininde yararlanılan hayvan kemikleri, kemik eser teknolojisi ve üretim aşamasında kullanılan malzemeler ile teknikleri anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde “Tokat Müzesi Kemik Eserleri”; *Dokuma Araçları, Kozmetik Gereçleri, Oyun Araçları, Takı ve Süs Eşyaları ve Diğer Eserler* olmak üzere 5 alt başlık altında incelenmeye çalışılmıştır. Bu grupta da 22 adet eser benzerleri yardımıyla kullanım amaçlarının belirlenmesiyle bilim dünyasına tanıtılması yapılmıştır. Üçüncü bölümde yer alan analogilerde kentlerin sıralaması yapılırken dönemsel olarak erkenden geçe aynı çağa sahip kentler ise yan yana yazılmıştır. Aynı başlık içerisinde Tokat Müzesi’nde yer alan eserlerin karşılaştırma yapılan kentlerde bulunan eserler ile hangi yönden benzerlik veya farklılık gösterdiği irdelenerek söz konusu eserin hangi döneme ait olabileceği konusunda bir yorum yapılmaya çalışılmıştır.

“Dokuma Araçları” başlığı altında 3 ağırşak, 1 bız ve 2 adet dikiş iğnesi olmak üzere toplam 6 adet eser değerlendirilmiştir. Ağırşaklarda yoğunluğu MS 11-12. yüzyıla tarihlendiği düşünülen eserler oluşturmaktadır. Bız başlığında değerlendirilen 1 adet eserin MS 1-2. yüzyıla tarihlendiği düşünülmektedir. Dikiş iğneleri başlığı altında bulunan 2 adet eser MS 1-2. yüzyıl ve MS 11. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

“Kozmetik Gereçleri” başlığı altında 1 adet spatula ve 2 adet sürmelik olmak üzere toplamda 3 adet eser değerlendirilmiştir. Yapılan analogiler sonucunda 1 adet spatula olarak tanımlanan eserin MS 2-3. yüzyıla ait olma olasılığı yüksektir. Sürmelikler başlığı

altında bulunan, Untepe Höyük ve satın alma yolu ile müzeye gelişi sağlanan iki adet eserin benzerleri Urartu Dönemi'ne tarihlenen yerleşkelerde ele geçmesi üzerine Urartu Devleti'nin batıda ve kuzeybatıda ulaştığı noktalar incelenmiş ve sonuç olarak bu eserlerin Tokat bölgesine ticari ilişkiler veya kaçak kazılar sonucunda gelmiş olduğu çıkarımı yapılmıştır. Müze envanterinde yer alan iki adet sürmelik olarak nitelendirilen eserler Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

“Oyun Araçları” başlığı altında 1 adet aşık kemiği ile 4 adet disk biçimli oyun taşı olmak üzere toplamda 5 adet eser değerlendirmeye alınmıştır. Aşık kemiği analogiler yardımıyla MS 1-2. yüzyıla ait olmalıdır. Disk biçimli oyun taşları ise müzeye Maşat Höyük kazısıyla gelmiş olup yapılan değerlendirmeler sonucunda MS 3-4. yüzyıl aralığına tarihlendiği düşünülmektedir.

“Takı ve Süs Eşyaları” başlığı “İğneler” ve “Yüzükler” olmak üzere iki alt başlıktan meydana gelmektedir. İğneler kendi içerisinde “Düz İğneler” ve “Topuzlu İğneler” olarak ayrılmış, Topuzlu İğneler; “Disk Başlı Topuzlu İğne” ve “Küresel Topuzlu İğne” olmak üzere iki alt başlıktan meydana gelmiştir. Takı ve Süs Eşyaları başlığında 4 adet düz iğne, 1 adet disk başlı topuzlu iğne ve 1 adet küresel topuzlu iğne ile 2 adet yüzük olmak üzere toplam 8 adet eser incelenmiştir. Düz iğneler Leylekli Köprü Nekropol Alanı kurtarma kazısından ele geçmiş olup, buluntu yoğunluğunu MS 2-3. yüzyıla ait oldukları düşünülen eserler oluşturmaktadır. Satın alma yolu ile gelen disk başlı topuzlu iğnenin yapılan değerlendirmeler ile Geç Roma Dönemi'ne tarihlendiği düşünülmektedir. Küresel topuzlu iğne ise Leylekli Köprü Nekropol Alanı kurtarma kazısından ele geçmiş ve yapılan analogiler ile MS 3-4. yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır. Yüzükler başlığında değerlendirilen iki eser ise Turhal Kalesi ve Sebastopolis Kazısı'ndan ele geçerken eserler MS 1-2. yüzyıl ile MS 3-5. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir.

“Diğer Eserler” başlığı altında 20 adet eser incelemeye alınmıştır. Bu grup kullanım amaçları tam olarak belirlenemeyen eserlerden oluşmaktadır. Bu açıdan değerlendirme yapılırken alanında uzman kişilere danışılmış ve eserlerin kullanım amaçları konusunda yorum yapılmaya çalışılmıştır. Tarih ve işlevleri konusunda olabildiğince öneriler getirilmeye çalışılmıştır. K23 ve K24 numaralı eserler Maşat Höyük'te I. yapı katı çalışmalarında yan yana ele geçmesi üzerine T. Özgüç tarafından MÖ 1. binin ikinci yarısına tarihlendirilmiş ve bu eserler için kemik alet yorumu yapılmıştır. Yapılan

değerlendirmeler ile bu eserlerin saç tokası veya saç süsü olduğu düşünülmektedir. K25-K28 arasında yer alan dört adet eser baş ve uç kısımlarına delikler ile Antik Dönem’de taşımayı kolaylaştıran aparat olarak yorumlanmıştır. K29’da ince işçiliğe sahip olan eserimiz analoji konusunda benzer örneklerine rastlanılmadığı için bir tarih önerisinde bulunulmamış ancak form açısından bakıldığında bu tarz objelerin mobilya parçası olarak değerlendirilmesi uygun görülerek esere mobilya parçası nitelendirmesi yapılmıştır. K30’da eserin formu dolayısıyla gerek kuvvetli bir yapıda olması gerek uç kısmının sivri bitişle sonlanmasıyla bir delici alet\bız olduğu düşünülmektedir. K31’de eserin benzerleri Durostorum’da ele geçmiş ve yayınlayan kişi tarafından bir saç iğnesi olarak yorumlansa da; yapılan incelemelerle K31 numaralı eserimizin bir yüzeyinin aşınması üzerine bu objenin delici alet\bız olduğu düşünülmektedir. K32-K35 arasında yer alan dört eserin benzerlerine Tasmator, Vrbovec Kalesi ve Dordogne’de rastlanılmıştır. Bu eserler ip sıkılaştırma aparatı olarak tahmin edilmektedir. K36 numaralı eserimizin Parion, Kuzey Dobruja ve Durostorum’da yer alan eserler incelendiğinde K36’nın kolye sarkaçlarının erken dönem örneği olduğu düşünülmektedir. K37 numaralı eserimiz ise bir yüzünün aşınmış olması ve uç kısmının sivri olmamasından dolayı ok ucu olarak değerlendirilmemiş bunun yerine spatula olduğu düşünülmüştür. K38 numaralı kemik objenin formundan dolayı kabaca şekillendirilmiş ancak bitmemiş bir spatula olduğu tahmin edilmektedir. K39’da ise haç formu oldukça özenli bir işçiliğe sahip olan eser detaylı olarak incelenmiş ve baş kısmının altında bir delik yer almasından dolayı eserin kolye sarkacı olduğu düşünülmüştür. K40’ta yer alan eser incelendiğinde Morgantina’da yer alan aşık kemiğinin tıraşlanmış hali ile oldukça yakınlık göstermesinden dolayı K40’ın tıraşlanmış bir aşık kemiği olabileceği ve baş kısmına açılan delik dolayısıyla eserimizin kolye sarkacı olduğu düşünülmektedir. Satın alma yolu ile müzeye girişi sağlanan K41 ve K42 numaralı eserler incelendiğinde köşelerinde yer alan delikler sebebiyle bir levha parçası ya da büyük bir levhayı oluşturan küçük parçalar olduğu düşünülmekteyken; eserlerde yer alan figürlerin takdis işareti yapması ve başının arkasında yer alan halen varlığı eserleri Bizans Dönemi’ne tarihlendirmemize yardımcı olmuştur.

Tez konusunu oluşturan kemik objeler ile alakalı oldukça geniş yelpazede kaynak taraması yapılmış, bunun yanı sıra sadece kemikle sınırlı kalmayarak eserleri tanımlamak ve bir tipoloji oluşturmak için metal, ahşap, fildişi ve boynuzlardan elde edilen objeler

taranarak bilgi toplanılmıştır. Yapılan araştırmalar ve değerlendirmelerle birlikte eserlerin ele geçtiği kentlerde nasıl adlandırıldığına veya tanımlandığına dair verilerle eserler sınıflandırılmış, kullanım amacı ve tanımlaması net olarak belirlenemeyen eserler ise “Diğer Eserler” başlığı altında ele alınarak işlevi hakkında fikir yürütölmüştür. Çalışma sonunda eserlerin büyük çoğunluğunu kişisel ve günlük kullanım malzemelerini oluşturan takı ve süs eşyaları olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak 42 adet arkeolojik költür varlığı incelendiğinde insan ihtiyaçlarına binaen farklı coğrafyalarda kullanıldığı görölmüş olup bir gereklilik veya süs eşyası kategorisinde Tokat ve yöresinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Benzerleri bulunarak bilim dünyasına kazandırılan 22 adet eserin ise analoji kentlerinde erken ya da geç dönem örneklarine rastlanılması, başlık altındaki eserin belirgin formuna ilaveten kullanım amacına hizmet etmenin yanı sıra zaman içerisinde geliştirilerek, farklılaştırılarak, sürekli değişen dönem gereksinimlerine uyum sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Söz konusu tez çalışmasının ardından gelecek olan çalışmalara yardımcı olması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Derya, *Divriği Kalesi Metal Buluntuları* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019.
- Akar, Hasan, Güneş, M. Necati, *Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler*, Niksar Kaymakamlığı ve Niksar Belediyesi, Niksar 2002.
- Akdoğan, Rukiye, “Anziliya (Zile) Şehir Adının Belgelendiği Maşat Höyük Hitit Tabletleri”, *Çağlı Dergisi*, 1(1), 8-9.
- Akın, Saka Emine, *Tokat Kentinin Sivil Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2009.
- Akkurt, Ayşe, *Zile İlçesinin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Aktaş, Rabia, “Aşık Kemiğinin (Astragalos) Antik Dönemde Kullanımı”, Onur Zunal, Yasemin Polat, Hüseyin Cevizoğlu, Gül Gürtekin Demir, Gürcan Polat, Gülşah Günata, Elçin Doğan Gürbüz, Cennet Pişkin Ayvazoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Nuran Şahin'e Armağan Kitabı Epiphaneia* (ss. 1-9), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2018.
- Akyüz, Özlem, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Geçmişten Günümüze Tokat* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Alkan, Ali, *Sebastopolis Antik Kenti (Tokat-Sulusaray)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Alp, Sedat, “Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesi'nin Coğrafyası Hakkında”, *Belleten*, XLI (164), 1977, 637-647.
- Amandry, Michel, Remy, Bernard, *Les Monnaies de L'atelier de Sebastopolis Du Pont*, Pontica II, Paris 1998.
- Anderson, J.G.C, *Studia Pontica I a Journey Of Exploration in Pontus*, Bruxelles, Oxford 1903.

- Arslan, Aytuğ, “Roma Halkının Sevdği Bir Oyun: Duodecim Scripta”, *Edebiyat Dergisi*, 17, 2007, 33-43.
- Atalar, Münir, “Zile’nin Tarihçesi”, M. Sağlam (Ed.), *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi: 13-17 Ekim 1986-Samsun: Bildiriler* (ss. 305-310), Eser Matbaası, Samsun 1988.
- Atlan, Sebahat, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Austin, R. G, “Roman Board Games I”, *Greece & Rome*, 4(10), 1934, 24-34.
- Ayalon, Etan, *The Assemblage of Bone and Ivory Artifacts from Caesarea Maritima Israel 1st – 13th Centuries CE*, BARIS1457, Oxford, 2005.
- Ayengin, Nurperi, “Anadolu’da Erken Tunç Çağı’nda Kemikten İşlenmiş Süs İğneleri”, *Hayat Erkanal’a Armağan Kültürlerin Yansıması*, (ss. 108-109), Homer Kitabevi, İstanbul 2006.
- Aykun, H. Mehmet, Özcan, Birsal, Yetişkin, Güven, *Tokat’ın İki Önemli Kültür Hazinesi Antik Comana Pontika Antik Sebastopolis* (çev. Dr. Müsteyde Dilektaşlı), T.C. Tokat İl Valiliği, 2012.
- Aytaç, İsmail, “Harput İç Kale Kazılarında 2015-2017 Sezonlarında Bulunan Bir Grup Kemik Esere İlişkin Ön Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(76), 2018, 1-23.
- Băeştean, Gica, Barbu, Marius, “Un Atelier În Care Se Prelucrau Oase Şi Coarne Descoperit La Ulpia Traiana Sarmizegetusa”, *BHAUT*, XII, 2010, 117-133.
- Bahadır, Ali, Yıldız, Hüseyin, *Veteriner Anatomi Hareket Sistemi & İç Organlar*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2012.
- Barber, E.J.W, *Prehistoric Textiles The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*, Princeton University Press, Princeton 1991.
- Bartus, Dávid, *A Csontból És Egyéb Nyersanyagokból Készült Római Kori Figürális Diszítésű Hajtűk És Késnyelek Kapcsolatrendszerének Összehasonlító Elemzése A Római Kori Csontfaragás És a Kisművészetek Összefüggései* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2007.

- Beldiman, Corneliu, Rusu-Bolindet, Viorica, Sztancs, Diana- Maria, Bădescu, Alexandru, “Bone Artefacts from Histria”, *Materiale Şi Cercetări Arheologice*, 10(1), 2014, 221-241.
- Bener, Salkım Selvi, *Eski Yunan ve Roma’da Oyun ve Oyuncaklar* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Beşirli, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat, (1771- 1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları Tokat 2005.
- Bíró, Mária T, *The Bone Objects of the Roman Collection*, Catalogi Musei Nationalis Hungarici II, Budapest 1994.
- Bostan, M. Hanefi, ‘XV. Asrın Ortalarında Niksar Şehrinin Sosyal ve İktisadi Yapısı’, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 1999, 182-204.
- Boşdurmaz, Nurcan, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, Tokat 2021.
- Bozbay, Heval, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Bozbay, Heval, “Aşık Kemiğinin Tarihi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 141, 2012, 1-12.
- Brandau, Birgit, Schickert, Hartmurt, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004.
- Bryce, Trevor, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (Çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara 2003.
- Bulut, Hande, *Prehistorik Dönemde Anadolu’da Kemik Alet Endüstrisi Bölgesel Sentezler ve Karşılaştırmalı Değerlendirmeler* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Choyke, Alice M, “Hidden Agendas: Ancient Raw Material Choice for Worked Osseous Objects in Central Europe and Beyond” Alice Choyke, Sonia o’Connor (Ed.), *From These Bare Bones Raw Materials and the Study of Worked Osseous Objects* (ss. 1-11), Oxbow Books, Oxford 2013.

- Ciugudean, Daniela, “Noi Artefacte din os de la Apulum”, *Apulum*, 39(1), 2002, 289-300.
- Cronyn, J. M, *The Elements of Archaeological Conservation*, Routledge, London 1990.
- Crummy, Nina, “A Chronology of Romano-British Bone Pins”, *Britannia*, 10(1979), 2014, 157-163.
- Crummy, Nina, “Bone-working at Colchester”, *Britannia*, Volume 12, 1981, 277-285.
- Crummy, Nina, *Colchester Archaeological Report 2: The Roman Small Finds from Excavations in Colchester 1971-9*, Colchester Archaeological Trust LTD, Colchester 1983.
- Cumont, Franz, Cumont, Eugene, *Studia Pontica II Voyage D’exploration Archeologique Dans Le pont Et La Petite Armenie*, Bruxelles, Oxford 1906.
- Çakal, Çetin, Gizem, *Efes Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Kemik ve Fildişi Eser* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir 2019.
- Dandoy, Jeremiah, “Astragali, the Ubiquitous Gaming Pieces”, *Expedition*, 38(1), 1996, 51-58.
- Davidson, Gladys R, *The Minor Objects*, Corinth XII, Princeton 1952.
- De Cupere, Bea, Van Veer, Wim, Lentacker, An, “Some Aspects of the Bone-Working Industry in Roman Sagalassos”, M. Waelkens, and J. Poblome (Ed.), *Sagalassos II Report on the Third Excavation Campaign of 1992* (ss. 269-278), Leuven University Press, Leuven 1993.
- Deighton, Hilary J, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, Homer Kitabevi, İstanbul 2016.
- Demir, Musa, *19. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Zile Kaza Merkezinde Ekonomik ve Sosyal Yaşam (Temettuat Kayıtlarına Göre)* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2018.
- Demirer, Ünal, “Kibyra Kazılarında Bulunan İki Adet Duodecim Scripta Tablası”, Şevkiye Kazan Nas (Ed.), *I. Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 741-748). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü. Burdur 2005.

- Demirtaş, Dilara, *Urartu Dönemi Kemik Eserleri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019.
- Dicle, Mehlika, Oral, Emrah, Şen, Havrul, *Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Turhal İlçe Raporu*, Turhal Kaymakamlığı, Turhal 2018.
- Divarcı, Filiz, *Hitit Döneminde Maşat Höyük: Arkeolojik Açından Bir Yeniden Değerlendirme Çalışması* (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Dönmez, Şevket, “Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Anadolu Araştırmaları*, (19), 2011, 137-196.
- Duran, Yener, *Boğazköy- Maşat Höyük- Ortaköy Çiviyazılı Belgelerine Göre Tarihi Coğrafya Araştırmaları* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Durbin, Gail E. S, ‘Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas’, *Anatolian Studies*, 1971, XXI, 99-124.
- Dursun, Nejdet, *Veteriner Anatomi I*, Medisan Yayınevi, Ankara 2005.
- Elefterescu, Dan, “Obiecte Din Os De La Durostorum. I.”, *Pontica*, XLI, 2008, 219-297.
- Er, Yasemin, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınları, Ankara 2017.
- Erdalkıran, Mücella, “Barcın Höyük 2014 yılı Kemik Aletlerinin Ön Raporu”, 31. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, (11-15 Mayıs 2015), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Erzurum 2016, 207-223.
- Erdem, Sargon, “Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (ss. 11-17), Tokat, 1986.
- Erdoğan, Seyfettin, Gedikli, Ayfer, Açikel, Ali, Eroğlu, İlhan, Yılmaz, Fatih, *Tokat Şehir Kimliği Çalıştayı Sonuç Raporu*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tokat 2015.
- Ermış, Ü. Melda, ‘Neokaisareia/Niksar’da Roma ve Bizans Dönemine Ait Arkeolojik Veriler’, *Türk Tarih Kurumu Höyük*, 7(2014), 43-66.
- Ersoy, Akın, *Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna/İzmir Kemik Objeleri*, Ege Yayınları, 2017.

- Ersoy, Akin, Ersoy, Gülten Çelik, “Smyrna\İzmir Kazıları Kemik Buluntuları”, *TÜBA-AR*, 15, 2012, 95-113.
- Fazlıoğlu, İsmail, *Eskiçağda Dokuma*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1997.
- Feugère, Michel, “Bibelots, quincaillerie et Colifichets: le monde des petits objets”, 20 000m³ d’histoire. *Les Fouilles du Parking de la Mairie à Besançon* (ss. 130-171), 1992.
- Foster, Giraud V, “The Bones from the Altar West of the Painted Stoa”, *The American School of Classical Studies at Athens*, 53(1), 1984, 73-82.
- French, David, “Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları 1986”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (6-10 Nisan 1987), Ankara Cilt I, 191-204.
- Galloy, Joseph M, “A Stanhope Rosary Cross from Cahokia, Illinois”, *Illinois Antiquity*, 42(3-4), 2007, 29.
- Garan, Hasret, *Antik Çağ’da Kemik Endüstrisi ve Perge’de Bulunmuş Kemik Eserler* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Gilmour, Garth H, “The Nature and Function of Astragalus Bones from Archaeological Contexts in the Levant and Eastern Mediterranean”, *Oxford Journal of Archaeology*, 16(2), 1997, 167-175.
- Girgeç, Nurhan, *Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Gostenčnik, Kordula, Lang, Felix, “Beinfunde aus Noricum. Materialien aus Alt-Virunum/Magdalensberg, Iuvavum, Ovilavis und Virunum”, *Standortbestimmung Akten des 12. Österreichischen Archäologentages vom 28. 2. Bis 1. 3. 2008 in Wien*, 2010, 197-213.
- Gostenčnik, Von Kordula, “Beinfunde aus Virunum ein Überblick”, *Carinthia*, 1(196), 2006, 41-66.
- Göral, Sümeyra, *Tokat Müzesi’ndeki Grek ve Roma Dönemi Altın Takıları* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2019.

- Gudea, N, Bajusz, I, “Ace De Păr Din Os Pentru Prins Părul Din Dacia Romană”, *ActaMP*, XIV(XV), 1990-1991, 81-126.
- Gültekin, Arzu, *Pisidia Antiokheia Antik Kenti Metal Buluntuları* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.
- Gündoğdu, Hamza, Bayhan, Ahmet Ali, Aktemur, Ali Murat, Kukaracı, İshak Umut, Çelik, Adem, Güneş, Burhanettin, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, PYS Vakıf Sistem Matbaası, Ankara 2006.
- Güney, Emrullah, Güney, Umut, *Türkiye Coğrafyasının Uygarlıkları Anadolu’nun ve Trakya’nın Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011.
- Gürbüz, Adnan, “Danişmendlilerden Osmanlılara Niksar Kalesi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Danişmendliler Sempozyumu* (12- 13 Kasım 2015), Tokat 2016, 249-269.
- Güterbock, Hans Gustav, “Zile Yakınında Maşattan Gelme Bir Eti Mektubu”, *Ankara Üniversitesi DTCF (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) Dergisi*, 2(3), 1944, 389-405.
- Hardal, Seçkin, ‘Kent Kimliğini Oluşturan Coğrafi Unsurların Değerlendirilmesi: Niksar Örneği (Tokat), *Turkish Studies- Social Sciences*, 16(2), 2021, 593-613.
- Higgins, R. A, *Greek and Roman Jewellery*, Methuen and CO Ltd, London 1961.
- Homer, *İlyada* (Çev. Azra Erhat, A. Kadir), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Hrnciarik, Erik, “Beinadel Dekorieren Mit Kultsymbolen Aus Podunajské Múzeum in Komárno” (Abk.Pom), (Ed. Bilal Söğüt), Stratonikeia’dan Lagina’ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı (ss. 315-325), Ege Yayınları, İstanbul 2012.
- Hrozny, Bedrich, *Ancient History of Western Asia India and Crete*, Artia Publishing, Czechoslovakia 1953.
- Irujo, María Ángeles Mezquíz, “Produccion Artesanal Romana: Objetos de Hueso Encontrados en Yacimientos Navarros”, *Trabajos de Arqueologia Navarra (TAN)*, 21, 2009, 161-198.

- İvčević, Sanja, “Metalni I Koštani Inventar S Lokaliteta SV. Vid. Summary: Metal and Bone Objects from the Site of Sv. Vid”, *VAHD*, 87(1996), 1998, 193-208.
- Jacob, Cynthia M, “*Morgantina, Sicily: The Worked Bone and Ivory Objects 459 B.C. To the First Century A.D.*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), The State University of New Jersey, New Jersey 2012.
- Jacobsthal, Paul, *Greek Pins and Their Connexions with Europe and Asia*, Clarendon Press, Oxford 1956.
- Johnston, David E, “A Roman Building at Chalk Near Gravesend”, *Britannia*, 3, 1972, 112-148.
- Kahraman, Ali, Seyit, (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirmman-Belgrad-Gelibolu Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp V. Kitap I. Cilt*, YKY (Yapı Kredi Yayınları), İstanbul 2010.
- Karaca, Ergün, “Allianoi’de Saptanan Kemik Buluntular”, *Arkeoloji Dergisi*, XXII, 2017, 293-316.
- Karaca, Ergün, “Antik Çağ Kemik İşçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, (Ed. Şevket Dönmez) *Güneş Karadeniz’den Doğar Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar* (ss. 235-244), Hel Yayınları, Ankara 2013, 235-236.
- Karaca, Ergün, “Tios 2007-2012 Yıllarında Bulunan Kemik Eserler”, Sümer Atasoy, Şahin Yıldırım (Ed.), *Zonguldak’ta Bir Antik Kent: Tios* (ss. 365-380), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Zonguldak 2015.
- Karaca, Ergün, *Allianoi Kemik Eserleri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2009.
- Karaoğlu, Hülya, “Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı’na Ait Çizi Bezemeli Ağırşaklar”, *Anemon Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 2020, 2003-2013.
- Kasapoğlu, Hasan, “*Kemik Objeler*”, Cevat Başaran (Ed.), *Antik Troas’ın Parlayan Kenti Parion 1997-2009 yılları Yüzey Araştırmaları Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (ss 171-177), Ege Yayınları, İstanbul 2012.
- Kasapoğlu, Hasan, “*Takılar*”, Cevat Başaran (Ed.), *Antik Troas’ın Parlayan Kenti Parion 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (ss. 197-207), Ege Yayınları, İstanbul 2012.

- Kaymakçı, Salih, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- Keddie, Grant, “Bone Awls: Bridging or Widening The Gaps Between Archaeology & Ethnology, *The Midden*, 44(1), 2012, 10-12.
- Kenyon, Kathleen M, *Excavations at the Jewry Wall Site Leicester*, Oxford University Press, 1948.
- Kepçe, Sedef Çokay, “Perge Batı Nekropolis Kontekst Buluntuları”, *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı II. Cilt*, (26-30 Mayıs 2008), Ankara 2009, 243-255.
- Klenina, Elena, “Byzantine Bone Wares from Chersonesos in Taurica: İnterpretation and Chronology”, Beate Böhlendorf- Arslan, Alessandra Ricci (Ed.), *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts* (ss. 441-457), İstanbul: Ege Yayınları, 2012.
- Koçar, Nebahat, *Roma Dönemi Takıları Üzerine Bir Analiz: Antalya Müzesi Roma Dönemi Takıları Örneği* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011.
- Kovać, Marina, “Izbor Rimskih Koštanih Ukosnica Iz Fundusa Muzeja Slavonije U Osijeku”, *Osijek Journal*, 29(20), 2009, 37-75.
- Kovać, Marina, “Rimskhe Koštane Igle Za Šivanje, Pletenje I Vezenje Izzbirke Koštanih Predmeta Muzeja Slavonije U Osijeku”, *Opuscula Archaeologica*, 36, 2012, 175-246.
- Kovać, Marina, “Rimski Kostani Zetoni I Kockice Za Igru Iz Starog Fundusa Muzeja Slavonije”, *Osijek Journal*, 30(xx), 2011, 75-98.
- Kökten. İ. K “1947 yılı Tarihöncesi Araştırmaları”, *Belleten*, 12(45), 1948, 223-226.
- Kroll, Stephan, *Bastam I Ausgrabungen in Den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 1979.
- Kutlu, Emre, “Maşat Höyük’te Eski Tunç Çağı”, *Belleten*, XLIII (169), 1979, 1-20.
- Kuvañ, Rıfat, “Van Müzesi’nde Bulunan Kule Biçimli Kemik Objeler Üzerine Gözlemler”, *Colloquium Anatolicum*, XIII, 2014, 229-242.

- Laflı, Ergün, Patacı, Sami, “Roma Dönemi’nde Tokat İli’nin Arkeolojisi ve Tarihi: Neocaesarea (Niksar) ve Zela (Zile) Kentleri’’, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu* (ss. 207-230), Cilt I, Tokat 2012.
- Laing, Lloyd, “People and Pins in Dark Age Scotland”, *Transactions of the Dumfriesshire and Galloway Natural History and Antiquarian Society*, 3(50), 1973, 53-72.
- Le Guen, Brigitte, Remy, Bernard, “La cite de Sebastopolis du Pont”, *Anatolia Antiqua*, XVIII, 2010, 97-107.
- MacGregor, Arthur, *Bone Antler Ivory & Horn The Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period*, Barnes&Noble, Londra, 1985.
- Marshall, F. H, *Catalogue of the Finger Rings Greek Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities British Museum*, British Museum, London 1907.
- Özsait, Mehmet, “1997 ve 1998 yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları’’, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (ss. 73-89), Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Mellink, Machteld J., “Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology (AJA)*, 85(4), 1981, 463-479.
- Memiş, Ekrem, “MÖ. 2.Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri”, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun 1990, 103-110.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002,
- Meral, Korkmaz, Kızıyalçın, Fatma, “Antik Çağ’da Kemik Aletlerin Dokuma Aracı Olarak Kullanılması Üzerine Bir Değerlendirme”, Sait Erdal Dinçer, Sinan Sönmez, Mustafa Bostancı, Ertan Özçoban (Ed.), *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler* (ss. 7-25), Gece Akademi, Ankara 2019.
- Metin, Mustafa, “*Ulus Kazısı 1995*”, VII. MKKKS (8-10 Nisan 1996), Ankara 1997, 199-220.
- Milne, John Stewart, *Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Clarendon Press, Oxford 1907.

- Mitford, T. B, "Inscriptiones Ponticae-Sebastopolis", *ZPE*, 87, 1991, 181-243.
- Narçın, Ali, *A'dan Z'ye Hitit*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Niksar Belediyesi, *Niksar Dün Bugün Yarın*, İki Nokta Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Nuțu, George, Boțan, Sever Petru, "Roman Board Game Pieces in Northern Dobrudja", *Peuce*, VII, 2009, 145-156.
- Nuțu, George, Stanc, Simina, "Carved Bone and Antler in Northern Dobruja", Selena Vitezović (Ed.), *Close To The Bone: Current Studies in Bone Technologies* (ss. 226-236), Belgrade Institute of Archaeology, Belgrad, 2016.
- Onur, Bekir, "Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 2019, 365-386.
- Ova, Eda, *Stratonikeia ve Lagina Kemik Yapımı Küçük Buluntular (2008-2019)* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Denizli, 2021.
- Owen, Gale R., *Anglo- Saxon Costume: A Study of Secular, Civilian Clothing and Jewellery Fashions*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Newcastle University, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Newcastle upon Tyne, 1976.
- Oyarçın, Kasım, Kızıyalçın, Fatma, Özkan, Halil, "Antik Çağ Oyunlarında Kemiğin Kullanımı", *Tarih Okulu Dergisi* (TOD KISACASI), 11(35), 2018, 207-225.
- Özcan, Birsal, "Sulusaray-Sebastopolis Antik Kenti", *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (19-20 Nisan 1990), T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1991, 261-309.
- Özçağlar, Ali, "Zile'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri" *TÜCAUM (Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, Sayı 4, 1995, 219-241.
- Özdemir, Yunus, *Parion Antik Kentinde Ele Geçen Pişmiş Toprak, Taş, Kemik Dokuma Tezgah Ağırlıkları ve Ağırşaklar* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020.
- Özgüç, Tahsin, "Anadolu'da Arkeoloji Araştırmaları I", *Belleten*, 10(40), 1946, 557-597.

- Özgüç, Tahsin, “Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery”, *American Journal Archaeology*, 84(3), 1980, 305-309.
- Özgüç, Tahsin, “Kültepe, Altıntepe, Maşat Höyük, Horoztepe”, Fahri Çoker (Ed.), *Türk Tarih Kurumu: Kuruluş Amacı ve Çalışmaları* (ss. 160-162), TTK Basımevi, Ankara 1983, 160.
- Özgüç, Tahsin, *Maşat Höyük II Boğazköy’ün Doğusunda Bir Hitit Merkezi*, TTK Basımevi, Ankara 1982.
- Özgüç, Tahsin, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1978.
- Özgülnar, Nuray, *Perge Kazılarında Bulunmuş Takılar* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Özkan, Halil, *Parion Kemik Eserleri (2005-2017)* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2020.
- Özsait, Mehmet “Orta Karadeniz Bölgesi’nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler”, II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun 1990, 124-131.
- Öztürk, Nurettin, (Ed.), *Tralleis I Kemik Buluntular*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara 2021.
- Petković, Sofija, *Rimski Predmeti Od Kosti I Roga Sa Teritorije Gornje Mezije*, Archaeological Institute, Belgrade, 1995.
- Pıncık, Pınar, “Urartu Krallığının Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII (2), 2012, 459-482.
- Plinius, *Naturalis Historia XXXIII*, (Çev. H. Rackham), Harvard University Press, London 1961.
- Polat, Fecri, “Bir Prehistorik Dönem Oyun Rekonstrüksiyonu Aşık Kemiği ve Kullanımı Üzerine Etnoarkeolojik Gözlemler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 142, 2013, 1-12.
- Riha, Emilie, *Der Römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*, Römermuseum Augst, German, 1990.

- Roberts, A, “Worked Bone”, A. G. Poulter (Ed.), *Nicopolis Ad Istrum A Late Roman and Early Byzantine City The Finds and Biological Remains* (ss. 65-80), Oxbow Books, London 2007.
- Rosenthal-Heginbottom, Renate, “Small Finds from the Excavations (1958-61)”, Avraham Negev (Haz.), *The Architecture of Oboda: Final Report* (1997), (ss. 193-214), Hebrew University of Jerusalem Institute of Archaeology, Jerusalem 1997.
- Sackett, L. H, “Objects in Bone and Bone Working”, (Haz./Ed.) *Knossos from Greek City to Roman Colony Excavations at the Unexplored Mansion II Plates* (ss. 315-323), The British School of Archaeology at Athens, Oxford 1992.
- Saraçoğlu, Aslı, “Tralleis Konut Alanı Kazılarında Bulunan Dokuma Ağırlıkları”, Celal Şimşek, Bahadır Duman, Erim Konakçı (Ed.), *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan* (ss. 537-547), Ege Yayınları, İstanbul 2015.
- Schuler, Einar Von, *Die Kaskaer Ein Beitrag Zur Ethnographie des Alten Klein Asien*, Walter De Gruyter&Co, Berlin 1965.
- Seçgin, Nuri, *Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina, *Antička Zbirka Muzeja Hrvatskih Arheoloških Spomenika (Izbor) Ancient Roman Collection of the Museum of Croation Archaeological Monuments (A Selection)*, Muzej Hrvatskih Arheoloških Spomenika- Split 2009.
- Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK (Türk Tarih Kurumu) Basımevi, Ankara 2001.
- Shatil, Ariel, “Production of Bone Objects in the Early Islamic Period”, *Israel Antiquities Authority*, 6(12), 2020, 585-640.
- Smith, William, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Harper & Brothers, New York 1870.
- Sokullu, Özgül, *Antik Dönem Ege Kültüründe Takı Sanatı- İzmir Arkeoloji Müzesi Takı Koleksiyonundan Örnekler* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2003.

- St. Clair, Archer, *Carving Palatine East and the Greco-Roman as Craft Bone and Ivory Carving Tradition*, The Johns Hapkins University Press, Londra 2003.
- Stevenson, Robert B. K, “Pins and the Chronology of Brochs”, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 21, 1956, 282-294.
- Stone, Elisabeth A, “The Role of Ethnographic Museum Collections in Understanding Bone Tool Use”, Ed. Justyna Baron, Bernadeta Kufel-Diakowska (Ed.), *Written in Bones Studies on Technological and Social Contexts of Past Faunal Skeletal Remains*, (ss. 25-37) University of Wroclaw, Wroclaw 2011.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Geographika XII-XIII-XIV* (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- Stutzinger, Dagmar, “Römische Haarnadeln mit Frauenbüste”, *Bonner Jahrbücher*, 195(1996), 2018, 135-208.
- Swift, Ellen, *Roman Dress Accessories*, Shire Publications, Buckinghamshire, 2003.
- Şahin, Kamil, *Danışmendliler Döneminde Niksar (1071- 1178)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, Tokat 1999.
- Şahin, Mustafa, “İlk ve Ortaçağlarda Zile”, *History Studies*, 5(3), 2013, 207-222.
- Şahin, Mustafa, Karabacak, Yusuf, *Coğrafi, Tarihi, İdari Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile* Tofset Matbaacılık, Tokat 2006.
- Şenyürek, Muzaffer Süleyman, “Study of the Skulls from Maşat Höyük Excavated Under the Auspices of the Turkish Historical Society”, *Belleten*, X (38), 1946, 243-254.
- Şimşek Celal, (Ed.), *Laodikeia Nekropolü (2004- 2010 Yılları)*, Ege Yayınları, İstanbul 2011.
- T.C. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Dergisi, Tokat Ofset Matbaacılık, Tokat 2000.
- Talaakar, Aynur, *Anadolu Medeniyetler Müzesinde Bulunan Eski Tunç Çağı Ağırşak ve Ağırlıkları* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Tamsu, R, Akça, S., “Eskiçağda Dokumacılığın Başlangıcı ve Pişmiş Toprak Dokuma Aletleri”, *II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 201-209), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eskişehir, 2002.

- Tanrıver, Duygu Akar, Foça, Serhat, “Eski Smyrna’da Ele Geçen Kemik ve Fildişi Objeler”, *TÜBA-KED*, 26, 2022, 135-156.
- Taşdöner, Kevser, *Anadolu’da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Tiley-Nel, Sian L, Antonites, Annie R. *Archaeological Worked Bone and Ivory*, University of Pretoria, South Africa 2015.
- Turan, İsmail, ‘Niksar’ın Danişmendli Hakimiyetine Girmesi ve Bu Dönemde Niksar’da Meydana Gelen Bazı Siyasi Olaylar’, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1454-1464.
- Tütüncüler, Özlem, *MÖ 2. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Umar, Bilge, *Karadeniz Kappadokia’sı (Pontos) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2000.
- Uyanık, Hatice, “Eskiçağ ’da Niksar ve Çevresi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Kafdağı*, 5(1), 2020, 86-97.
- Uzel, İlter, “Anadolu Uygarlıklarında Kozmetoloji”, *Lokman Hekim Journal*, 1(1), 2011, 47-54.
- Uzel, İlter, *Anadolu’da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Ünal, Ceren, Özcihan, İsmail, Toy, Merve, “A Group of Roman and Late Antique Bone Objects Found in Ancient Tralleis”, *Adalya*, (21), 2021, 269-297.
- Waterman, Dudley M, “II. Late Saxon, Viking, and Early Medieval Finds from York”, *Archaeologia*, 97, 1959, 59-105.
- Witteck, Paul, ‘Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları’, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, 1969, 193-240.
- Хараламбиева, Анна, “Иэделия От Кост И Роі От Рнмскте Терми На Одесос”, *ИЗВЕСТИЯ На Народния МУЗЕЙ ВАРНА*, XLII (LVII), 2006, 39-63.

- Yalçın, Hatice *Niksar İlçesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Yavi, Ersal, *Niksar (Neocaesarea), Zile (Zela), Artova, Erbaa (Erek), Turhal (Talaura), Reşadiye (İskefsir), Almus (Alumus)*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1986.
- Yıldırım, Recep, “Urartu’nun Batı Bölgesi” [Bildiri], *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 5-9 Eylül 1990, (ss. 287-295), Ankara: TTK Basımevi.
- Yıldırım, Recep, *Urartu İğneleri*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- Yıldırım, Ülfet, *Antik Dönemde Kadın ve Süslenme* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.
- Yılmaz, Orhan, “Caesar ve II. Pharnakes’in Zile Savaşı (MÖ 47) Yeri Üzerine Bir İnceleme”, *21. Yüzyılda Gelişim ve Toplum*, 4(11), 2015, 61-79.
- Yiğitpaşa, Davut, “Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 2016, 999- 1017.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/325630>
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/464531>
- https://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/img_B22333a.html
- <https://www.bayrakmuzayede.com/fil-disi-hac-kolye-ucu.html>
- <https://www.wallfahrtsmedaillen.at/a/content/wallfahrt-trier-rheinland-pfalz-16>
- [3.1.3. OS ET MUSIQUE. \(forumactif.org\)](https://forumactif.org/)

KATALOG

K: 1**(Resim 4; Çizim 1)****Env. No:** 84.20.20\6130**Buluntu Adı:** Ağırşak**Müzeye Geliş Şekli:** Zile**Ölçüleri:** Ç.: 2,1 cm **Kal.:** 0,7 cm**Durumu:** Tüm**Tanımı:** Konik bir formdadır. Merkezinde bir delik yer almaktadır. Eserin üstü kemiğin renginden dolayı bir tarafta sarı iken, diğer tarafında kırmızıdır. Perdahlı.**Analoji:** Şimşek, 2011, 938: Kat. No. 1195; Ersoy, 2017, 133: Kat. No. 139.**Tarihleme:** MS 4-5. yüzyıl**K: 2****(Resim 5; Çizim 2)****Env. No:** 92.1.2.\7011**Buluntu Adı:** Ağırşak**Müzeye Geliş Şekli:** Niksar**Ölçüleri:** Ç.: 2, 21 cm **Kal.:** 0, 90 cm**Durumu:** Tüm**Tanımı:** Eserin ön yüzü dışbükey alt tarafı ise düz. Merkezde bir delik yer almaktadır. Üzerine ise kazıma çizgilerle yapılmış 'V' şeklinde süslemeler yer almaktadır. Çizilme ve aşınmalar var. Perdahlı.**Analoji:** Talaakar, 2018, 396: Lev. XXVII, 287b; Ersoy, 2017, 132: Kat. No. 138; Ova, 2021, 117: Kat. No. 42; Davidson, 1952, 302: Plate 123, 2542.**Tarihleme:** MS 11-12. yüzyıl**K: 3****(Resim 6; Çizim 3)****Env. No:** 76.56.4\3116**Buluntu Adı:** Ağırşak**Müzeye Geliş Şekli:** Tokat**Ölçüleri:** Ç.: 2,3 cm **Kal.:** 1,9 cm**Durumu:** Tüm

Tanımı: Konik bir formdadır. Merkezinde bir delik yer almaktadır. Üzerinde ise iki paralel kazıma çizgi arasında konsantrik daire motifi yer almaktadır. Perdahlı.

Analoji: Karaca, 2009, 193: Kat. No. 411; Davidson, 1952, 300: Plate 123, 2532.

Tarihleme: MS 11-12. yüzyıl

K: 4

(Resim 7; Çizim 4)

Env. No: 77.32.31\3907

Buluntu Adı: Bız

Müze Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 4,4 cm Kal.: 0,3 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eser kalın bir gövde ile başlayıp uç kısma doğru incelmıştır. Başlığın altı yanlardan içe doğru iki çentik atılarak esere bir topuz kazandırılmıştır. Dış yüzeyi yeşil renkli.

Analoji: Ayalon, 2005, Res. 217: 112; Nuțu, Stanc, 2016, 231: Pl.4, 24; Sackett, 1992, 383: Pl. 317, 13; Karaca, 2017, 323: Res.8, AII. K. 02-8; Öztürk, 2021, 62: Kat. No. 32; Karaca, 2015, 371: No. 04.

Tarihleme: MS 1-2. yüzyıl

K: 5

(Resim 8; Çizim 5)

Env. No: 86.40.64\6412

Buluntu Adı: Dikiş İğnesi

Müze Geliş Şekli: Leylekli Köprü Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 11,3 cm Kal.: 0,3 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Eser dik ve sivri bir başla başlamıştır. Baş kısmında oval bir delik var. Uç kısma doğru incelen eser kırıktır. Perdahlı.

Analoji: Bozbay, 2009, 220: Res. 109; Kovać, 2012, 237: T.10, 95; Davidson, 1952, 177: Plate 78, 1257; Ciugudean, 2002, 296: Pl.1, 3; Gültekin, 2012, 116: 98. Crummy, 1983, 66: Fig. 70, 1959.

Tarihleme: MS 1-2. yüzyıl

K: 6

(Resim 9; Çizim 6)

Env. No: 76.61.28\3192

Buluntu Adı: Dikiş İğnesi

Müze Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 5,3 cm **Kal.:** 1,1 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Üçgenimsi başta oval bir delik yer almaktadır. Uç kısmı kırık. Perdahlı.

Analoji: Kenyon, 1948, 267: Fig. 91, 8; Waterman, 1959, 84: Fig. 14, No. 19.

Tarihleme: MS 11. yüzyıl

K: 7

(Resim 10; Çizim 7)

Env. No: 86.40.62\6410

Buluntu Adı: Spatula

Müze Geliş Şekli: Leylekli Köprü Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 7,4 cm **Kal.:** 0,3 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Baş kısmından çanak olmayan yapıda. Kırık. Perdahlı.

Analoji: Rosenthal-Heginbottom, 1997, 207: Pl. 4, 36; Davidson, 1952, 184: Plate 82, 1336; Ayalon, 2005, Res. 235: 167; Öztürk, 2021, 93: Kat. No. 150.

Tarihleme: MS 2-3. yüzyıl

K: 8

(Resim 11; Çizim 8)

Env. No: 76.74.1\3370

Buluntu Adı: Sürmelik

Müze Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 8,4 cm **Kal.:** 1,4 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Kule şeklinde bir başa sahip. Kulelerden biri kırık. Tahrip olmuştur.

Analoji: Hasanlu; Kroll, 1979, 153: Abb.1, 14; Demirtaş, 2019, 177: Kat. No. 102.

Tarihleme: Urartu Dönemi

K: 9

(Resim 12; Çizim 9)

Env. No: 78.22.22\4377

Buluntu Adı: Sürmelik

Müzeye Geliş Şekli: Untepe

Ölçüleri: Uz.: 10,8 cm **Kal.:** 2 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Kule şeklinde bir başa sahip. Kule altında paralel olarak atılan üç çizgi mevcut. Tahrip olmuştur.

Analoji: Hasanlu; Kroll, 1979, 153: Abb.1, 14; Demirtaş, 2019, 177: Kat. No. 102.

Tarihleme: Urartu Dönemi

K: 10

(Resim 15; Çizim 10)

Env. No: 77.22.11\3812

Buluntu Adı: Aşık Kemiği

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 4 cm **Kal.:** 5,3 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Dikdörtgen formlu. Aşınmalar ve kırılmalar meydana gelmiştir. Yeşil renktedir.

Analoji: Jacob, 2012, 238: Fig. 98, 62-492; Karaca, 2015, 372: 06; Ayalon, 2005, 253: Res. 279; Ünal vd., 2021, 282: Cat. No. 10; Ersoy, 2017, 116: Kat. No. 68; Klenina, 2012, 453: Fig. 10, 3,5.

Tarihleme: MS 1-2. yüzyıl

K: 11

(Resim 16; Çizim 11)

Env. No: 78.28.11\4417

Buluntu Adı: Disk Biçimli Oyun Taşı

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Ç.: 2,4 cm **Kal.:** 0,5 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Bir yüzü düz, diğer yüzü dışbükeydir. Perdahlı.

Analoji: Şimşek, 2011, 690: Kat. No. 697-698; Garan, 2015, 96-97: OT3, OT4; Nuğu, Boğan, 2009, 156: Pl.2, 6; Karaca, 2009, 191: Kat. No. 404; Ova, 2021, 136: OT2; Kovać, 2011, 95: T.8, 72; Klenina, 2012, 451: Fig. 9, 5; Davidson, 1952, 210: Pl. 99, 1693.

Tarihleme: MS 3-4. yüzyıl

K: 12

(Resim 17; Çizim 12)

Env. No: 78.28.12\4418

Buluntu Adı: Disk Biçimli Oyun Taşı

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Ç.: 1,9 cm Kal.: 0,4 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Bir yüzü düz, diğer yüzü dışbükeydir. Perdahlı.

Analoji: Şimşek, 2011, 690: Kat. No. 697-698; Garan, 2015, 96-97: OT3, OT4; Nuğu, Boğan, 2009, 156: Pl.2, 6; Karaca, 2009, 191: Kat. No. 404; Ova, 2021, 136: OT2; Kovać, 2011, 95: T.8, 72; Klenina, 2012, 451: Fig. 9, 5; Davidson, 1952, 210: Pl. 99, 1693.

Tarihleme: MS 3-4. yüzyıl

K: 13

(Resim 18; Çizim 13)

Env. No: 78.28.13\4419

Buluntu Adı: Disk Biçimli Oyun Taşı

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Ç.: 1,8 cm Kal.: 0,3 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Bir yüzü düz, diğer yüzü dışbükeydir. Perdahlı.

Analoji: Şimşek, 2011, 690: Kat. No. 697-698; Garan, 2015, 96-97: OT3, OT4; Nuğu, Boğan, 2009, 156: Pl.2, 6; Karaca, 2009, 191: Kat. No. 404; Ova, 2021, 136: OT2; Kovać, 2011, 95: T.8, 72; Klenina, 2012, 451: Fig. 9, 5; Davidson, 1952, 210: Pl. 99, 1693.

Tarihleme: MS 3-4. yüzyıl

K: 14

(Resim 19; Çizim 14)

Env. No:78.28.10\4416

Buluntu Adı: Disk Biçimli Oyun Taşı

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Ç.: 2,9 cm **Kal.:** 0,6 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Bir yüzü düz, diğer yüzü dışbükeydir. Perdahlı.

Analoji: Şimşek, 2011, 690: Kat. No. 697-698; Garan, 2015, 96-97: OT3, OT4; Nuğu, Boğan, 2009, 156: Pl.2, 6; Karaca, 2009, 191: Kat. No. 404; Ova, 2021, 136: OT2; Kovać, 2011, 95: T.8, 72; Klenina, 2012, 451: Fig. 9, 5; Davidson, 1952, 210: Pl. 99, 1693.

Tarihleme: MS 3-4. yüzyıl

K: 15

(Resim 20; Çizim 15)

Env. No: 84.30.24\6165

Buluntu Adı: Düz İğne

Müzeye Geliş Şekli: Leylekli Köprü Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 10,8 cm **Kal.:** 0,5 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Yıpranmış bir oval başla başlayıp kalın bir gövde profili ile uç kısma doğru incelmektedir. Uç kısmı kırıktır. Perdahlı.

Analoji: Irujo, 2009, 168: [8], No. 2; Ova, 2021, 87: Kat. No. 12; Karaca, 2009, 168: Kat. No. 334.

Tarihleme: MS 1-2. yüzyıl

K: 16

(Resim 21; Çizim 16)

Env. No: 86.40.6\6391

Buluntu Adı: Düz İğne

Müzeye Geliş Şekli: Leylekli Köprü Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 13,8 cm **Kal.:** 1 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Baş kısmından kalın ve konik bir yapı göstermiş uç kısma doğru incelmıştır. Dış kısmında aşınmalar bulunmaktadır.

Analoji: Metin, 1997, 216: Res.11; Irujo, 2009, 168: [8], No.1; Ersoy, 2017, 99: Kat. No. 2; Davidson, 1952, 287: Pl. 120, 2386-2387; Petković, 1995, 80: T. XV, 4; Crummy, 2014, 158: Fig.1, Type 1; Ünal vd., 2021, 287: Cat. No. 26; Karaca, 2009, 151: Kat. No. 284; Feugère, 1992, 169: Phase 11, 765.

Tarihleme: MS 2-3. yüzyıl

K: 17

(Resim 22; Çizim 17)

Env. No: 86.38.23\6357

Buluntu Adı: Düz İğne

Müze Geliş Şekli: Leylekli Köprü Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 12 cm Kal.: 3 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Baş kısmı kalın olan eser kalınlaşarak gövde kısmını oluşturmuş, uç kısma doğru incelmıştır.

Analoji: Garan, 2017, 78: İ. 54; Karaca, 2009, 160: Kat. No. 311.

Tarihleme: MS 2-3. yüzyıl

K: 18

(Resim 23; Çizim 18)

Env. No: 86.40.5\6390

Buluntu Adı: Düz İğne

Müze Geliş Şekli: Leylekli Köprü Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 12,8 cm Kal.: 6 mm

Durumu: Kırık

Tanımı: Yükseltisi küçük olan konik bir başa sahiptir. Kırık uca doğru incelerek sonlanmaktadır.

Analoji: Gostenčnik, Lang, 2010, 209: Abb.2, 010; Garan, 2017, 73: İ. 45; Kovać, 2009, 64: Tab. 6, 41; Elefterescu, 2008, 285: Pl. II, 100; Хараламбиева, 2006, 45: Обр. 19; Petković, 1995, 32: T. XIV, 9; Sackett, 1992, 387: Plate 322, E 106; Šeparović, Uroda, 2009, 108: 256; Riha, 1990, 113: Tafel 65, 2654; Karaca, 2009, 170: Kat. No. 341.

Tarihleme: MS 3. yüzyıl

K: 19

(Resim 24; Çizim 19)

Env. No: 75.12.2\1987

Buluntu Adı: Disk Başlı Topuzlu İğne

Müze Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 10 cm Kal.: 0,5 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Disk biçimli bir topuza sahiptir. Eserin ucu kırık olup dış yüzeyi perdahlanmıştır.

Analoji: Stevenson, 1956, 284: Fig. A, 20; Laing, 1973, 62: Fig. 5, 22.

Tarihleme: Geç Roma Dönemi

K: 20

(Resim 25; Çizim 20)

Env. No: 86.40.63\6411

Buluntu Adı: Küresel Topuzlu İğne

Müze Geliş Şekli: Leylekli Köprü Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 9,5 cm Kal.: 0,4 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Küresel topuza sahiptir. Omuz yaptıktan sonra uç kısma doğru sivrilerek sonlanmaktadır. Eser orta bölümden kırıktır.

Analoji: Elefterescu, 2008, 238: Pl. III, 123; Çokay Kepçe, 2009, 245: Res. 15; Kovać, 2009, 43: T. 10, 78; Gostenčnik, Lang, 2010, 200: Abb. 2, 14; Ciugudean, 2002, 298: Pl. III, 1; Sackett, 1992, 386: Plate 322, 97; Gudea, Bajusz, 1990-1991, 120: Planşa XV, 13; Kasapoğlu, 2012, 172: Res. 222 üst; Davidson, 1952, 285: Plate 119, 2326; Ersoy, 2017, 101: Kat. No. 9; Crummy, 1983, 22: Fig. 19, 252; Johnston, 1972, 140: Fig. 17, 6; Petković, 1995, 30: T. XII, 9; Băeştean, Barbu, 2010, 132: Planşa IX, 2B; Ayalon, 2005, 54: Res. 183; Gostenčnik, 2006, 44: Tafel 1, 4; Özgülnar, 2007, 71: K77.

Tarihleme: MS 3-4. yüzyıl

K: 21

(Resim 26; Çizim 21)

Env. No: 2012.9.1\7654

Buluntu Adı: Yüzük

Müze Geliş Şekli: Turhal Kalesi

Ölçüleri: Ç.: 2 cm **Kal.:** 0,5 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Bombeli ve kalın bir daireye sahiptir. Dış yüzeyinde çizilmeler ve aşınmalar mevcut. Perdahlı.

Analoji: Jacob, 2012, 155-157: Fig. 24, 58-1132, 59-528; Şimşek, 2011, 698: Kat. No. 729; Gostenčnik, Lang, 2010, 210: Abb. 3, 024; Özgülnar, 2007, 125: K51; Ayalon, 2005, 67: Res. 265.

Tarihleme: MS 1-2. yüzyıl

K: 22

(Resim 27; Çizim 22)

Env. No: 87.37.1\6639

Buluntu Adı: Yüzük

Müze Geliş Şekli: Sebastopolis Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Ç.: 2,7 cm **Kal.:** 0,4 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: İnce bir halkaya sahiptir. Dış yüzeyinde çizilmeler ve aşınmalar meydana gelmiştir. Perdahlı.

Analoji: Jacob, 2012, 154: Figüre 24, 58-397; Özgülnar, 2007, 125: K51; Ova, 2021, 106: Kat. No. 31; Özkan, 2020, 104: Kat. No. 51; Karaca, 2009, 52: Kat. No. 425; Öztürk, 2021, 174: Kat. No. 456; Ersoy, Çelik Ersoy, 2012, 97: Res. 2, 3; Şimşek, 2011, 916: Kat. No. 1113; Ayalon, 2005, Res. 67: 263; Crummy, 1983, 139: Fig. 162, 4254; Riha, 1990, 137: Tafel 14, 293.

Tarihleme: MS 3-5. yüzyıl

K: 23

(Resim 28; Çizim 23)

Env. No: 78.28.9\4415

Buluntu Adı: Saç tokası\Saç süsü?

Müze Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 2,1 cm **Kal.:** 0,4 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin bir yüzü düz iken diğer yüzü dört adet dikdörtgen çıkıntıdan oluşmuştur. Bu çıkıntılar üzerinde 'X' işareti yer almaktadır. Perdahlı.

Analoji:

Tarihleme: MÖ I. binin ikinci yarısı

K: 24

(Resim 29; Çizim 24)

Env. No: 78.28.8\4414

Buluntu Adı: Saç tokası\Saç süsü?

Müze Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 2,9 cm **Kal.:** 0,4 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin bir yüzü düz iken diğer yüzü boğumlu şekilde verilmiştir. Perdahlı.

Analoji:

Tarihleme: MÖ I. binin ikinci yarısı

K: 25

(Resim 30; Çizim 25)

Env. No: 94.6.14\7109

Buluntu Adı: Taşımayı kolaylaştıran aparat?

Müze Geliş Şekli: Maşat Tepe Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 3,65 cm **Kal.:** 0,90 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin baş ve uç kısımlarına açılan iki adet delik bulunmaktadır. Perdahlı.

Analoji: Petković, 1995, 37: T. XXII; Roberts, 2007, 74: 3.159; Gültekin, 2012, 108: 81.

Tarihleme:

K: 26

(Resim 31; Çizim 26)

Env. No: 94.6.16\7111

Buluntu Adı: Taşımayı kolaylaştıran aparat?

Müze Geliş Şekli: Maşat Tepe Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 3,6 cm **Kal.:** 0,80 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin baş ve uç kısımlarına açılan iki adet delik bulunmaktadır. Perdahlı.

Analoji: Petković, 1995, 37: T. XXII; Roberts, 2007, 74: 3.159; Gültekin, 2012, 108: 81.

Tarihleme:

K: 27

(Resim 32; Çizim 27)

Env. No: 91.5.17\6981

Buluntu Adı: Taşımayı kolaylaştıran aparat?

Müze Geliş Şekli: Maşat Tepe Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 5, 37 cm **Kal.:** 0, 47 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin baş ve uç kısımlarına açılan iki adet delik bulunmaktadır. Perdahlı.

Analoji: Petković, 1995, 37: T. XXII; Roberts, 2007, 74: 3.159; Gültekin, 2012, 108: 81.

Tarihleme:

K: 28

(Resim 33; Çizim 28)

Env. No: 94.6.15\7110

Buluntu Adı: Taşımayı kolaylaştıran aparat?

Müze Geliş Şekli: Maşat Tepe Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 3,5 cm **Kal.:** 0,75 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin baş ve uç kısımlarına açılan iki adet delik bulunmaktadır. Perdahlı.

Analoji: Petković, 1995, 37: T. XXII; Roberts, 2007, 74: 3.159; Gültekin, 2012, 108: 81.

Tarihleme:

K: 29

(Resim 34; Çizim 29)

Env. No: 16.49.73\1409

Buluntu Adı: Mobilya parçası?

Müze Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 7 cm Kal.: 1 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Kemik\ahşap? Üst kısmı kırılmış ve içi boş durumda. Dış yüzeyi simetrik olarak devam eden iki yatay yiv üzerine kalınlaşıp incelen damla motifleriyle dekore edilmiştir. Perdahlı.

Analoji:

Tarihleme:

K: 30

(Resim 35; Çizim 30)

Env. No: 81.22.23\5287

Buluntu Adı: Delici alet\Bız?

Müze Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 6,7 cm Kal.: 0,7 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Eser kalın bir gövde yapısına sahip olup uç kısma doğru sivrilerek sonlanmaktadır. Eserin baş kısmında kırılmış olabileceğini gösteren, kemik obje ile bağlantılı olan çıkıntı mevcut. Perdahlı.

Analoji:

Tarihleme:

K: 31

(Resim 36; Çizim 31)

Env. No: 83.14.14\5857

Buluntu Adı: Delici alet\Bız?

Müze Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 8,5 cm Kal.: 0,5 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eser uzun bir başa sahiptir. Gövdede kalın bir yapı ile başlayıp uç kısma doğru sivrilerek sonlanmaktadır. Tahrip olmuştur. Perdahlı.

Analoji: Elefterescu, 2008, 288: Pl. V, 165.

Tarihleme:

K: 32

(Resim 37; Çizim 32)

Env. No: 81.22.54\538

Buluntu Adı: İp sıkılaştırma aparatı?

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 3,3 cm Kal.: 1,4 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin baş ve uç kısımlarına delikler açılmıştır. Dış yüzeyinde yıpranmalar ve aşınmalar meydana gelmiştir.

Analoji: Doğan, 2006, 104: No. 22; Tkalčec, 2016, 362: T.3, 11.

Tarihleme:

K: 33

(Resim 38; Çizim 33)

Env. No: 81.22.54\538

Buluntu Adı: İp sıkılaştırma aparatı?

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 3,4 cm Kal.: 1,4 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin baş ve uç kısımlarına delikler açılmıştır. Dış yüzeyinde yıpranmalar ve aşınmalar meydana gelmiştir.

Analoji: Doğan, 2006, 104: No. 22; Tkalčec, 2016, 362: T.3, 11.

Tarihleme:

K: 34

(Resim 39; Çizim 34)

Env. No: 81.22.54\538

Buluntu Adı: İp sıkılaştırma aparatı?

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 3,3 cm **Kal.:** 1,4 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: : Eserin baş ve uç kısımlarına delikler açılmıştır. Dış yüzeyinde yıpranmalar ve aşınmalar meydana gelmiştir.

Analoji: Doğan, 2006, 104: No. 22; Tkalčec, 2016, 362: T.3, 11.

Tarihleme:

K: 35

(Resim 40; Çizim 35)

Env. No: 77.32.54\3930

Buluntu Adı: İp sıkılaştırma aparatı?

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 3,4 cm **Kal.:** 1,1 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eserin baş ve uç kısımlarına delikler açılmıştır. Dış yüzeyinde yıpranmalar ve aşınmalar meydana gelmiştir.

Analoji: Doğan, 2006, 104: No. 22; Tkalčec, 2016, 362: T.3, 11.

Tarihleme:

K: 36

(Resim 41; Çizim 36)

Env. No: 16.52.73\1412

Buluntu Adı: Kolye sarkacı?

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 6,7 cm **Kal.:** 0,4 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Obje baş kısmından kırık olmasına rağmen dairesel bir deliğe sahip olduğu görülmektedir. Dairesel deliğin altında karşılıklı olarak atılmış dört adet çentik yer almaktadır. Dış yüzü oldukça tahrip olmuş ve aşınmıştır.

Analoji:

Tarihleme:

K: 37

(Resim 42; Çizim 37)

Env. No: 91.7.4\6991

Buluntu Adı: Spatula\karıştırıcı?

Müzeye Geliş Şekli: Sebastopolis Kurtarma Kazısı

Ölçüleri: Uz.: 5,60 cm **Kal.:** 2,20 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: İnce ve alt kısma doğru kalınlaşan bir başa sahiptir. Sap kısmının hemen altında üçgenimsi ve uç kısma doğru sivrileşen bir kaşığı vardır. Kaşığın bir yüzü aşınmış ve çizilmiş, diğer yüzü ise pürüzsüzdür. Perdahlı.

Analoji: Acar, 2019, 239: L4.

Tarihleme:

K: 38

(Resim 43; Çizim 38)

Env. No: 76.61.6\3170

Buluntu Adı: Spatula?

Müzeye Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 7,5 cm **Kal.:** 2 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Eser uzun ve dikdörtgen sap ile hemen altında ise üçgen formunda bir başa sahiptir. Sap kısmı kırılmıştır.

Analoji:

Tarihleme:

K: 39

(Resim 44; Çizim 39)

Env. No: 79.14.34\4883

Buluntu Adı: Kolye sarkacı?

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 4,4 cm Gen.: 2,8 cm Kal.: 0,5 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eser baklava diliminde şekillendirilmiş bir baş ve altındaki damla motifiyle sonlanan bir sapa sahiptir. Baş kısmının ortasında merkezi bir delik yer alırken bu delik içerisine dairesel bir metal geçirilmiştir. Baş kısmının en yüksek çıkıntısının altında delik yer almaktadır. Eserin diğer yüzünde de aynı süslemeler mevcuttur.

Analoji: Galloy, 2007, 29.

Tarihleme: MS 19. yüzyılın sonları

K: 40

(Resim 45; Çizim 40)

Env. No: 78.28.6\4412

Buluntu Adı: Kolye sarkacı?

Müze Geliş Şekli: Maşat Höyük

Ölçüleri: Uz.: 5,8 cm Kal.: 0,9 cm

Durumu: Tüm

Tanımı: Eser 'S' çizen bir profile sahip. Baş kısmına dairesel bir delik açılmıştır. Eser yüzeyinde çatlaklar ve aşınmalar meydana mevcut.

Analoji:

Tarihleme:

K: 41

(Resim 46; Çizim 41)

Env. No: 6.1.69\825

Buluntu Adı: Kaplama veya levha parçası?

Müze Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 5,6 cm Gen.: 5,3 cm

Durumu: Kırık

Tanımı: Eser çerçeveli olup kenarlarında çakılması için delikler mevcuttur. Başının arkasında hale yer almaktadır. Bir eliyle takdis işareti yapmış, diğer eliyle de olasılıkla kutsal bir kitap taşımaktadır. Eserde çerçeve içinde bir tarafında 'OMA' yazarken diğer taraf kırık olduğu için yazılar okunamamaktadır.

Analoji:

Tarihleme: Bizans Dönemi

K: 42

(Resim 47; Çizim 42)

Env. No: 6.1.69\825

Buluntu Adı: Kaplama veya levha parçası?

Müze Geliş Şekli: Satın alma yolu

Ölçüleri: Uz.: 5,6 cm **Gen.:** 5,3 cm

Durumu: Kırık

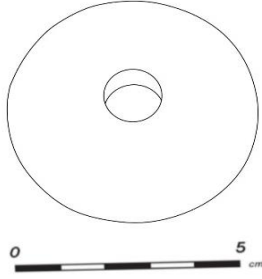
Tanımı: Eserin yarısı kırık olarak ele geçmiştir. Sakallı figürün başının arkasında hale yer almaktadır. Çerçeve içinde baş kısmının yanında boş bırakılan alana ise 'KOC' yazılmıştır. Kenarlarında çakılması için delikler görülmektedir.

Analoji:

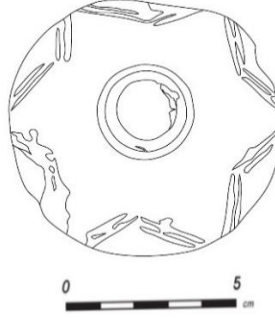
Tarihleme: Bizans Dönemi

EKLER

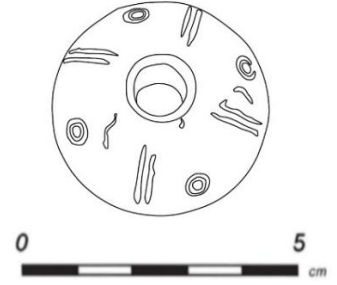
EK 1. ÇİZİMLER

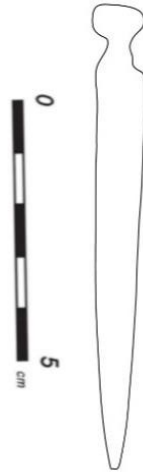
Çizim 1. Ağırşak

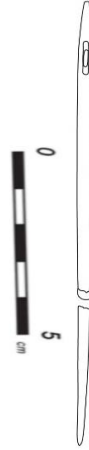
Çizim 2. Ağırşak

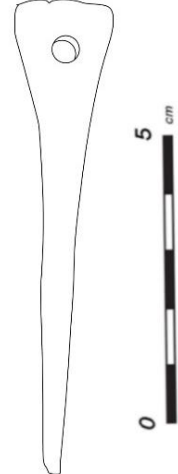
Çizim 3. Ağırşak

Çizim 4. Bız

Çizim 5. Dikiş İğnesi

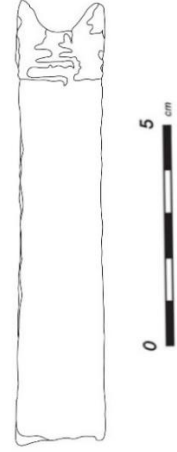
Çizim 6. Dikiş İğnesi

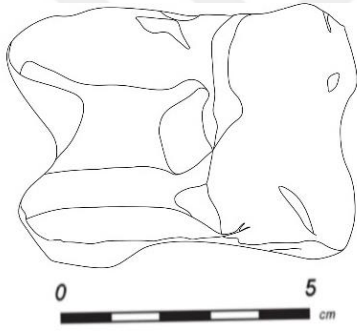
Çizim 7. Spatula

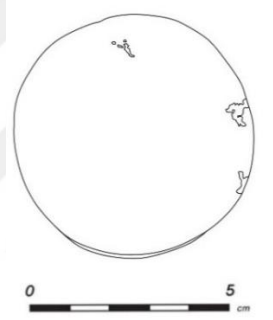
Çizim 8. Sürmelik

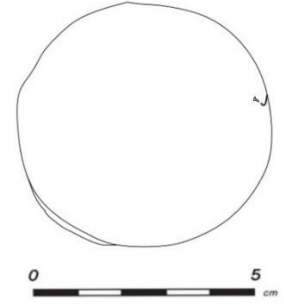
Çizim 9. Sürmelik

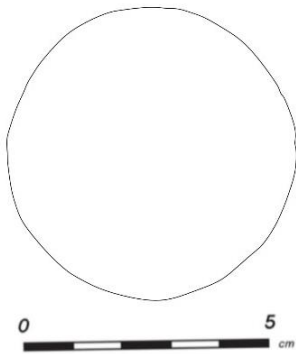
Çizim 10. Aşık Kemiği

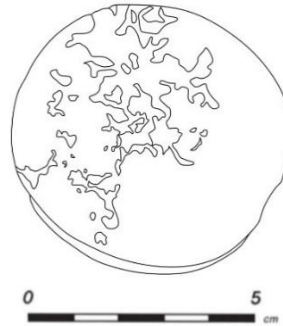
**Çizim 11. Disk Biçimli
Oyun Taşı**

**Çizim 12. Disk Biçimli
Oyun Taşı**

**Çizim 13. Disk Biçimli Oyun
Taşı**

**Çizim 14. Disk Biçimli
Oyun Taşı**

Çizim 15. Düz İğne

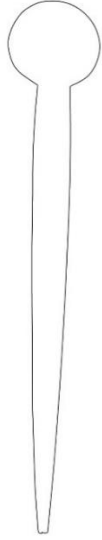
Çizim 16. Düz İğne

Çizim 17. Düz İğne

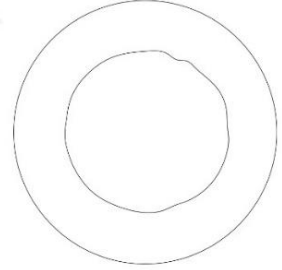
Çizim 18. Düz İğne

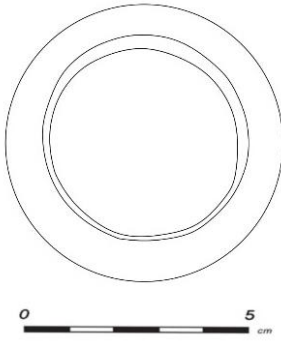
**Çizim 19. Disk Başlı
Topuzlu İğne**

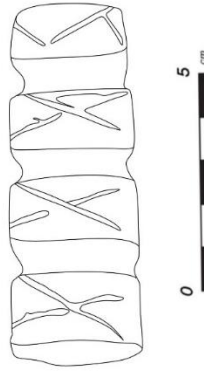
**Çizim 20. Küresel
Topuzlu İğne**

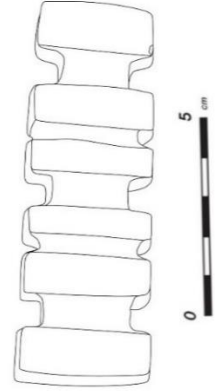
Çizim 21. Yüzük

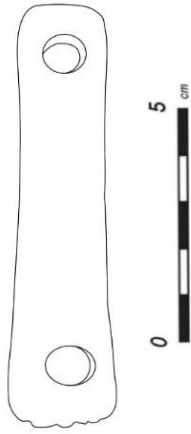
Çizim 22. Yüzük

Çizim 23. Saç Tokası\Saç Süsü?

Çizim 24. Saç Tokası\Saç Süsü?

Çizim 25. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

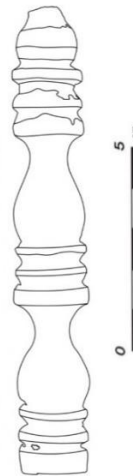
Çizim 26. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

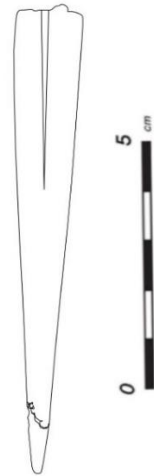
Çizim 27. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

Çizim 28. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

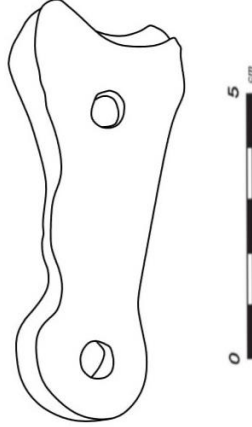
Çizim 29. Mobilya Parçası?

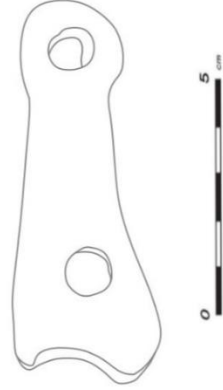
Çizim 30. Delici Alet\ Bız?

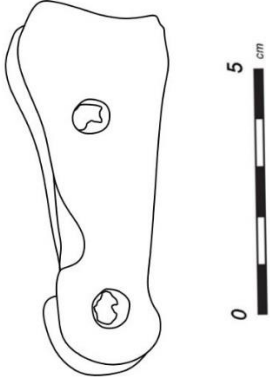
Çizim 31. Delici Alet\ Bız?

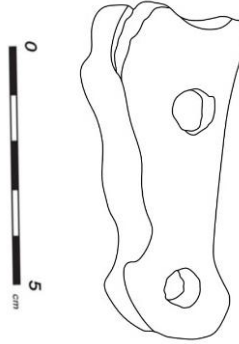
Çizim 32. İp Sıkılaştırma Aparatı?

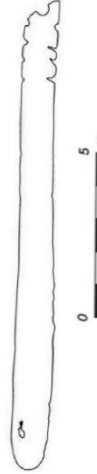
Çizim 33. İp Sıkılaştırma Aparatı?

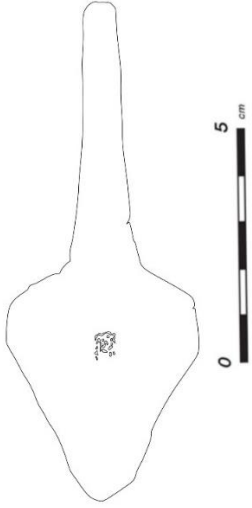
Çizim 34. İp Sıkılaştırma Aparatı?

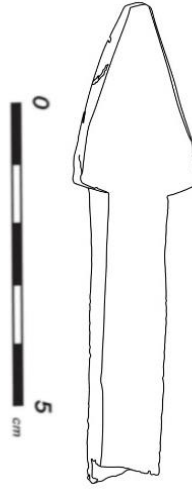
Çizim 35. İp Sıkılaştırma Aparatı?

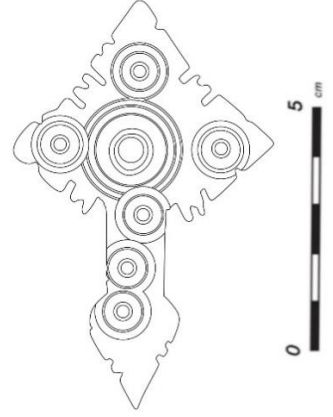
Çizim 36. Kolye Sarkacı?

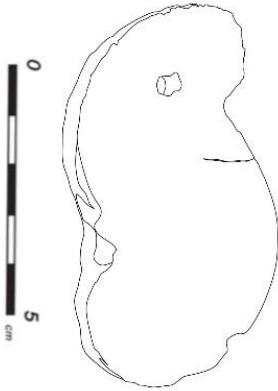
Çizim 37. Spatula
Karıştırıcı?

Çizim 38. Spatula?

Çizim 39. Kolye
Sarkacı?

Çizim 40. Kolye
Sarkacı?

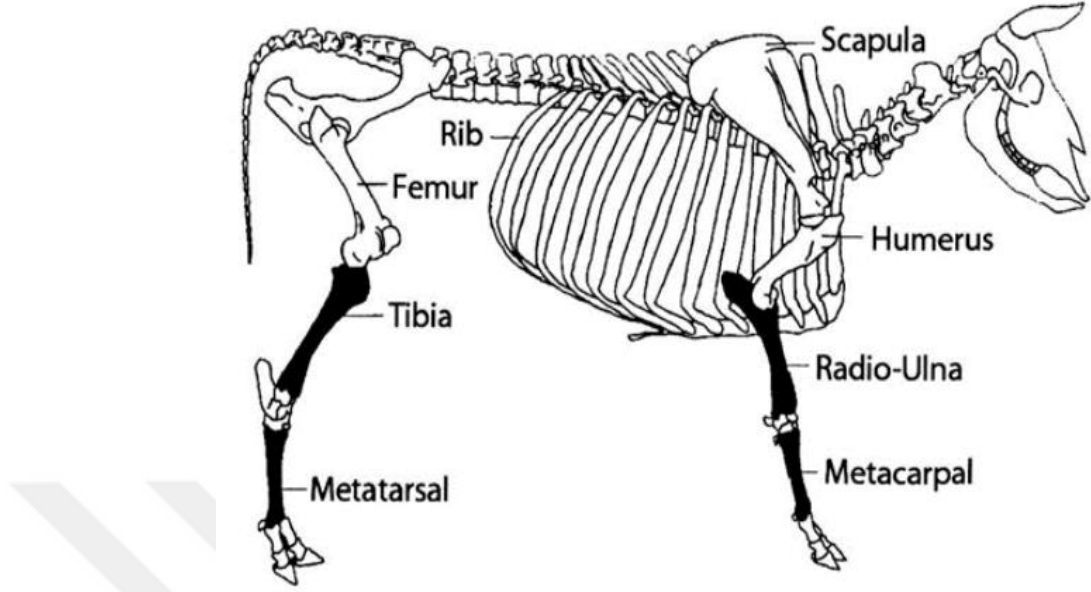

Çizim 41. Kaplama veya
Levha Parçası?

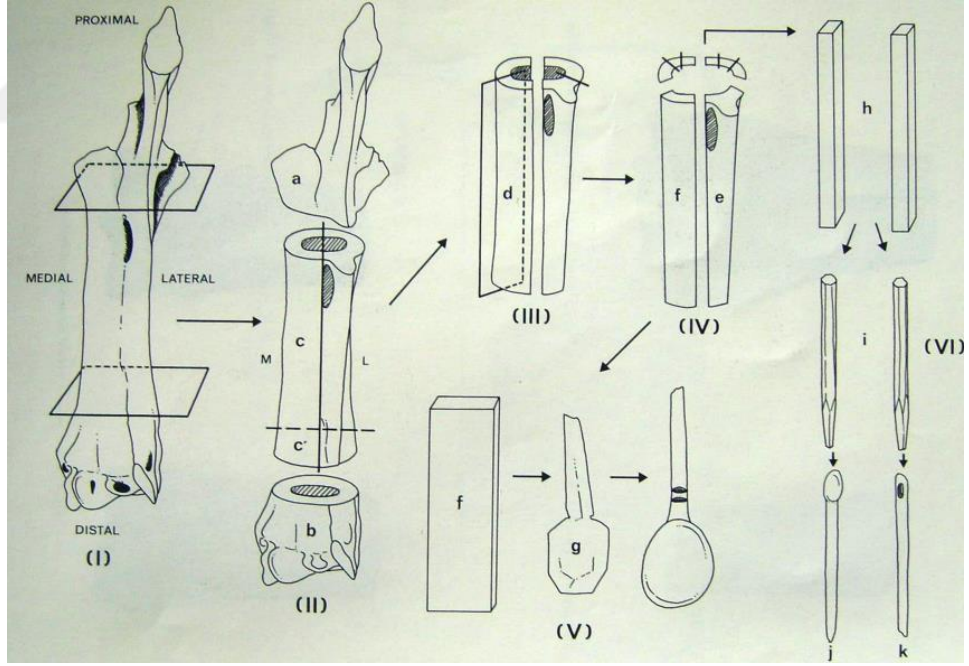

Çizim 42. Kaplama veya
Levha Parçası?

EK 2. RESİMLER

Resim 1. Kemik Alet Üretiminde Kullanılan Hayvan Kemiklerinin İskelet Üzerinde Görüntüsü (Aytaç, 2018, 7)

Resim 2. Kemik Alet Üretiminde Kemığın Geçirdiği İşlem Evreleri (Bea De Cupere, Win Van Neer, An Lentacker, 1993, 276)

Resim 3. Bir Lekytos Üzerinde Antik Dönem Kadınının Dokumacılık Sahnesi (E. J. W. Barber, 1991, 72)

Resim 4. Ağırşak

Resim 5. Ağırşak

Resim 6. Ağırşak

Resim 7. Bız

Resim 8. Dikiş İğnesi

Resim 9. Dikiş İğnesi

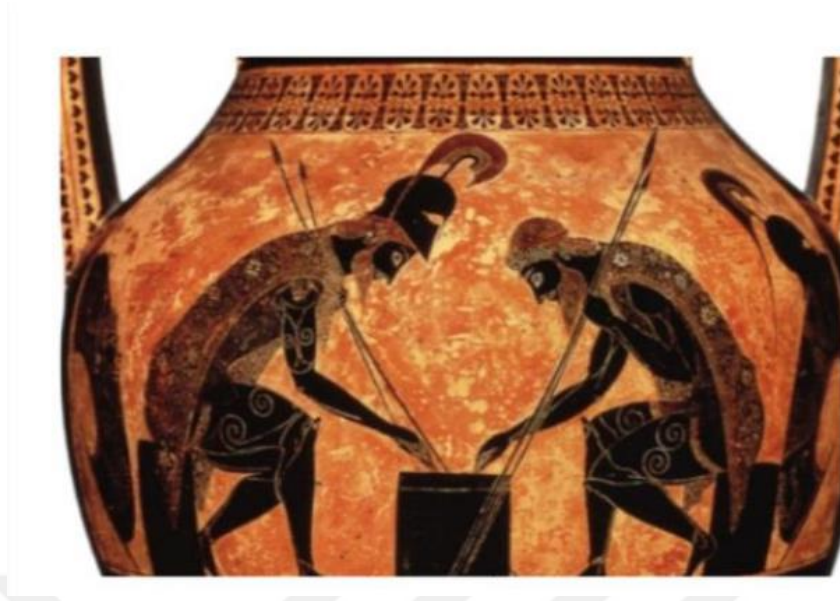
Resim 10. Spatula

Resim 11. Sürmelik

Resim 12. Sürmelik

Resim 13. Achilleus ve Aias'ın oyun sahnesi (Oyarçın, Kızılyalçın, Özkan, 2018, 210)

Resim 14. Karkamış'tan bir ortostat (Bozbay, 2012, 5)

Resim 15. Aşık Kemığı

Resim 16. Disk Biçimli Oyun Taşı

Resim 17. Disk Biçimli Oyun Taşı

Resim 18. Disk Biçimli Oyun Taşı

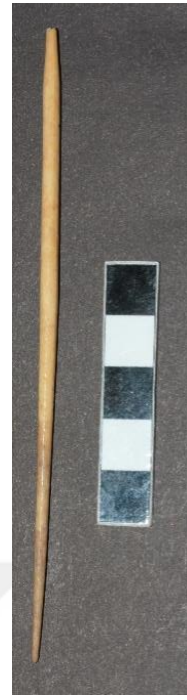
Resim 19. Disk Biçimli Oyun Taşı

Resim 20. Düz İğne

Resim 21. Düz İğne

Resim 22. Düz İğne

Resim 23. Düz İğne

**Resim 24. Disk Başlı
Topuzlu İğne**

**Resim 25. Küresel
Topuzlu İğne**

Resim 26. Yüzük

Resim 27. Yüzük

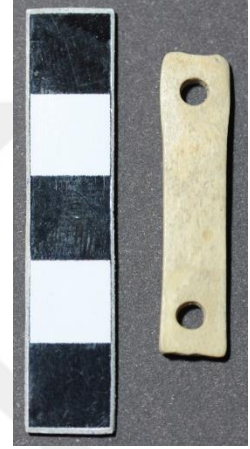
Resim 28. Saç Tokası\Saç Süsü?

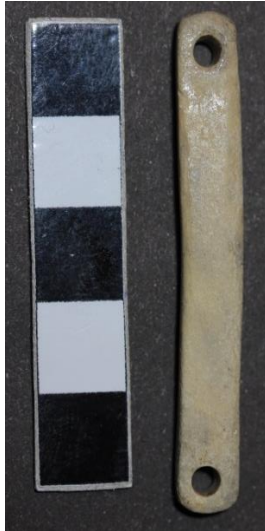
Resim 29. Saç Tokası\Saç Süsü?

Resim 30. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

Resim 31. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

Resim 32. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

Resim 33. Taşımayı Kolaylaştıran Aparat?

Resim 34. Mobilya Parçası?

Resim 35. Delici alet\B1z?

Resim 36. Delici alet\B1z?

Resim 37. İp Sıkılaştırma Aparatı?

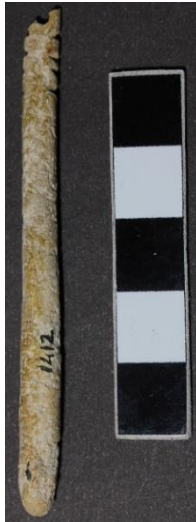
Resim 38. İp Sıkılaştırma Aparatı?

Resim 39. İp Sıkılaştırma Aparatı?

Resim 40. İp Sıkılaştırma Aparatı?

Resim 41. Kolye Sarkacı?

Resim 42.
Spatula\Karıstırıcı?

Resim 43. Spatula?

Resim 44. Kolye Sarkacı?

Resim 45. Kolye Sarkacı?

Resim 46. Kaplama veya Levha Parçası?

Resim 47. Kaplama veya Levha Parçası?

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Eftal BASTEM
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kazılar	